

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA

BALASSA JÓZSEF

LX. ÉVFOLYAM

BUDAPEST, 1931.

A MAGYAR NYELVÖR KIADÓHIVATALA.

TARTALOMJEGYZÉK.

Értekezések, önálló cikkek.

	Oldal
<i>Balassa József:</i> Négyesy László hetven éves	76
Néhány szó az egységes magyar helyesírásról	136
<i>Bebesi István:</i> Petőfi nyomok Ady nyelvében	38, 99
<i>Beke Ödön:</i> Bodza és társai	20
A magyar tárgyrag eredetéhez	63
A tővégi magánhangzók történetéhez	108, 138
<i>Fokos Dávid:</i> A „Figura etymologica“	3, 45, 103, 130
Új zürjén irodalom	74, 144
<i>Gárdonyi József:</i> Hogyan tanult Gárdonyi Géza székelyül	54
<i>Herzog Sándor:</i> Nyomdászati mesterszók	13, 65
<i>Kallós Zsigmond:</i> *Imintén, *imintés	140
<i>Kardos Albert:</i> Kegyalak	57
Kazinczy Ferenc halálának századik évfordulójára	95
Miben volt az újító Kazinczy maradi	125
<i>Kertész Manó:</i> Szállógék, szólásmódok	11
Néhány magyar tájnévről	134
<i>Lenny Ernő:</i> Winkler Henrik	35
<i>Moór Elemér:</i> Etimológiai tallózások	60, 111
<i>Rubinyi Mózes:</i> Újabb csángó följegyzések	71

Irodalom

Kehrer és Krehnyay: Pedagógiai szemináriumok. A magyar nyelv tárgyköre (<i>Dénes Szilárd</i>)	24
Leo Spitzer: Hugo Schuchardt als Briefschreiber (<i>B. J.</i>)	25
Bessenyei György: A törvények útja. Tudós Társaság.	26
Horger Antal: A magyar igeragozás története (<i>Fokos Dávid</i>)	77
Paulhan: La double fonction du langage (<i>Rubinyi Mózes</i>)	78
Molecz Béla: A tulajdonnév esztétikája (<i>Kardos Albert</i>)	115
Kaarle Krohn: Kalevalastudien (<i>Beke Ödön</i>)	116
Vajthó László: Magyar Irodalmi Ritkaságok (<i>B. J.</i>)	117
Wichmann Yrjö: Volksdichtung und Volksbräuche der Tscheremissen (<i>Kallós Zsigmond</i>)	147
Beke Ödön: Tscheremissische Texte zur Religion und Volkskunde (<i>Kallós Zsigmond</i>)	147
Terbe Lajos: Petőfi és a nép	148
Könyvek és folyóiratok	26, 79, 118

Gyászjelentés.

Winkler Henrik	26
Pápay József (<i>Beke Ödön</i>)	118

Nyelvművelés.

<i>Kardos Albert</i> : Csokonainak babér,	<i>Kardos Albert</i> : A kiírtott egy ...	83
Kazinczynak borostyán ...	<i>Frey Antal</i> : Halálbőrönd ...	84
Ánk, -énk és a Fellelet a Mon-	<i>Kardos Albert</i> : Kazinczynak rendes,	
dolatra ...	másnak különös ...	120
<i>Dénes Szilárd</i> : De, hanem ...	<i>Dénes Szilárd</i> : Helyes magyarság	
<i>B. J.</i> : A magyar nyelv védelme	a törvényhozásban ...	121
<i>Kertész Manó</i> : Isten hozta és társai	Hosszú ó vagy rövid o? ...	123
<i>Balassa József</i> : Az egységes magyar	<i>Kardos Albert</i> : Nyelvészeti bolond-	
helyesírás bírálata ...	gombák ...	148
<i>Molnár János</i> : Fölállni! ...	<i>B. J.</i> : Halálra gázolta és társai ...	150

Magyarázatok.

<i>Zolnay Vilmos</i> : Egy szalmaszálat	<i>Beke Ödön</i> : A j denominális ige-	
se tesz keresztül ...	képzőről ...	90
<i>Kallós Zsigmond</i> : Összehúzza a	<i>Beke Ödön</i> : Rés és rőzse ...	91
bagariát ...	<i>B. Ö.</i> : Olvad, olvas ...	91
<i>Jozefovics Sári</i> : Kossuth Lajos és	Nyoszolyó és nyoszolya ...	91
a térti vevény ...	<i>Z. V., Szerelő Géza</i> : Adatok a gyer-	
<i>B. J., Bárczi Gusztáv</i> : Fonétikus	meknyelvhez ...	92
írás a siketnémák számára ...	<i>Beke Ödön</i> : Füstén kap ...	92
<i>Z. V., Z. M.</i> : Böhönc ...	<i>Beck S.</i> : Füstön ...	92
<i>Kardos Albert</i> : Kisebbik uram, öreg-	<i>Ádám Imre</i> : Kisebbik uram, öreg-	
bik uram ...	bik uram ...	92
<i>Kardos Albert</i> : Boszorkányos sza-	<i>Radványi Sándor</i> : Frászkarika ...	92
vak és kifejezések ...	<i>Honti János</i> : Hangász ...	92
Kóly a világ közepe ...	<i>Spitzer Leó</i> : A névelő hangsúlyo-	
<i>Zolnai Gyula</i> : Intén, intöst ...	zásához ...	123
<i>Zolnay Vilmos</i> : Tojástánc ...	<i>Kolozsi Lajos</i> : Íz ...	124
<i>Zolnai Gyula</i> : Böhönc ...	<i>Zolnai Vilmos</i> : Mérget nyel ...	151
<i>Zsoldos Jenő</i> : Cihadni ...	<i>Beke Ödön</i> : Káka. — Ed. ...	152

Szómutató.

babér 26	fölállni 82	káka 151	nyoszolya, nyoszo-
bagaria 31	frászkarika 92	kegyalak 57	lyó 91
Bodrogköz 134	füstén 92	Kemenesalja 135	olvad, olvas 91
bodza 20	halálbőrönd 84	kepe, kéve 60	öregbik uram 32, 92
borostyán 27	halálra gázolta 150	kisebbik uram 32, 92	Rábaköz 134
böhönc 32, 89	hangász 92	Kóly a világ köze-	rendes 120
cége 111	hanem 28	pe 85	rés, rőzse 91
cihadni 90	imintén, imintés 140	különös 120	szarm, szorm 112
de 28	intén, intöst 86	mérget nyel 150	szégye 111
Dunántúl 135	Isten hozta! 80	Muraköz 134	térti vevény 31
egy 83	íz 124		tojástánc 88

A Magyar Nyelvőr dolgozótársai 1931-ben.

Ádám Imre	Gárdonyi József	Lewy Ernő
Balassa József	Herzog Sándor	Molnár János
Bebesi István	Honti János	Moór Elemér
Beck S.	Jozefovics Sári	Radványi Sándor
Beke Ödön	Kallós Zsigmond	Rubinyi Mózes
Dénes Szilárd	Kardos Albert	Spitzer Leó
Fokos Dávid	Kertész Manó	Szerető Géza
Frey Antal	Kolozsi Lajos	Zolnai Gyula

Zolnay Vilmos

Zsoldos Jenő

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND

FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA:

BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NEPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

Fokos Dávid. — A „Figura etymologica” I.	3
Kertész Manó. — Szállóigék, szólásmódok	11
Herzog Sándor. — Nyomdászati mesterszók. I.	13
Beke Ödön. — Bodza és társai	20
Irodalom. — Kehrer és Krehnyay. Pedagógiai szemináriumok. A magyar nyelv tárgyköre. (Dénes Szilárd.) — Leo Spitzer. Hugo Schuchardt als Briefschreiber. (B. J.) — Bessenyei György. A törvénynek útja. Tudós társaság. — Könyvek és folyóiratok	24
Gyászjelentés. — Winkler Henrik	26
Nyelvművelés. — Csokonainak babér, Kazinczynak borostyán. (Kardos Albert.) — <i>Ank-énk</i> és a Felelet a Mondolatra. (Kardos Albert.) — De, hanem. (Dénes Szilárd.)	26
Magyarázatok. — Egy szalmaszálat se tesz keresztül. (Zolnay Vilmos.) — Összehúzza a bagariát. (Kallós Zsigmond.) — Kossuth Lajos és a térti vevény. (Jozefovics Sári.) — Fonétikus írás a siketnémák számára. (B. J.) Dr. Bárczi Gusztáv. — Böhönc. (Z. V., Z. M.)	29

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1931. évre 5 pengő.

Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német márka.

A Magyar Nyelvőr legközelebbi száma április havában jelenik meg.

A Magyar Nyelvőr kiadóhivatala útján kapható:

Nyelvőrkalauz II. (Tartalomjegyzék a Magyar Nyelvőr 26—50. évfolyamához.) Bolti ára 15.— pengő; a Nyelvőr előfizetői részére 6.— P.

A Magyar Nyelvőr régebbi évfolyamai (1—48. évfolyamok) közül csak egyes kötetek kaphatók; áruk egyenként 10.— P. A 55—58. évfolyamok ára egyenként 5.— P.

Balassa József, Kis Magyar Hangtan. Bolti ára 2.— P, a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

Beke Ödön. A pápavidéki nyelvjárás. — Kemenesalja nyelve. — Vogul határozók. (Nyelvészeti Füzetek.) Áruk egyenként 1.50 P, a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

Rubinyi Mózes. Két tanulmány a nyelvészet s a nyelv-művelés történetéből (1 P 50); A hangutánzás problémájának történetéből (1 P); A nyelvfilozófia mai állása és jövő feladatai (1 P); Kant és a nyelvtudomány (50 f.); Az erdélyi magyar nyelv-művelő társaság története (1 P 50). A világnyelv kérdése (3 P). A Nyelvőr előfizetői részére 30% engedmény.

A MAGYAR NYELVÖR

szerkesztősége és kiadóhivatala

Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefón: Aut. 832—19.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560

STEMMER ÖDÖN

tudományos és művészeti antikváriuma
Budapest, V., Gr. Tisza István ucca 9. sz.
alatti helyiségét a szemben levő házba

V., Gr. Tisza István ucca 14
helyezi át.

A megnagyobbított u] helyiségben a raktár
gazdag készlete szakszerűen elrendezve
fog a tisztelt vevők rendelkezésére állni.

A cég állandóan vásárol ma-
gyar tudományos folyóiratokat
(egyes évfolyamokat is) és könyveket.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

A „FIGURA ETYMOLOGICA“.

Irla Fokos Dávid.

A figura etymologica — a jelenséget P. Thewrewk Emil (EphK. 7:391) „etymologiai alakzatnak“ nevezte el, mi a „szótó-ismétlés“ elnevezést ajánlanók — sűrűn szerepel nyelvünkben. „A mi nyelvünkben az e fajta figura etymologica (*kérve kér, nőttön nő...*) nagyon közönséges és jellemző, sőt a kozmopolitikus kifejezőmóddal szemben szépségnek mondható“, állapítja meg az id. helyen Thewrewk, aki eddig legrészletesebben foglalkozott a magyar szótó-ismétléssel 1874-ben megjelent „Figura etymologica“ c. cikkében (Nyr. 3:385—9).

Mielőtt azonban a finnugor figura etymologica változatos fajait tárgyaljuk, tisztába kell jönnünk e szóalakzat fogalmával.

A figura etymologicának különböző meghatározásaival találkozunk. Így pl. Volkmann értelmezése szerint (Rhetorik der Griechen und Römer, Iwan Müller Handbuch 2:667) a figura etymologica (*σχημα ετυμολογικόν*) „egy igének egy ugyanazon tőből származó főnévvel való összekapcsolása“; Richard M. Meyer Deutsche Stilistik (Handbuch des deutschen Unterrichts III, 1) 49. a figura etymologicának két fajtát különbözteti meg: 1. névszó kapcsolata a rokontővű igével, 2. a névszó mellett még megkülönböztetett melléknév van. De gyakoribb az indogermán nyelvészek között az ennél szűkebb értelmezés: a fig. etym. az igével azonos tövű belső tárgynak igéjével való kapcsolata (pl. *vitam vivere*; l. Thewrewk Nyr. 3:385, Draeger Hist. Syntax d. lat. Sprache 1:357, Meyer-Lübke I.F. 14:119).¹ De nem egy indogermanista a figura etymologica fogalma alá viszont sokkal több nyelvi jelenséget sorol. Így Schmalz meghatározása szerint (Iwan Müller Handbuch II. 2. Latein. Grammatik: Syntax und Stilistik 4675) „a figura etymologicán két azonos tövű szó kapcsolatát értjük; ez a kapcsolat azonban csak egy fogalmat, de fokozott és nyomatékos módon jelöl meg“. Hasonló Landgraf definíciója (Reisig-Schmalz-Landgraf Latein. Syntax 638. — L. még alább.) Mondattanának 355—6. lapján is hű marad e felfogásához, mikor a *vitam vivere*-féle szerkezetet figura

¹ Leiffholdt szerint (Etymologische Figuren im Romanischen 7, 36) a fig. etymologicának elengedhetetlen feltétele, hogy az igével azonos tövű tárgynak jelzője is legyen.

etymologicának mondja, viszont a *iuga iungere, vellera vellere* eseteit nem sorolja ide, mert ezekben a tárgy, bár azonos tövű, de nem belső tárgy, vagyis nem egy fogalom nyomatékos kifejezésére szolgálnak; ezekben a szerkezetekben „csak paronomázia” van.

Hogy a paronomázia Schmalz szerint a figura etymologicát is magába foglaló alakzat, vagyis hogy a figura etym. tkp. a paronomáziának egyik faja, azt a most idézett megjegyzésén kívül azok a fejtegetései is mutatják, amikor a *magnorum maximus*-féle szerkezeteket majd figura etymologicának (675. l.; l. még 384. l.), majd pedig paronomáziának (365. l.) mondja.

Mínthogy a magyar irodalomban is előfordul a figura etymologicának paronomázia elnevezése (pl. Lehr Nyr. 8:120; l. még lejjebb), talán ajánlatos lesz mindkét fogalmat egyszerre tisztázni.

A paronomáziáról sem találunk egységes meghatározást. Csak néhány definíciót idézünk. Quintilianus szerint (Institut. orator. IX. könyv 3. fejezet 66. pont) a *παρονομασία* „quae dicitur *annominatio*”, szóismétlés (esetleg más raggal vagy a szónak ugyanazzal a szóval való tagadása) és rokon vele az *ἀντανάκλασις*, amely már szójáték.¹ Volkmann (id. m. 687. l.) hasonlóan határozza meg a paronomáziát (ennek egyik faja a *σχημα ἐτυμολογικόν*).

Gerber (Die Sprache als Kunst² II: 149) a paronomáziát v. annominációt oly szóalakzatnak tekinti, amelynek lényege „Wiederkehr desselben Wortes in anderer Flexion oder Ableitungsform” vagy Adelung szavaival: „Die Annomination verbindet Wörter eines Stammes mit einander, um durch den Gleichklang die Aufmerksamkeit auf den Stamm und Hauptbegriff zu lenken” (l. még uo. 150. l. és 179. l. a fig. etymologicáról; régebben azonban általában a hasonló hangalakon alapuló szójátékot értették rajta (¹ 160, ² 225 l.). Meyer szerint is (Deutsche Stilistik 40) valamely szó azonos tövű más származékával együtt alkot annominációt (vö. még 43. l.), ennek egyik faja a figura etymologica (uo. 48. l.); az annomináció gyakran szójátéknak az alapja (139. l.). Leiffholdt szerint az adnominatio oly kapcsolat, amelyben ugyanaz a szótó kétszer szerepel (id. m. 35. l.).

A Pallas nagy lexikona a paronomáziát a figura etymologicával azonosítja és magyarázata szerint ez „a. m. két közös eredetű szónak együttes alkalmazása a beszédben, p. *álmok álmodója, halálának halálával halsz*”. Hasonló ehhez P. Thewrewk definíciója a figura etymologicáról; ez szerinte oly kitétel, melyben „az egymásra vonatkozó szók egy és ugyanazon nemzetséghez tartoznak” Nyr. 3:385. Lehr Albert szerint a figura etym. „oly kifejezés mód, mely szerint a mondat igéje és tárgya (tágabb értelemben: határozója) egy töről fakad” (Toldi 329. l.) Az annomináció meg Négyesy László szerint (Pallas-lexikon 1:682) olyan szóismétlési alakzat, amely „1. ugyanegy szótó különböző származékainak összetolulása egy kifejezésben, miáltal a közös alapfogalom jelentősebben kiemelkedik, p. *halálának halálával halsz* ... 2. általában a szójátéknak az a neme,

¹ Hozzáteszi: eorumque exempla vitandi potius quam imitandi gratia pono.

mely azonos v. igen hasonló alakú, de különböző jelentésű szók összekötésén, egy szó valamely betűjének elváltoztatásán alapszik, p. *várt leány várat nyer*...; ez utóbbi mód neve másképp paronomázia“. A Révai-lexikon nagyjában megtartja a Pallas-lexikon magyarázatait, de a paronomáziát nemcsak a figura etymologicával, hanem az annominatióval is azonosítja.

A lexikonok ma általában szójátéknak magyarázzák a paronomáziát; így a Középiskolai Műszótár, a finn Tietosanakirja (paronomasia = annominatio, pl. latin *amans* 'szerető' és *amens* 'esztelen' 7: 275), az orosz Encikl. Slovarj (annominacija = paronomazija; pl. *amens* és *amans*), a francia Grande Encyclopédie (annomination v. agnomination = *παρονομασία*, pl. *orator-arator*). Larousse (Grand Dictionnaire Universel) szerint azonban paronomase a hasonló hangzású szavak összekapcsolása (pl. *qui vivra verra*), az annomination pedig tulajdonnévre alkalmazott szójáték.

A nézetek tehát meglehetősen változatosak:

1) a figura etymologica: a) ige és azonos tövű belső tárgya, b) ige és azonos tövű főnév, c) ige és azonos tövű névszó, d) egy fogalmat nyomatékosan jelölő két azonos tövű szó kapcsolata;

2. a paronomázia: a) szójáték, b) szóismétlés (esetleg más raggal), c) α) valamely szó azonos tövű származékával, β) hasonló hangzáson alapuló szójáték, d) hasonló hangzású szavak kapcsolata, e) = figura etymologica;

3. az annomináció: a) = paronomázia, b) egy fogalmat nyomatékosan jelölő két azonos tövű szó kapcsolata, c) szójáték, d) = figura etymologica.

Finnugor nyelvészeink azonban általában azt a szerkezetet tekintik figura etymologicának, amikor *azonos tövű szók kapcsolata szolgál egy fogalom nyomatékos kifejezésére* (vö. Schmalz 675, Négyessy annomináció 1. faja) és a következőkben mi is így értelmezzük a figura etymologicát.

A szótóismétlésnek azokat a fajait, amikor az ismétlődő szótó nem egy képzet nyomatékos kifejezésére szolgál (pl. *az uralkodó uralkodik, házról házra*), nem számíthatjuk fig. etymologicáknak; ezek a nyelvtudományi terminológiában *paronomáziák* v. *annominációk* (vö. Quintilianus, Volkmann, Landgraf, Schmalz, Gerber, Meyer, Négyessy). *A paronomáziának egyik faja a figura etymologica*. A paronomázia azonban nemcsak szótóismétlés, hanem szóismétlés is lehet. Így érthető, hogy a *sémi* nyelvészet általában paronomázia elnevezés alatt tárgyalja 1. a figura etymologicát (*életet él*) 2. a nem egy fogalom kiemelésére szolgáló szótóismétlést (*az uralkodó uralkodik*) és 3. a nyomatékosító szóismétlést (*ha hazug tanu lesz a tanu*, Deut. 19, 18; héber *hakemakas makēhū hikqhū, 'im kēh e reg harugqū hōrag*. És. 27,7 numquid juxta plagam percussit se percussit eum? aut sicut occidit interfectos ejus, sic occisus est? avagy az őt verőnek verése szerint verte őt? vagy ellenségei megöletteinek megölése szerint öletett-e meg? Károli) 1. pl. Brockelmann Grundriss der vergl. Gramm. d. semit. Spr. 2:91, 122, 131, 450 stb).

A figura etymologica tehát — mint mondtuk — azonos tövű szóknak egy fogalom nyomatékos kifejezésére szolgáló kapcsolata. E szerkezetek egyik tagja éppen ezért nyomósító határozószóval, ill. melléknévi jelzővel helyettesíthető (esetleg teljesen elhagyható); így pl. *halált hal, halállal hal* = *meghal* (életet él = él); *szárazra száradni* = *kiszáradni, teljesen kiszáradni*; *látni látom* = *jól látom, látom* (ugyan); *kérve-kér* = *nagyon kér*; *szépnek szép* = *bizonyosan szép, szép* (ugyan); *véges-végig* = *egészen végig*; *csodák csodája* = *nagy csoda, a legnagyobb csoda* stb.

Thewrewk a magyar figura etymologicának több esetét tárgyalja és bár Pott „Doppelung“¹ c. munkája alapján megállapítja, hogy mindezekre a legkülönbözőbb nyelvekben találhatók analógiák, mégis — egy eset kivételével — „törzsökös nyelvünk sajátosságának“ tekinti magyar használatukat. Ha mármost a következőkben azt fogjuk látni, hogy hasonló, sőt teljesen egyező jelenségek a magyarral rokon nyelvekben is kimutathatók, viszont éppen azokban az idegen nyelvekben, melyek az illető finnugor nyelvre legerősebben hatottak, a szótőismétlésnek a finnugor nyelvekben használatos bizonyos legjellemzőbb fajai kevésbé vannak elterjedve, mi is alapjában eredetinek fogjuk e használatot tekinteni, bár el kell ismernünk, hogy idegen minták hatása is kimutatható; a rokon és nem-rokon nyelvekben mutatkozó egyező használat láttára alig zárkozhatunk majd el az elől a felfogás elől, hogy a finnugor figura etymologica oly ősrégi kedvelt ritmikus nyomatékosító kifejezésmód, amely legtöbb fájában más nyelvek hasonló jelenségeivel talán „elemi“ rokonságot (l. Schuchardt Nyr. 41 : 3), azonos észjárást, egyező szemléletet tüntet fel, vagyis — mint Wundt (Völkerpsychologie 1 : 642) a kettőztetésről megállapítja — az emberi gondolkodás közösségén alapszik („Anwendungen, die allen Stufen und Richtungen des Denkens gemeinsam angehören“).

1. Legtermészetesebbek és éppen ezért legelterjedtebbek a figura etymologicának azok az esetei, amikor az ige azonos tövű belső tárggyal van összekapcsolva, mint pl. *életet él, halált hal, álmod álmodik, szót szól* (Nyr. 3 : 386 7, Lehr Albert Toldi 329 31, Teleky István A tárgyeset Arany Jánosnál Ny. F. 31 : 24), pl. az *mely életet elek most, azt testben elem* 1604. NySz. (Paronomáziák külső tárggyal: *bírodalmát bírja, vendéget vendégel*). Lényegükben azonosak ezekkel természetesen a gen. obiectivusos *álmodok álmodója* és a melléknévi jelzős *varrott varrás-féle szerkezetek*.

Ez a szerkezet a rokon nyelvekben is gyakori. (Néhány példánk csak paronomáziát mutat éppúgy, mint a következő pontban.) Így: *vogul: tärütəŋ ünles tan ünlet, tärütəŋ k'ujəs tan k'ujet* nehéz üléssel (tkp. ülést) ülnek ők, nehéz fekvéssel (tkp. fekvést) fekszenek ők. Munkácsi Vog. Népk. Gy. 3 : 483; *saw mañmil naŋ mañitälän*

¹ A munka teljes címe: Aug. Friedr. Pott: Doppelung (Reduplikation, Geminatio) als eines der wichtigsten Bildungsmittel der Sprache, beleuchtet aus Sprachen aller Welttheile. Lemgo et Detmold, Meyer'sche Hofbuchhandlung 1862. VI + 304 l.

sok göngyölegjét göngyölgesd te; *saw saxit nar, saxtjälälän* sok tekercsét tekergesd te uo. 4:249; *jüntəm jüntmil* varrott varrás uo. 2:60. (vö. Szabó NyK. 34:421, 443.) || *osztják: raymàn ñvç ñvçman* rikoltó nevetést nevetve Pápay NyK. 38:112; *kāšēñ jontvñ jonilem* vígasságos játékomat játszom Pápay Oszty. Népk. 223; *jemēñ jantēñ tēg tam jantet* a szent játékot játszották akkor Patkanov Irtysch-Ostj. 2:202; *jemēñ jōkem tuv-ja jōktāi* a szent tánc, az táncoltatott; *ēne sūtem totta sūtmem* nagy halált haltam ott uo. (l. még Schütz NyK. 40:27). || *zürjén: karlan-vezjes vezjala, toin-pišes pisala* a malomkőforgató rudat fölajzom húrral (tkp. húrját fölajzom), a mozsártörő mélyedését ráillesztem Fokos UF. 19:189; *pošes pošam* kerítést kerítünk Wichmann Syrj. Volksdichtung 281; *tul tuljalis* szöget vert be (prupi szövegeim); *emidž-kustjas kustalis* zwischen den Himbeersträuchern ging sie hin (bokrokat bokrozott) Wichm. 231. || *votják: vōt vōtanj* álmot álmodni Munkácsi Votj. Sz. 686; *vōtam vōt* álmodott álmom Wichmann Votj. Spr. 1:2; *vōšam vōšmā* imádkozott imádságom[at] Munk. Votj. Népk. 147. || *cseremisž pečem peče'm* kerítést kerítek, *pōšm poša'm* a fűvót fújom Lewy Tscher. Gramm. 132; *tuštam tušta's* találós mesét kitalálásra feladni Wichmann Tscher. 1261. sz. NyK. 38:217; *alašam nalmēm naldšas* egy lovat mindenesetre kell venni [tkp. vevést kell venni] Wichmann NyK. 38:230; *murəm murem* dalt dalolok Genetz Aik. 7:10; || *mordvin: urñimant urñi* rőfögést rőfög Paasonen SUS. Aik. 12:64; *jovtan jovks* találós mesét mesélek uo. 31; *son morit morä* 5 énekeket énekel Klemm Mordvin szövegek 35, *jofñivōst mon jōuksin i jofthalmijn* elmeséltem az én meséimet és elbeszéléseimet uo. 55. || finn: *puhuttu puhe ammuttu nuoli* a beszélt (kimondott) beszéd kilőtt nyíl Szinnyeji Finn olvasókönyv ³⁸; *laulun lauloi* a dalt dalolta Satuja ja tarinoita 1:3, 4, 5; *sanonet hyvät sanomat* ha jó szavakat szólsz (ha jó hírt mondasz), uo. 1:1; *hän elää rietasta elämää* csúnya életet él Setälä Suom. kiel. lauseoppi 22. §; észt (Wiedemann) *elu elama* ein Leben führen. || *lapp: cumma čuölmaitt čuölmad* a csókcsomókat összeköti [tkp. csomózza] Halász Svéd-lapp olvasmányok UF. 3:105; *leikā valdumin vuōrdnusam vuōrdnum* a házasságnál esküt esküdtek uo. 106.

A figura etymológicának ez a faja más nyelvekben is nagyon el van terjedve; pl. latin *somnium somnio* álmot álmodom; görög εἰπεῖν ἔπος szót szólni; ófn. *ih slief den slaf des tōdes*, kfn. *springen manigen sprunc*; orosz *dumu dumati* gondolatokba mélyedni (tkp. gondolatot gondolni); szerb *igru igrati* ein Spiel spielen; héber *çalamithi çalom* Gen. 37,9 álmot álmodtam (Károli), ἐνὸπνιζ-σάμεν ἐνὸπνιον (Vulg.: *vidi per somnium*), ang. *I have dreamed a dream*, francia *j'ai songé... un songe*. (Vö. Delbrück Vergl. Syntax d. idg. Spr. 1:365, Brugmann Kurze vgl. Gramm. d. idg. Spr. 428, 441, Grimm Deutsche Gramm. 4:645, Miklosich Vgl. Syntax 385, Vondrák Vgl. slav. Gramm. 2:309, Thewrewk Nyr. 3:385 6, Draeger 1:357, Reisig-Landgraf 636, Meyer-Lübke Roman. Syntax

381, Leiffholdt 14, 37, Pott 151, Brockelmann Grundriss 2: 289 93, 301-8, 334, 337.)

A rokon nyelvekből felhozott (és könnyen szaporítható) példák azonban azt mutatják, hogy ez a szerkezet a finnugor nyelvekben önállóan keletkezett, hogy szó sem lehet idegen hatás föltételezéséről (l. még a következő pont végét és a 9. pontot), annál kevésbé, minthogy ez a szerkezet más urál-altaji nyelvekben is megvan, pl. *mongol: ere-jügen üši üselebej bi* férjem bosszúját bosszultam én Budenz Rövid mongol nyelvtan NyK. 21:302. || *oszmanli: çalgi çalmak* zenét játszani, zenélni Kúnos Oszmán-török nyelvkönyv 315. *büjük söz sölme* nagy szót ne szólj uo. 212; *jakut: sanarɣaxxin sanarɣatayɣɪn, kördösüöxxün kördöstöyɣɪn* du trauerst ein gerechtes Trauern, du verlangst ein gerechtes Verlangen Böhtlingk Jakut. Gram. 318, 349; *min oloror oloyum* das Leben meines Lebens, d. i. das Leben, das ich lebe uo. 394; *csuvas: tatək telténit* álom-álmodás Mészáros Csu. Népk. Gy. 2: 23; *jöre jorlazā* éneket énekelve uo. 500. *ufai tatár: şul uılaremnç uılay* ama tünődéseimet tünődve Pröhle NyK. 38: 89.

2. *Ige és ugyanabból a töből való határozója* is sűrűn alkot figura etymologicát. Ennek az esetnek legismertebb példája a HB-beli *halalnec halalaal holz*.

E kifejezés második részére minden valószínűség szerint hatással volt a latin *morle morieris* (Gen. 2, 17; l. Thewrewk Nyr. 3:387, Simonyi MHat. 1:381), másfelől a görög θανάτω ἀποθανεῖσθε¹ hatására keletkezett orosz *смерти умере* volt a rokon nyelvek hasonló fordulatainak mintája; de hogy az e fajta figura etymologica a finnugor nyelvekben egyáltalában nem szokatlan, azt nemcsak magyar példák igazolják (*imáddással imád, áldással áld* Simonyi MHat. 1:381, *szegyenységős halallal halnak* 1588 NySz. *gúlpölseggel gúlpöltem azokat* odio oderam illos Zsolt. 138, 22 (AporC. 110); *zerzeteskepen nem eltem sem bezedemel sem eletemel* VirgC. NySz.; vö. *halállal megölni, halállal elveszni* Simonyi uo.), hanem a rokon nyelvek hasonló szerkezeteivel is bizonyíthatjuk. Ebbe a csoportba tartoznak a *szárazra száradni*-féle figura etymologicák is; pl. *karja szárazra száradjon és jobb szeme sötétre sötétedjék* (Zak. 11, 17) Károli *aziinsaggal az meg* BC. 312.

Ilyen kifejezések a következők: *vogul: kwqlj jänj' säsəl ti säsäst, nür jänj' moxləl ti moxləsäst* kötél nagy bogával bogozták im meg, szij nagy kötésével kötözték im meg VogNépkGy. 2:336; *rētər nülil nultəm xum* hamis esküvel esküdött férfi uo. 3:439; *käsər jəkwl jəkwləwəm* vígasságos táncsal táncolnak előttem 3:147. (vö. Szabó NyK. 34:439, Beke A vog. határozók 60.) || *osztják: āmp-ōni jēlmvtna jēlemlājem* kutya-nagy szégyenben szégyenkezem Pápay 173; *muj sudna sudjtēla, izimis sudna nīngilan sudjtēla*

¹ Meg kell jegyeznünk, hogy ez a görög kifejezés már csak azért sem lehet az eredeti héber kifejezés egyszerű utánzása (l. Thewrewk id. h.), mert az eredetiben a fig. etymologicának egészen más fajtát (*mōth thāmuh*; l. itt 3 alatt) találjuk.

pidlajita, pa muj mortna mortaleta, izimiš mortna nįngilana morta-lata pidlet aminémű itélettel ítéltek, olyannal ítéltettek (tkp. olyan itélettel ti fogtok ítélteni); és aminémű mértékkal mértek, olyannal mérnek néktek (tkp. azon mértékkal nektek fognak mérni). (Máté 7. 2.) Hunfalvy Eszaki osztj. nyelv 202 (vö. in quo enim iudicio iudicaveritis, iudicabimini; et in qua mensura mensi fueritis, remetiatur vobis, ἐν ᾧ γὰρ κρίματι κρίνετε, κριθήσεσθε, καὶ ἐν ᾧ μέτρον μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεσθε ὑμῖν, OROSZ: нашимъ судомъ судите, ... какою мѣрою мѣрите). || *ziürjēn*: *ševk mešnad meššašannid* selyemlabdával labdázatok Fokos UF. 19:110; *tšak-tšingēn tšinašēni i šir-bien biašēni* gombafüsttel füstölnek (or. дымомъ дымятся) és egér-tűzzel tüzelnek uo. 107; *demasen demše* flikt (folttal foldoz) Wichmann 147; *veŋen veŋašni* träumen (álommal álmodni) uo. 201; *kutšām sudān ved suditannyd, ... kutšām murtšāsān murtalannid* . . . . (Máté 7, 2) Castrén. (Vö. Szendrey NyK 46:78.) || *voják*: *türle šedonān šedo* különféle játékok (tkp. játékkal) játszanak Munkácsi Votj. Népk 169; *kulonen med kuloz* halállal haljon meg Máté 15,4 (Wiedemann) (or. умереть да умереть) || *morduin*: *kartsta jurŋt avaš sortuŋi tenštsa tenšindā* az istállóból a szellem a szemetet sóprűvel söpörte ki Klemm 12; *šišem sokaso son sokaž, vaj vejks(ē) izamzo son izaž* mit sieben Pflügen ist sie gepflügt, mit neun Eggen ist sie geeggt Paasonen SUS. Aik. 9:122; *kulįmasa kulaza* halállal haljon meg (Máté 15,4) UF 4:28; *kodama sudsā sudindatad* amilyen itélettel ítéltek (Máté 7,2) UF. 4:15 || *finn*: *kuolla väkivaltaisella kuolemalla* erőszakos halállal meghalni, умереть насильственною смертью Kijanen Ven.-suom. sanakirja 2:652.

Láttuk, hogy ez az instrumentalisi szerkezet (Delbrück 1:256 „der ausmalende Instrum.“-nak nevezi, ugyanúgy Brugmann is Kurze vgl. Gr. 428) indogermán nyelvekben is gyakori. (Vö. még pl. orosz *prositъ prosъ boju* kéréssel kérni Vondrák 2:353; ószl. *čudichъ se čudomъ velikomъ* ἐθαύμαζα θαυμῶν μέγαν Delbrück 1:257, or. *slychomъ ne slychalъ i vidomъ ne vidalъ* hallással nem hallottam és látással nem láttam Miklosich Vergl. Syntax 716, *i vidomъ ne vidano* egyáltalában nem látható Buslajev Istoriceszk. Gramm. 2:316, *dumoju dumalъ* gondolattal gondoltam Miklosich 4:714; ném. *mit welcherley Gericht ihr richtet, ... mit welcherley Maass ihr messet* Maté 7,2.) Vö. még Landgraf 671 2, Leifholdt 24 stb. A sémi nyelvek is ismerik ezt a szerkezetet; 1 Brockelmann 2:451-2.

Mégsem fogunk ebben a szerkezetben idegenszerűséget látni, ha figyelembe vesszük, hogy 1. ez a szerkezet mily közel áll az előbbihez (*életet él és élettel él*, osztj. *halált hal* — votj. *halállal hal*; osztj. *játékot játszik* — votj. *játékkal játszik*; vö. még pl. got *ōgan agisa mikilamma* — gör. *φάρμακον φάρμακον μέγαν* Brugmann 428; lat. *morte moriatur* — angol *let him die the death*; héb. *hešvīd ‘āvōdā gādōlā* Ez. 29:18 nagy fáradtsággal fárasztotta (Karoli), lat. *servire fecit servitute magna*, angol *caused to serve a great service* (tkp. nagy munkát munkáltatott, szolgálatot szolgál-

talott stb.); 2. az első csoportnak rendszeren jelzős tárgyai (vö. Meyer-Lübke IF. 14:121, Schmalz 356, Meyer Deutsche Stilistik 48) egyszerű módhatározóval helyettesíthetők (*rikoltó nevetést* nevet = rikoltóan nevet), éppúgy mint a második csoport jelzős határozói (*hamis esküvel esküszik* = *hamisan esküszik*); 3. egyébként is mennyi kapcsolat van tárgy és határozó között (*kövel dobál* = *követ dobál*, osztj. *ięyən lırı-sâs soyna miji* a húgodnak nyári menyétbört [tkp. bőrrel] adj Pápay NyK. 37:167, zürj. *dęrađn* (v. *dęra*) *voľsale* breitet Leinwand aus Wichm 167, stb. L. Simonyi MHat. 1:378, Teleky NyF. 31:42, Delbrück 1:257, Brugmann 429, Winkler Germanische Casussyntax 27, 468, 518, Miklosich 4:702, Beke A'vog. hat. 56, Fokos A locat. hat. a votjában 81, Szendrey NyK. 46:78);¹ 4. hasonló szerkezetek nagy számmal mutathatók ki a finnugor nyelvekben, és a hozzájuk legközelebb álló *samojéd* nyelv is ismeri ezt a szerkezetet; így egy eredeti jurák-szamojéd hősi énekben: *haedo' hābterana hā'* plötzlichen Todes starben alle Castrén Wörterverzeichnis aus den samoj. Spr. 314 (tkp. hirtelen halállal [locativus] hálnak v. haltak vö. uo. 323. l.). De megvan ez a szerkezet a *törökségben* is: *jakut: džollōx oloyunan olor* boldog életet [tkp. étellel] él Böhlingk Gramm. 331.

A *halállal halsz* kifejezés létrejöttére hatással lehetett a latin szöveg, de ez a szerkezet már a magyarban számos eredeti szólás analógiájára támaszkodott. (A *halálnak halálával halsz* birtokos jelzős nyomatékosítása nincsen meg sem a héber eredetiben, sem a latin v. görög fordításban.) Más nyelvek hasonló szerkezetei tehát csak egyező észjárásról, azonos szemléletről tanuskodnak.

Idegen mintára alkotott figura etymologica előfordulhat esetleg az első csoportbeli kifejezések között is; a Bécsi-kódex pl. Abdiás 1. versében a héber *šamu'ā šāmā'nū* latin fordítását *auditum audivimus* így tolmácsolja: *hallast hallotonc* Mészöly BC 180 (Károlinál: *hírt hallottunk*, gör. ἀκοήν ἤκουσα; l. még a következő pontot), de azért senki se fogja azt gondolni, hogy az *életet él*, *szót szól*-féle egész csoport idegen hatás alatt keletkezett. Az idegen hatást tehát úgy kell képzelnünk, hogy mivel ezek a szerkezetek megvoltak a magyarban, a fordító abban a helyzetben volt, hogy a latin-görög szerkezeteket szószerint fordíthatta. A *szárazra szárad*-féle szerkezetek mássát is megtaláljuk a *törökségben*: *csuvas: šut šuttine šüderak* gyűjtsd a világot világosabban [tkp. világítsd a világosságot világosabban] Mészáros. 2: 222.

(Folytatjuk.)

¹ Sémí nyelvekben is; pl. *héber: ujjāram bammatts* Ex 7,20 és felemelé a vesszőt (Károli) (tkp. a vesszővel).

SZÁLLÓIGÉK, SZÓLÁSMÓDOK.

Irta Kertész Manó.

Azzal a meggyőződéssel tettem le másodszori elolvasás után Csefkó Gyula könyvét a szállóigékről és szólásmódokról*), hogy a szerző komoly értékkel gyarapította nyelvtudományi irodalmunkat. Pedig a tárgyalt szólások és szállóigék legtöbbszörével a szerző előtt már mások is foglalkoztak; csakihogy Csefkó Gyula nem egy régi magyarázat helyett jobbal, elfogadhatóbbal örvendeztet meg bennünket, sőt ott is, ahol a régi magyarázat alapján áll, gazdag nyelvi és művelődéstörténeti adalékaival ezt a régi magyarázatot még biztosabbá teszi.

A *Szokásmondások* anyagából is meghány-vet néhány szólást és kettőnek új magyarázatával engem is meggyőzött a maga igazáról. Bő és értékes anyagával kétségtelenné teszi, hogy a *váterítik a vizeslepedőt* szólásban nem valami régi, ismeretlen büntetésfajtaról van szó, hanem arról a vizeslepedőről, amelybe a lázas vagy kékre vert embert szokták göngyölgetni. Az «ebek harmincadjá»-ban sem az «ebrúd»-ra kell gondolnunk, mint ahogyan én véltem; Cs. visszatér egy régi magyarázathoz és kimutatja, hogy az *ebek harmincadjára jut* szólásunk eredetileg ezt jelenti: «az ebek zsákmánya lesz, az ebek veszik ki belőle a vámot». A szerzőnek meggyőző okfejtése ugyan-ebbe a körbe tartozónak bizonyítja az *ebadóban* hagy szólásunkat is, lévén az «ebadó» olyasvalami, amit az ebnek adnak. De már nem ilyen meggyőző a régi *falba omol* vagy *romol*, «meghiusul, dugába dől» szólás magyarázata. Én az ágyúval ostromolt várfal összeomlására gondoltam, Cs. a *dugába dől* szólás szemléleti alapját keresi benne és azt hiszi, hogy eredetileg a rosszul kötött hordó «omlik falba»; ám a *falba omol* szólás ilyen konkrét jelentését ő sem tudja nyelvtörténetileg igazolni. Amit pedig a *főzi a taplót* (aggódva várokozik) szólás magyarázatául mond, az jelentéstani lehetetlenség.

A *hátrakötöm a sarkad* kifejezésnek magyarázatát én pusztán nyelvi adatok alapján valami régi büntetésfajtában kerestem. Cs. most a szólásnak az enyémnél még szemléletesebb régi változatát közli és kimutatja a magyar multból annak a leírását is, hogyan történt a csigára vont fogoly lábainak a hátrakötése.

A bilincsnek, láncnak *csetneki csizma*, *csetneki nadrág*, *karperrec*, *olvasó* elnevezése, meg a börtönnek tréfás *kalicka*, *hüvös*, *nyaraló* neve valószínűvé teszi a szerzőnek azt a feltevését, hogy a *kesztyűben dudál* szólásunkban (amelynek Cs. «vaskesztyűben füttyöl» változatát is idézi) a «kesztyű» egy régi kinvallató szerszám: a hüvelyk-szorító. Ide kívánczik a magam gyűjtésének egy régi adata, amelyben nyilván szintén valami büntetésnek tréfás neve rejlik; csak azt nem tudom, börtönre vagy kalodára kell-e gondolnunk, mikor az 1712-ből való pannonhalmi hegymesteri rendeletnek ezt a mondatát olvassuk: «Valaki a szőlőhegyen attával, teremtetttével vagy másrul (?) szítok-

* Csefkó Gyula: Szállóigék, Szólásmódok. Tanulmányok szóláskészletünk köréből. (A Magyar Nyelvtud. Társ. kiadványai 28. sz.)

kal szitkozódik vagy veszekedik vagy verkedik, vagy vért bocsáit, vagy lop, vagy kárt téssen, a véteknek súlyossága szerint 12, vagy 6 forintban büntették(?) meg, és ha nagy dologban lesz a gonosz-ság, az *Abrahám kebelében is tétettetik*, mihl' eleget nem tesz, legfőképpen fajtalanság miát». (Gazd. Tört. Sz. 2:55.).

Már régóta tudjuk, hogy a *sült paraszt*-nak semmi köze Dózsa Györgyhöz és a vele együtt megsütött parasztokhoz; de Cs. igen szépen mutatja ki, hogyan lett a régi magyar konyha *jól sült* kifejezése emberre alkalmazva, gúnyosan «haszontalan, hitvány» jelentésű és hogyan vált ki ebből a kapcsolatból a *sült* «totus, merus» értelemben («sült bolond», «sült pogány», «sült szamar», «merő sült eretnecség» stb.). Hadd említsem meg ezzel kapcsolatban, hogy miképpen magyarázza Kassai az ilyen kifejezések *sült* szavát: «*Sültt-paraszt*, az az Sültt paraszt, született paraszt; (Rusticus a nativitate), *Sültt bolond* (natus stultus)» (Szók. I, 84).

Rá szeretnék még arra is mutatni, hogy egy régi gazdaságtörténeti emlékünkől szinte azt lehetne következtetni, hogy a *sült jobbágy* hajdan valami közjogi fogalom volt: «Az egész Hegyalján eleitől fogva a *sült jobbágy* is pénzen vett magának házat, földet és szőlőt, volt is azért eleitől fogva szabados dispositiójában eladni s testálni, akinek akarta (Gazd. Tört. Sz. 6:187, 1715-ből). — Nem említi a szerző ezeket a jelentéstanilag is érdekes szólásokat: «A paraszt sülve jó» (Szatmár, Nyr. 9:133). «Sülve jó a paraszt, akkor is a fene egye meg» (Szalonta, Nyr. 13:428). E szólásokról két dolog nyilvánvaló: egyrészt az, hogy nem a nép között, hanem felsőbb társadalmi rétegekben keletkeztek, másrészt meg az, hogy a «sült»-nek konkrét tartalommal való megtöltése tudatos elmeskélés.

A régi magyar konyha igen kedvelt fűszere volt a sáfrány; Cs. a magyar sáfrányról egész kis gazdaságtörténeti értekezést írva mutatja ki, hogy ez a szólásunk: *megérzi a sáfrányillatot* («megneszeli a veszedelmet s odább áll») a magyar konyha közeléből indult útjára.

Magyarázatainak egyik legszebbje az, ahogyan gazdag adatainak bőségéből szinte önként adódik, hogy ez a népies szólásunk: *nem feskik neki*, «nincs miből költenie» a régi magyar gazdaságban olyan nagy fontossággal bíró hársfának a hántásával van összefüggésben.

Visszont nem meggyőző az az állítása, hogy az *összchúzza a bagariát* («szűkebben költ, takarékoskodik») szólásunkban a «bagaria» erszényt jelent, mert hiszen a bagariának ilyen jelentését sem a régiségből, sem a nép nyelvéből nem tudja kimutatni.

Véglegesen megállapítja Cs., hogy ez a faragatlan emberre mondott régi szólás: *Es sem lakott, járt v. tanult Pál érsek udvarában* Várdai Pál esztergomi érsek (1483—1549) nevéhez kapcsolódik. Valószínűvé teszi, hogy a sokat emlegetett *Herko páter* egy a XVII. század második felében élt Hirkó nevű kemény, katonás felvidéki katolikus pap emlékét őrzi. A sokat vitatott *eben gubát cserél* szólásunk dolgát is dülőre viszi: kimutatja, hogy a guba kutyát jelent.

A kenyértörésre kerül a dolog szólás megfejtését egy magyar népszo-
kásban találja meg; a *faképnél* hogy «fakép»-éről pedig úgy véleked-
dik, hogy ez emberformára faragott kapufélfa.

De hát nagyon hosszúra nyúlha ismertetésünk, hogyha Cs. min-
den magyarázatával külön akarnánk foglalkozni. Még csak azt emli-
tem meg, hogy egynéhány újabb keletűnek vélt szállóigének (*az or-
szág szíve, aranyhegyeket ígér, vessünk fátyolt a multra*) eddig nem
sejtett nagy multját, évszázados magyar életét is feltárja.

A tartalomjegyzék csak negyvenhat szólásmagyarázatot ígér, de
sokkal többet kap az olvasó, mert hiszen valójában százakra tehető a
könyvünk tárgyalta szólások, szállóigék és közmondások száma. Ezt
a gazdagságot itt-ott már szinte túlságosnak érzem; ám azért nem
lankadó érdeklődéssel olvashatja Cs. művét mindenki, aki szeretettel
fordul nyelvünk és életünk fejlődésének kérdései felé. Ez a könyv
csak megerősíti régi hitemet, hogy az a művelődéstörténet,
amely a sírba hanyatlott magyar századok hétköznapijainak életét
tárja fel, nem történetíróinknak, hanem a magyar néprajz és nyelv-
tudomány munkásainak műhelyéből fog kikerülni.

NYOMDÁSZATI MESTERSZÓK.

Összeállította **Herzog Sándor.**

Vagy hatvan évvel ezelőtt a Tudományos Akadémia fölszó-
litotta a magyar nyomdászok önképzőegyesületét, a mai nyomdász-
egyesület elődjét, hogy a tervezett Mesterségek Szótára részére
gyűjtse össze a könyvnyomtató mesterségben használatos mester-
szókat. Abban az időben csaknem valamennyi műszo idegen ter-
minus technicus volt. A nevezett egyesület Pusztai Ferenc szakíró-
t bízta meg ezzel a munkával. Pusztai vállalta a föladatot és — mint
ő maga írja — a német, francia, angol és olasz nyomdászati
mesterszók összehasonlításával igyekezett egy-egy idegen mesterszót
olyképpen megmagyarosítani, hogy a könyvnyomtató egyik-másik
műveletét, ha egy szóval nem lehet, több szóval fejezze ki.

Evek hosszú sorába telt, míg végre 1883-ban Pusztai maga
kiadta művecskéjét. Pusztainak ez a kis szótára kitűnő szolgálatot
 tett a magyarság ügyének, mert az olyan német mesterszókat,
 amelyeknek akkor magyar nevük még nem volt, jó magyar szak-
 kifejezésekkel helyettesítette.

Az 1890-es években a Tudományos Akadémia megbízásából
Freckay János megkezdte a Mesterségek szótárának szerkesztését.
Freckay gyakorlatilag tanulmányozta az egyes mesterségeket és
magyarázó bevezetés kíséretében készítette el az illető mesterség
magyar-német és német-magyar szakszótárát. Mindegyik mesterség
szójegyzéke külön-külön füzetben jelent meg, azután az egész
szótár egy kötetben. Így jelent meg az Akadémia kiadásában 1898-
ban a nyomdászati mesterség szótárának fürete is. Freckay nyelv-
tudományi alapon akarta megoldani magyarosító föladatát. Talán

ennek tulajdonítható, hogy szavai közül csak az egyetlen *mesterszedő* ment át az életbe. Ellenben bármilyen tiszteletreméltó a szándék, mosolyra készítetik a könyvnyomtatót a *bolygó*, *töremora* (fis), az *éltető* (Brotschrift), a *látómeszter* (faktor), *réselő* (spácium), *kötis* (Klopfholz), *felényi* (félgeviert), *marasztó*, *gamó* (Greifer), *kacs* (Klammer) stb. kitejezések.

A szakember Pusztai is hasonlóképpen járt azokkal a „műszavaival“, amelyeket éppen csak a magyarosítás kedvéért erőszakolt. Például: *csappantó* (Greifer), *arányosító* (spácium), *barnaréz* (bronz), *dúc** (klisé), *éltetni* (ätzen), *nyomótalpas** (tégelyes) sajtó stb. Csak azok a mesterszók mentek át az életbe, amelyek az idegennek szószerinti fordításai, noha ezek jobbára magyartalanok.

A magyar nyomdászati mesterszókról szólva, meg kell említenünk a „Nyomdászati enciklopédia“ című művet is. Pusztai Ferenc a Pallas nagy Lexikona szerkesztőjének megbízásából összegyűjtötte a könyvnyomtató mesterségre vonatkozó szótári anyagot. Ezt Pusztai a könyvnyomtatás művelői részére is hozzáférhetővé akarta tenni s 1902-ben „Nyomdászati enciklopédia“ címen kiadta. A mű 600 oldalas. Függelékül két részben gazdag mesterszójegyzéket tett közzé. Az első rész magyar-német, a második német-magyar-francia-angol.

A legfigyelemreméltóbb munkát a nyomdászati mesterszók magyarosítása terén Novák László szakíró végezte. Pusztainak rendkívül buzgó munkatársa volt, és szakoktatói működése közben ahol csak alkalmá nyílik rá, irtja az ezen a téren felburjánzó gyomot, az idegenszerűségeket, de főképpen a germanizmust. A szerkesztésében és kiadásában megindult Grafikai Művészetek Könyvtárának eddig megjelent 14 kötetében a nyomdászati és rokonszakmabeli mesterszók egész serege található. Ebben a nagyszabású műben az az elv érvényesül, hogy *inkább a latin, francia vagy görög mesterszóknál maradjunk meg*, mintsem helytelenül, *idegenszerűen képzett*, magyartalan magyar szakkifejezéseket honosítsunk meg a műhelyben és a szakirodalomban.

Novák László a szerkesztésében megjelent Magyar Könyvnyomdászok Évkönyve 1910. évfolyamában figyelemreméltó nyelvészeti tanulmányt írt „Mesterszóink eredete és főbb hibái“ címen.

*

Az itt közölt szógyűjteménybe csak az igazi és használatban levő nyomdászati mesterszókat vettem föl. Nem tekintem ilyeneknek a könyvnyomtató és szedőgépek alkatrészeit, a nyomdaiparral kapcsolatos anyagneveket és az egyszerű nyomdai műveletek kifejezéseit. A nyomtatási eljárások szaporodása és mechanikai fejlődése következtében a régebbi mesterszójegyzékek megjelenése óta sok új mesterszó keletkezett. Ezek közül a leggyakrabban előfordulókat vettem csak föl, mert valamennyinek az összegyűjtése túl terjedne a rendelkezésemre álló kereten. Az újabb nyomtatási eljárások mind-

* A nyomdászati szakirodalom itt-ott használja, de az élő nyelvben kerülik.

egyikének megván a maga külön mesterszómennyisége. Úgyszin-
tén a legjobban terjedő offszet- és mélynyomtatásnak is, ame-
lyeknek csupán magyarázatára szorítkozhatom. Szójegyzékemet
különben is az jellemzi, hogy az eddigiektől eltérően nem adok
szótárszerű magyar-német és német-magyar mesterszógyűjteményt,
hanem tekintet nélkül eredetükre, úgy, ahogy kezdőbetűjük szerint
következnek, szedem ábécérendbe a mesterszókat és néhány szóval
megmagyarázom jelentésüket.

Szerény tehetségemhez képest én is hozzá akarok járulni az
idegen vagy hibás képzésű mesterszók magyarosításához, ezért
néhány új mesterszót magam is ajánlok. Ezeket *-gal jelzem. A cím-
szókat magyar kiejtés szerint kell olvasni, csak a német szavak
írásmódja maradt meg.

SZÓJEGYZÉK.

abbreviatur: rövidítés

abbreviálni: rövidíteni

abfall: papírhulladék

abrisz: tekercspapír szakadéka

abstand: *betűszéle, a betű képe körüli vak rész, a betű húsa

ácsklammer: szögletes zárójel

adjusztálni: *rendbeszedni; a megtördelt oldal hasábjait rendes méretükre
kiegészíteni, a címek beosztását elvégezni; a részekben a tördelőasztalra kiemelt
szedéseket a kéziratdarabok számozása szerint hasábokká összeállítani; szerkesz-
tőségi műszó: a kéziratot címekkel ellátni és simítani

akcidencia (a latin *accidere*-ből): mesterszedés, finom munka; véletlen
esemény; régen a véletlenül kapott mellékmunkát nevezték így, mert a főmunka
a könyv volt

akcidensszedő: mesterszedő

akkolád (a francia *accolade*-ből): kapcsolójel több sor összefoglalására

akszán (accentus): ékezet

alaplap a nyomógépen, amelyre a nyomtatandó szedést teszik

alapnyomás (pl. értékpapíroknál)

alátrakni: a klisé papíros aláragasztásával betűmagasságra hozni

aldine: félkövér betűfajta; Aldine Manutius nevééről, aki ezt a betűt
metszette

alinea: bekezdés

ambalázs: csomagolás, csomagolópapír

angussz: öntöttcsap

anschlag: védősor a szedett oldal végén

antikva: régies latin betű

aposztróf ('): hiányjel

ár: szedésjavító szerszám (fanyelű acéltű)

aranymetszet: mértani számítási művelet valamely felület arányos elosz-
tására. A szakirodalomban kész táblázat mutatja, milyen legyen a szedéstűkör
aránya a papirhoz, hogy ennek szölei a szép törvényeinek megfeleljenek

aszüre-(raszter)**vonalak**: biztosítívonalak; a francia *assurer* (biztosítani)
szóból. Párhuzamosan egymásra szedett vagy egybegyártott különböző betűtestű

finom vonalak összegek és nevek ráírására. Törlés és vakarás ellen biztosítanak

átemelni: valamely szedést egyik helyről a másikra átvinni

auflág: példányszám

autográfia: *könyvomat

autografálás: könyvomai sokszorosító eljárás

automatikus berakó: szívószerkezet, mely önműködően vezeti be az ívet a gépbe

autor (a latin *auctor*-ból): szerző; szerzői korrektúra

autotípia: *hálósmaratás; kisebb-nagyobb, világosabb-sötétebb pontokon alapuló kép

bála: papirosgöngyölég

beemelni: a nyomóformának nyomás céljából a gépbe való beemelése

behozni: a szó- vagy sorközök hézagainak megszüktése, hogy egy vagy több betű még beleférjen a sorba, illetve sor az oldalba

behúzni: a sort kezdősornak szedni

belég: *ellenőrzőlevonat a munkateljesítmény igazolására; elszámolási levonat

belégelni: ellenőrzőlevonatokat mellékelni

beljebb: a rendes sorszálességnél beljebb kezdődő sorok; *kétoldalt beljebb*, ha a sorok hátul is beljebb szedettek

belőni: az a művelet, amikor a frissen nyomtatott ívek közé simítatlan tiszta ívet tesznek, hogy az fogja föl a friss festéket és ne tapadjon az egyik nyomtatott ívről a másikra

beosztás: a címsorok és a szöveg közötti helyes térelosztás

berakás: 1. új betűk berakása a szedőszekrényekbe; 2. a nyomandó vnek a sajtóba való berakása

beráfolni (a német *raffen*-ből): a szedőszekrény egyes rekeszeibe betűt berakni; **kiráfolni:** a rekesz vagy szekrény betűit kirakni

beszúrás (szerk. műszó): szövegrész beiktatása valamely szedésbe

bevezető szalagok: a papírivet vezeti be a gép belsejébe

billentyű-deszka: szedőgépen

blickfang: *figyelmeztető; a hirdető nyomtatványon az a feltűnő színfolt, amely a figyelmet megragadja

blokálni: helyettesíteni; kéziszedésnél a hiányzó betűknek olyan ideiglenes helyettesítése, hogy hasonló vastagságú betűket talppal fölfelé tesznek a sorba

borgisz (a francia *bourgeois*-ből): kilencpontos betű

borítás: a nyomóhenger borítása, hogy lágyan nyomja az ívet a betűkre

bundstég: kötőhézag, kötőtag, amely a két szembenálló könyvoldal kötési szélén van; kötő-ürkitöltővel a nyomó osztja be

ciceró: tizenkélpontos betű

cilinder: nyomóhenger

cinkográfia: *maratóintézet; klisékészítő-üzem; horganylemezmaratás; olyan klisé, amelyet rajzról készítenek, vonalasmaratás (*Strichätzung*); tehát ellen-tétben a hálósmaratással (autotípia), amelyet fényképről készítenek

cirkuláris: körirat

corr. corr. impr. (a *correctis corrigendis imprimatur* rövidítése): a kijavítandók kijavítása után nyomható

csizma (argot): kellemetlen, bosszantó sajtóhiba

- deblokálni:** a helyettes betűk pótlása az odavaló betűkkel
- dedikációs:** ajánlások oldal
- defekt:** betűhiány, hiányos betűk, kirakott fölös betűk
- defektszekrény:** a hiányok kiegészítésére szolgáló betűszekrény
- dekli:** papírelem, kéregpapíros bekötési tábla és doboz készítésére
- dekoráció:** díszítés
- deleatur:** törlendő (a szedésből)
- depó:** betűraktár
- depozitőr:** betűraktáros
- diamant:** gyémánt; négy pontos betű
- Didot** (híres francia könyvnyomtató): keskeny, antikvaszerű betű elnevezése
- din-formátum:** szabványozott papíralak, mint pl a postai levelezőlap
- diviz:** kötőjel
- divizorium:** sormutató; a tenáku'um tolható villaszerű része, amellyel a kéziratot leszorítják
- doppelmittel:** kettős mediális; huszonnyolcpontos betű
- doppeltercia:** kettős tercia; harminckétpontos betű
- doppeltext:** kettős textus; negyven pontos betű
- duktor:** festékdörzsölő henger
- duodec:** tizenkettedrétű ívalak
- duplafinom lénia:** párhuzamosan folyó két vékony vonal egy réz-lemezbe vésve
- duplex-autotípia:** kettős hálósmaratás
- duplex-nyomás:** kettősnyomás
- durchschusz** ¹⁾: sortágító
- durchschuszolni:** tagítani, a sorokat ritkítani
- egalizálni:** kellősíteni a klisé, hogy betűmagasságú legyen; arányosítani a betűk, szavak közeit
- egyipcién** (francia: *egyptienne*): betűfaj
- egyengetni:** a nyomandó forma egyenletlenségeinek a nyomóhenger borításán alárakással vagy kivágással való kiegyenlítése; újabban mechanikai, sőt vegyi úton is
- eingussz:** *beöntési nyílás (betűöntés)
- ellenőrző-lemez** (Besehblech): betűöntő szerszám
- ellőni:** a szédőoldaloknak a gépben való hibás elrendezése, minek követ-keztében ezek nem sorrendszerűen követik egymást
- élőoldalszám:** a szerző nevét és a mű címét feltüntető oldalfaj
- előzők:** könyv címlapját megelőző — sokszor mintás — lap
- eltördelés:** a szedés egyes részeinek összecszerelődése: „elemelés”-nek is mondják
- elzevir** (híres németalföldi könyvnyomtatócsalád): betűfaj
- entrefilet:** hasábkötött apróság, rendszerint politikai hírek napilapokban
- errata** (a latin *errare*-ből: tévedni): hibahelyreigazítás jegyzéke
- ¹⁾ A rendes sortágító lemez vastagsága 2 tipográfiai pont, de van 1, 3 és 4 pontos is. A továbbiakban is tudnunk kell, hogy a pontmértékrendszer ú. n. tipométrián alapul. Egy méterre 0 Celsius foknál 2660 pontot vettek föl, ez a betűfémnek 16 Celsius foknál való kiterjedése következtében már több egy méternél: 1000/29 milliméter. Egy tipográfiai pont vastagsága tehát 0/3759 milliméter. Pl a ciceró sor 12 pont, vagyis 4/5112 milliméter vastag.

- Étienne** (híres francia nyomdászcsalád): betűfaj
etikett (francia: *étiquette*): címke
excenter: bütököstárcsa
exempláris: példány; **belég-exempláris** (hirdetők kéri): támpéldány
exlibris: könyvvel; a könyv tulajdonosának jegye
expeditor: *nyomtatványkiadó, a nyomtatványok, lapok elküldője
fabetű: fából faragott nagy falragaszbetű
fach: betűrekesz
fakszimile: hű másolat
faktor: nyomdai művezető
falcbejn: simító vagy ívhajtogatósont
falcolni: hajtogatni; Freckay: rételni, mert az íveket rétekre (oldal-nagyságra) hajtogatják
fastég: fából való ürkitöltő
fattyúsor (argot): kimenetsorral kezdődő hasáb vagy oldal. Tördelési hiba, amelyet azelőtt nagyon üldöztek, amint súlyos elnevezése is mutatja.
fazetta: a tömöntvénylemez rézsútos széle
fazettálni: a tömöntvénylemezt csuklókkal az alátétéhez erősíteni, hogy nyomás közben ne mozogjon
fazettastég: csukló
fej: az újság, a táblázat keresztvonallal elválasztott feje
fejlénia: fejlínia; az újság vagy könyv oldalszáma alatt végigv. n. vonal
felállítani: a nyomandó papíriveket a nyomógép berakóasztalára föltenni
félgefirt: félnégyzet
félkövér vonal, betű: vastagabb vonalú betű és vonal
fertigmacher (betűöntő): befejező
festékvályú: a nyomógép festéktartálya
fette, halbfette: kövér, félkövér betű
filc: nemez, a nyomóhenger borításához
fis: keverékbetű
fishiba: betűhiba
flekk: kéziratrészt; a kézirat számozott darabjai; pl. a 8-as „flekk” helyett ajánlatos a 8-as kézirat elnevezés
folio: kétrét; az ív egyszeri behajtása
foliohajó: nagy oldalhajó (l. hajó)
fonétikus: *hangzásszerinti (írás mód)
forma: a nyomandó szedés
formadeszka: a szedés megőrzésére vagy a géphez való szállítására
formátum: alakzat; a szedés szélessége, az oldal alakja, nagysága
formátumcsinálás: alakbeosztás
fototípia: vonalas (rajzos) marató
föladni: a szedést befestékezni
fölrámojni: eltakarítani a szedést
fraktúr: töredezett vonalú (gótikus) betű
fundamentum: nyomógép alapváza, nyomóalap
galvano: fémlécsapódásos klisé
galvanoplasztikus: vegyi eljárással vörösrézrel vonja be a klisé vagy egyéb nyomóformát, hogy így tartósabbá, ellentállóbbá tegye

garmond (Németországban: Korpus): tizpontos betű; Garamond Claude francia betűvéső nevét örökíti meg

garnitúra: betűkészlet

Gänsefüsse (argot): idézőjel; lúdláb, macskaköröm

gerinc cím: könyv gerincére nyomtatott címe a könyvnek

gefírt: négyzet; a betűegység négyzete; *halbgefírt*: félnégyzet

gefírt pont: négyzet nagyságra öntött pontok a sor kipontozására; *halbgefírt pont*: félnégyzet pont

gépmester: a nyomtatógépek kezelője, a nyomtatás előkészítője

géprevízió: közvetlenül a nyomtatás előtt készült levonat felülvizsgálása és javítása

gépszedő: szedőgépen billentyűzi a nyomtatandó szöveget

grádus: betűfok a betű pontszerinti mérete

greifer: ívfogó

griff: fogás; jó griffje van a szedéshez; griffnek mondják a 20 - 25 sornyi osztánivaló szedést is, amely belefér az osztó balkezébe

groteszk: kövér betűfaj

gíjos (francia: *guilliche*): díszítő vonalak, hullámos rajzminták pénzjegyeken és értékpapírokon

gyémánt: négy pontos betű

hajó (nyomdai szerszám): háromoldalt keretes vas- vagy horganylemez, amelyre a szedést teszik rá. Van hasáb- és oldalhajó.

hajszálpáncium: fél pontos szóközkitöltő lemezke

hasáb: bizonyos hosszúságú szedés, vagy annak levonata; laphasáb

hasáblénia: a laphasábokat egymástól elválasztó vonal

házikorrektúra: a nyomdában alkalmazott javítók javítása

héber, hébervál: festéknyaló (közvetítő) henger

hohlsteg: üreges vagy rácsos ürkitöltő

holländer: hollandi kád; a papírgyártásnál az anyag foszlatására, áztatására való kád

illeszték: a nyomandó ív pontos berakását biztosító alsó és oldalilleszték

illumináció: a kezdőbetűk és oldalszélek kifestése; régi írott és nyomtatott könyvekben

impresszum: nyomdaalírás; a nyomtatványt készítő nyomda kötelező címe a nyomtatványon

imprimatúra (a latin *imprimare*-ből): a kinyomtatás megengedése

in kontinuó: folytatódóan szedendő

in extenzo: egész szélességben (szedendő)

iniciále: kezdőbetű (díszes)

interpunkció: írásjelek

inzerció: újkeletű. $6\frac{1}{2}$ pontos betű hirdetések szedésére

írás: a betű helytelen, németes elnevezése

írisznyomás: szírvárványszerűen egymásba kapcsolódó színnyomtatás

isochrom: egyenletes színezésű nyomtatvány

italien (francia, *italienne*): betűfaj

jó szedés: a még használható álló, vagy új kiadás részére elteendő szedés

jusztíroz: *megmunkál; kellősit, egyenget (betűöntésnél)

jusztórium: betűellenőrző; segédeszköz, amely megmutatja, hogy a megrendelt betű megfelel-e a mintának

kalander: hengeres simítógép papírgyártásnál

kalkuláció: *munkaszámadás

kapitálchen: homlokbetű; régies betűfaj, csupa kezdőbetű, de a rendes kisbetű-nagyságra öntve, ezzel áll vonalban

kartográfia: térképraíró, térképanyomtatás

karton: *kártyapapír; fényezett papírlemez

kártyaspán: papírsík szedésbeli különbözetek kiegyenlítésére

kefelevonat: a szedésnek kézípréssel való levonásával kapjuk. Kefével ma már csak nagyalakú szedéseket, újságoldalakat és falragaszokat „húznak” le

kegel: betűtörzs; a betű foka

keil: ék; sorszedőgépeken a szóközökbe önműködően beékelődő kitöltő

kémigráfia: *képmarató műhely

kémigráfus: képmarató

kenyérírás (németes, szó szerinti fordítása a *Brolschristnek*): könyvbetű

kevert szedés: ha a rendes szövegbetű közé dült, kövér és egyéb másfajta betűt és számokat szednek

kézi öntőműszer: betűöntőszerszám

kéziszedés: kézzel szedőszekrényből és nem gépen szedett szedés

kéziszedő

kiemelni: a sorjázóban szedett soroknak a hajóra, a szedőgép hajóján összegyűlt soroknak az asztalra való kiemelése; a szöveg egy részének feltűnőbb betűkkel szedése, „kiemelése”

kihajtani, kiverni: egy nem egészen megtelt sort, oldalt vagy hasábot kitöltő-darabokkal kiegészíteni (Folytatjuk.)

BODZA ÉS TÁRSAI.

Irta Beke Ödön.

A *bodza* szó változatait az EtSz. három címszó alatt tárgyalja, de már Asbóth különválasztotta a *bodza*-fától a *bodz*-fát (CzF., a népnyelvben *bocfa*, nyelvemlékeinkben *buzfa* 1257, *buz* 1309, *bozfa* 1337, *boz* 1331), mert az utóbbi pontos megfelelője a szláv *бѣза* szó. Asbóth az *-a* végű változatokat ebből nem tudta megmagyarázni, azért olyan szláv alak átvételének tartotta, melyek szintén *-a*-ra végződnek (pl. bolg. *бѣза*, szerb-horv. *báza*, horv. szlov. *baza*, tót *bieza*, *baza*, *badza*). Vannak azonban a magyarban *j*-s változatok is (a régiségben *bozja*, a Szföldön *bojza*, MTsz. *bójza* NyK. 31:382, NyF. 9:24), s ezeket Melich (MNy. 7:319) olyan szláv szókból származtatja, melyekben szintén van *j* (pl. bolg. *бѣжѣ*, szl. *bozjè*). Szerinte a *bozza*, *boza*, *bocca*, *boca*¹, *bodza*, *bódza*, *borza* változatoknak is *bozja* az őse. A *bodza* és *borza* nyilván hasonlalanulás folytán keletkezett a *bozza* alakból (vö. *idzad* Abauj m. MTsz. *idzad* Csiksztdomokos NyF. 9:24, *izzad*, *madzag* < *mazzag* NySz. OklSz. Nyr. 29:176, *leveledzik* < *levelezik* UA. 142, NyH.⁷ 79; *durzad*, *duzzad* Nógrád m.; vö. még *borzag* Palócság MTsz.²), a *boza* azonban nem keletkezhetett ebből, mert nyelvünkben nem a hosszú mássalhangzók szoktak megrövidülni, hanem a rövidiek megnyulni³. A *bozza*, *bodza* tehát inkább a *boza* hangalakból fejlődött, ez pedig a *boz* változata *-a* járulékhanggal (vö. Beke

Nyr. 58:78). A *boza*, *bozza*, *bodza* magyarázatához tehát nincs szükségünk *-a* végű szláv szóra, s a *j*-s változatokat is meg tudjuk nyelvünkéből magyarázni. Már az EtSz. idézi a *borzag*, *borzeg*, *borzék*, *borzang* 'bodza' alakváltozatai közt a nyitrai vidéki *bojzeng*-ot (NyF. 20:16, *bojzing* Nyr. 28:451, *bojzik* 43:142), de a velük egybevetett szláv szók közt nincs *j*-s változat (ha csak hallgatólagosan föl nem teszik, hogy a *j* ebbe a *bojza* hatása alatt került). Ugyanabban a palóc nyelvjárásban a *gaz* is *gajz*-nak hangzik (uo. 8, Nyr. 28:451, 43:142). A székelyek a petróleumot *gáznak* mondják, Bereg m.-ben ezt *gájznak* ejtik (MNY. 3:187), Torontálvásárhelyen *gájsz*-nak (uo. 6:429). Nagykanizsán *kihűzni* úgy hangzik: *kihujzni* (NyF. 43:15). A székelyeknél különösen gyakori *z*, *sz* és *zs* előtt a *j* beszúrása, pl. *ajszani* 'aszni', *ajz* 'az', *ojszlán*, *ojszlánoson* 'asztán' 'bizon' 'bizony', *bujszu* 'boszu', *kalájsz* 'kalász', *tajszit* 'taszit', *tavajszon* 'tavasszal', *tejszem* 'teszem', *vejszem* 'veszem', *könyvejsz* 'könnyez', *Mójsi* 'Mózi', *rőjszám* 'rózsám' (Krizsa, Vadr. 557, MTsz. NyF. 9:24, de vö. NyK. 39:413⁴). Már Simonyi (Nyr. 7:449) rámutatott, hogy a *j* ezekben járulékhang. Az ilyen *j*-nek sziszegő hangok után való beszúrása nyelvünk történetében nagyon régi, mint a *bozia* is mutatja (*bozia* BesztSz. *bozia* SchlSz., *bojzia* CasGl. *bozyabukur* 1337, *bozyashegy* 1243/1399, *bozyaser* 1347 OksSz.), de nem régiebbek a jétlen alakoknál. Ilyen esetek a következők is:

A *-hoz* határozórag; személyragozva *z*-je megnyúlik: *hozzám*, *hozzád*, *hozzá(ja)* stb. A régiebb kódexekben és a székely nyelvjárásokban *j*-vel: *hoziam*, *hoziad*, *hoziia* v. *hoziim*, *hoziad*, *hoziaya* v. *hoziya* (TMNy. 666), hangátvetéssel *hojza*, *hojzánk*, *hajzám*, *hájza*, *hájza* MTsz. Már a *-hoz* rag is mutatja, hogy itt is a rövid hang volt az eredetibb, de vannak adatok személyragos alakokban is rövid *z*-re: *hoziak* VirgK. 24, *hozadvalo* uo. 6, *hoza* lassanak RMNy. II. 48, *hosza* uo. 60 NySz. *hoza* Tartozowal 1516 MNY. 13:231, *hoza* tharthozowal 1553, OksSz. *hoza* 1582 MNY. 7:175; *hizám*, *hizánk*, *hiza* Brassó m., *hézád*, *hézánk* Udvarhely m. MTsz. A *j*-t ebben etimologikus hangnak szokták tartani (de vö. Melich MNY. 14:84), mert osztják megfelelőjében (*xoZ'a*) jésített *z* van. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez a névutó más fgr. nyelvben nem fordul elő, azért nem tudjuk, hogy az osztják hang milyen fgr. mássalhangzó képviselője.

Bosszú (vö. ótör. *bos-*): alakv. *bujszu* Hargita vid. MTsz., *bozw*ssagath RMNy. 2:9, NySz. *bozw*ssagathra 1533 MNY. 6:449, *bozw*ssagathnak KulcsK. NySz. ~ *buszu* Sáföld, Moldva MTsz. *Boscu* 1212 OksSz. *bozoalas*, *buw*ssagath Sermdom., *bozw*, *bozw*ssagath Illyef., *boszu*ssagath Zrinyi, *boszu*ssagath SalMark., *bozw*ssagath SzD. *bozw*ssagath 1502 MNY. 12:298; *bozw*ssagathnak Apork. *bozw*ssagath SalMark.; *bozw*ssagath Mel., *bozw*ssagathna Lép. *bozw*ssagath srvi Kesztk., *bozw*ssagathnak DöbrK., *bozw*ssagathna Tel. *bozw*ssagath Fal; *bozw*ssagathnak Kesztk. *bozw*ssagathnak ErsK. *bozw*ssagathnak VirgK. *bozw*ssagath Born., *bozw*ssagathnak Tel. *bozw*ssagath Komj. NySz., *bozw*ssagath, *bozw*ssagath, *bozw*ssagathnak Bakonyai NyF. 34:49, Nyr. 25:566 (vö. „a m. -sszj- ~ -szj- későbbi fejlemény?” EtSz.).

Hosszú (vö. vog. *xosa*, zürj. *voj*, *kuž*, cser. *kuž*); *j*-s változatai: *hozin* 1258, *huzyn* 1265, *huzyn*thou 1274/1338, *huzyn* 1282, *hozin* potok 1285, *huzyn*thou 1326 OksSz. *hozin* BicsiK., *huzyn* JordK. Kesztk. NySz., *hoszjú*, *hojszú*, *hojszu*, *hojszu* MTsz., *hojszú* MNY. 1:452 Sáföld. — Eredeti hangja — az alábbi adatok szerint — rövid volt: *huzen* brazda 1095, *huzentelek* 1288, *huzevheg* 1270, *huzen* 1311, *huzen* tov 1193 MNY. 19:83 *huzewar* 1252, *huzyreth* 1274, *huzyverem* 1284/1454, *huzen* 1515, 1525, *huzen* zarot 1544 OksSz. *Huzufalw*, *Huzufalu* 1335, *Huzupah*, *Huzupah* 1343/69 MNY. 12:78, *huzen* EhrK. *huzen* VirgK. *huzen* TihK. *huzen*

MNyilas 1617, *hoszabb, hoszúkás* Lippai, *hozeytottaak* KulcsK, *meghozvra* Nyirkállai NySz., *hoszú* Székesfehérvár MNy. 6:327, *hoszi* Szlavónia, *hoszukromal* Moldva MTsz. — A *hoszú* és alakváltozatai már képzett alakok, alapszáva (többször személyragozva) szintén kimutatható rövid sz-szel: *hozalh* 'hosszat' 1553 OklSz. *hosza* 1559 MNy. 5:224, *hozaigh* VirgK., szélit *hoszát* Pázm., kereszt fanak *hozyba* és *zelere* GömK. NySz. *ucza hoszatában* 1737 OklSz. *hoszattálval, hoszattában* Lippai NySz. Az utóbbiak eredetileg tárgyragos alakok voltak, csak ennek elhomályosodása után nyult meg a *t* és vett től más ragokat (vö. *szélt* ~ *széltében, végtében, végére* NySz., máskép Simonyi MHat. II. 158).

Aszu (az *aszik* melléknévi igeneve; alakv. *ozeag* 1222, *ozyag* 1268, *ozvypotok* 1270. *azw* alma 1558, *aszugyümölcs* 1692 OklSz. *aszu* Pécsi 1591, Prágai 1628, *aszúfa* NySz.); járulék *j*-vel: *osyupok* 1265, *ozyuhag* 1270, *oziuag* 1288, *ozzywpotok* 1300, *azywuelgh* 1320/25, *azyupatak* 1337/1414, 1338, *azyopatak* 1356 OklSz. *azio* DöbrK. VitkK, *aziu* MünchK. *azyu* ÉrdyK. WinklK. NySz. *ajszu* MTsz. *ájszu* MNy. 1:452 (vö. *ajszani* *aszni* MTsz.) Szföld; — *hoszú sz-szel*: *azzoazo* 1435, *azzu* halat, *asszu* h. 1544, *azzw* zylwa 1587, *asszú* 1602 OklSz. *azzeaknak* DöbrK., *azzw* ÉrdyK. TihK. *azzu* DebrK. NagyszK., *as(z)szu* Mel. NySz. *asszú* Moldva, *asszuság* Szföld MTsz.

Vissza [-á lativusraggal, vö. *visszá* Com. Otr. Kisv. NySz.]; a) eredeti rövid hanggal: *nyza* folowgy 1434, *visza* voniasnak 1610, *visza* inditván 1717 OklSz. *nysza* hyv 1569, *nyza* valo mise 1565 MNy. 7:88, 9:331, *visza* táfolni 17. sz. uo. 8:418, az valtsagot meg kőldöm *viza* LevT. *visz* futni Born. *visza* voltanac 1579 KNagysz. *viszavonyoc* Mon. *uiszább* TörtT. 8:192, *uiszat* Tel. *viszát* Pázm. *viszája* Gyöngy. *viszáját* RejtLev., *viszás* MonIrók, *viszakodó* Gyöngy. *viszál* Fal. felviszál Csuzi NySz. *viszálallan* 1741 MNy. 10:139, *visza* Őrség; *visz*-ja 'a kürtő kapuját alkotó két nádfal' Sopron m., 'a horog és a szigony szakája' Szeged; *viszos* Göcsej, Gysztmárton, *viszös* Veszprém m. 'nem egyenes, hanem kuszált, egymásba fonódott, össze-vissza nőtt rostú, szálkás [fa, deszka]; hibás szövésű, s emiatt ferdén hasadó [karton]; borzas, szálkás [vászon]' MTsz.; — b) *j*-s alakok: *vizyayaroviz* 1430 OklSz. *vijsza* Hargita vid. *ösznye-visznya*⁵ Zilah MTsz. Vác NyF. 10:20⁶.

Borisa [Boryza 1434], *Borisza* [Boryza 1469] OklSz. *Borissza* 16. sz. NySz.; *Bornemisza* [Bornemyza 1434 OklSz. *Bor-nem-isza* Otr. *bornemiszakis* Tel. NySz.], *Bornemisza* [Bornemyza 1469, *Bornemyzzya* 1496 OklSz., *bornem-iszák* Tin., *bor nem issza* Decsi NySz.]. *Sernemissza* Nyr. 9:367. A szó valószínűleg elvonas a *boriszák*-ból (vö. *bornemiszag* SzD.), melyet többesszámi alaknak éreztek (*iszák* 'zsák'; Simonyi Nyr. 6:460, 32:171).

De nemcsak sziszegő hangok után keletkezhetik anorganikus *j*, hanem folyékony hangok után is; pl. *katulja* Hmvásárhely < *skatula*; *borjú* < tör. *barayu* (vö. *Burzuohul* 1211 OklSz. *buru*, *burusz* 'borjas', *buruszo*, -ül 'borjazik' Moldva MTsz.; *sarjú* [vö. *saru* Nyitra vid. NyF. 20:7, *saré* Zala m. *sari* Göcsej, Őrség MTsz.]; *varjú* [vö. *Worreoowegy* 1265, *wareu'ab* 1275/1327 MNy. 9:228, *Worrenlabvelgu* 1342 OklSz., *vari* Őrség MTsz. Göcsej Nyr. 13:499; vö. vog. *uri-nēkw*, osztj. *uorŋa*, mordv. *varaka*, finn *varikse*]; *virjad* Szföld, *virnyad* uo. Tisza vid., *věrnjasz* Vas m. 'virrad, virraszt'; eredetileg rövid *r*-rel: *virad* Csallóköz, Heves m., Zilah, *věrad* Őrség, Hetés, *věrad* Pécs, *viradal* Zilah vid., *viralkor* Hszék m., *virasz* Csallóköz, MTsz. *virad* Heltai NySz. *Wirazto* 1469 OklSz.; *durjog*, *durjoglat* 'durrog, durroglat' Eszék MTsz.; *perjén* 'pórén' Fal. NySz.

Így kell magyarázni szerintem a *cserje*, *lajtorja*, *kujcsorgia* *j*-jét is. A *cserje* azonos a *cser* és *csere* szóval, s a szláv *cer* átvétele. A *lajtorja*, *lajlorgya* 'létra' a kfn. *leiter* megfelelője, a régi nyelvben megvolt *j* nélküli alakban is: *lajtra* [laytora VitkK., raitola DöbrK. NySz.; vö. még *lajtra* 'hosszú és széles bérfa a szekéren, melyet a széna és gabonahordáskor használnak' Zemplén m. MTsz.; a *lajtorja* alakra a legrégibb adat 1498-ból való: *laylorya-ffogh* OklSz.].⁸ A *kujcsorgia*, *kujcsorgya*, *kulcsorgya* 'létraalakú hordócsúsztató' [Balaton m. MTsz. Pápa vid, NyF 17:28] azonos a *korcsolya* szóval, s a szláv *krčula* átvétele (másképp Horger NyK. 46:306).

Az előadottak alapján járulékhangnak kell tekintenünk a *j*-t a következő esetekben is: *eperj* [NySz. Göcsej, *eperje*, *epörje* Baranya m. MTsz.] ~ *epere* [Moldva Nyr. 30:61] 'eper'; *szödörj* [Göcsej, *szederje* Fehér és Baranya m. *szödörje* Baranya m. *szedernye* Bal. m. Göcsej, Abauj m., *szödörnye* Balaton m. Szlavónia MTsz.] ~ *szedere* [Moldva Nyr. 30:4] ~ *Zuduryg* 1193, *Szederweg* 1231/1350.⁹; *dernye* 'dér' Moldva MTsz. < *derje (vö. *epernye*, *szedernye*; az *e-re* nézve Nyr. 58:81); *fürj* [fürj Czegl. NySz. *fürje* Zemplén m. MTsz. Abauj m. NyF. 13:16] ~ *Fyurzyget* 1364, *fwr* 1531, *fyret* 1544 OklSz. *für*¹⁰ Felső-Bácska, Hmvasárhely, Brassó m., *für-fal* 'ház homlokfala' Heves m., *für-monyas* 'szeplős' [tk. fürjtozások] Bal. m., *fürész* 'fürjész' Kemenesalja MTsz.; *irjet* Gvad. NySz. *irjet* Abauj m. Nyr. 4:277 az ír főnév tárgyragos alakja [vö. *irjes* Zemplén m. *irjes*, *irjas*, *ireyes*, *irgyes* Hegyalja 'szalonvás kenyér' MTsz.]; *nyirj-fa* Kassai Nyr. 32:354, *nyirjes* Palócság 'nyirfa, nyires'; *nyárj*-héju szőlő Pozsony m. (nyárnyú Palócság MTsz., *nyárjas* Nyr. 31:216, *nyárnyas* uo. MTsz., *nyárjas* Rummy NySz. 1603 OklSz.) ~ *nyárfa* [vö. *Narhyd* 1183/1226, *nar* 1237, *Nyar*, *Nyarras* 1297 OklSz. *nyáraó-fa* Nógrád m. Nyr. 26:478]; *elnyárjad* Abauj m. ~ *elnyárad* Torockó '[ájultán, bágyadtan, tehetetlenül, kezét-lábát szétvetve] elterül a földön', MTsz. *elnyárad*, *nyárlík* (bor) 'megnyúlósodik' Kőszeghy Nyr. 43:357, Beythe, Melius NySz.; *szétnyárjad* Heves m. ~ *szétnyárad* Ipoly völgye 'elterped (pl. fájóslábu marha körme), szétterül' MTsz.; *örjög* Hegyalja Kassai NyM. 1:225 ~ *öringel*, *öringül* 'eszeveszetten megy, szalad' Balaton m. Rábaköz, Vas m.; *örjül*, *örjült* Abauj m., Tokaj MTsz. *örjülés* Gyarm., *megörjül* Czegl. NySz. 'örül, örült'; *marul* ~ *marjul*; *hirjes* 'hires', *hirjel*, *hirjeszt* 'hiresztel' Palócság Nyr. 31:468, MTsz.; *karjas*, *karjos*, *karjus* 'karosszék', *k: szék* ua. MTsz. *Karjas fal* (helynév) Nyr. 26:432 Szföld.; *térjség* 'extensio', *térj-mezején* 1786 MNy. 11:460, *terjen* Mad., *terjes* Szal. NySz. (Másképp Simonyi Nyr. 51:29, TMNy. 456).¹¹

¹ A *boc*-fa, *boca*, *bocca* hangváltozatokra nézve vö. *fic*-fa, *füc*-fa, *füdz*-fa 'füzfa', *gac* 'gaz', *maccag* 'madzag' MTsz. vö. még *füdeni*, *füdeni*, *füdzős* cipő, *füdző-özsa* 'mályvarózsa' Székelység, *füddző* Zilah Nyr. 31:469, MTsz. 'fűzni' stb.

² Az *r* ezekben toldalékhang (vö. szerb-horv. *bazag*, szlov. *báž*, *bážag* ua. Berneker; Simonyi Nyr. 44:497, EtSz., Nyr. 58:54).

³ Vö. *mazagot* 1597 OklSz. TelK. *mazag* Decsi NySz. Veszprém m. MTsz. A *leveledzik* képzője is eredetileg *z* volt.

⁴ Erdélyi egyik csángó dalában is: Erdélyország *ajz* én *hajzám*.

⁵ A hangviszonyokra nézve vö. *borjú* ~ *bornyú*, *perje* ~ *pernye*. Nem lehetetlen, hogy az *össze* is eredetileg rövid *sz-szel* hangzott, s az *össze v*-je is újabb fejlődés (vö. *eszi* Csallóköz MTsz. *öszö* rakott 1683 OklSz. *öszö* veszni SzD. vö. Zolnai MNy. 5:79, Tolnai uo. 420).

⁶ A *vissza* előfordul *viszha* változatban is (Répe vid. Vas m., Göcsej, Somogy m. Baranya-Özd MTsz. *viszha* jütem 1596 MA. OklSz. *vyszha* RMNy. II. 236, *viszha* LevT. *vyszawaló* Komj. *vizha*, *viszhalkodás* Zvon. *viszhontag* Sylv. *vizhon-*

tog Székely NySz. ;vö. még *vizhadagos* DöbrK. MNy. 18:130). A *viszha* analógiájára a Göcsejben keletkezett *öszhő* is, viszont a régi *öszve* (a Göcsejben ma is *öszvo*, *öszvel*) mintájára a csángóknál *viszva* alak támadt (vö. Simonyi MHat. II. 363 és fönt *ösznye-visznya*). A *h* is valószínűleg csak járulékhang [vö. *réturha* Göcsej ~ *létra*, *lajtra*, *lajtora*, *rajtola*, *lajtorja*; *iskájha* 'létra' Baranya m. < *iskála* skála MNy. 4:431; *girhín*, *girhiny* Torna m. Kassai ~ *girín*, *giríny*, *giriny* Palócság; *karhus-szék* Tolna m. ~ *karjus*, *karjos*, *karjas*, *karjus-szék*, *karjos-szék* Hszék m. 'karosszék'; *görhe* ~ *görje* 'udvarhelymegyei székely' Szföld MTsz.; *burhány* 'burján' Hszék m. MNy. 3:471; *térhül* (!) 'térül' Kisujszállítás MNy. 14:113.].

⁷ A *sari*, *vari* *i*-je nem a *j* változata, mint Nyr. 59:15, jegyz. valószínűnek tartottam, mert olyan alakban is van *i*, melyben a *j* is előfordul (*sargyi* Vas m. MTsz., Nyr. 29:175 < *sarji). Ez az *i* é-n keresztül ó-ból fejlődött (vö. *surnyó* 'sarjú' Torontál m., *varja* Nyitra vid. MTsz.) A hangváltozáshoz: *álé* ~ *áti*, *orcé* ~ *orci* Nyr. 59:240; *hosszú* ~ *hosszi* ~ *hoszé*; *aszú* ~ *oszé* ~ *oszi* (l. fönt); *lassú* ~ *lassi* Zala m. Nyr. 31:113 ~ *lasso* BécsiK. NySz.; *karcsu* ~ *karcsi* Hszék MTsz.; *lapi* 'levél, falevél', pl. *álma*-, *körte*-, *mogyoró*-, *dohány*-, *saláta*-, *káposzta*-, *készerű*-, *úti-lapi* Székelyföld MTsz. ~ *lapu* 'level' (virág, kukorica levele) Dicső-szentmárton Nyr. 41:141, *készerű lapu*, *úti-lapu* NySz.

⁸ A *cserje* és *lajtra* végső -a-ja szintén járulékhang (vö. Beke Nyr. 58:78, 80).

⁹ A NySz. a *szédér*-nek *széderv* változatát is idézi.

¹⁰ Göcsejben *fürri* (MNy. 4:432), valószínűleg a tárgyrag elhomályosodásával (vö. *mecsel* 'mécse', *meszel* 'mész' Nyr. 57:113).

¹¹ Alaposabb vizsgálatot érdemelne annak a megállapítása, hogy nem ilyen eredetű-e a középfokban jelentkező *j*: *beljebb*, *feljebb*; *vigjabb*, *félénkjebb*, *kövérijebb*, *boldogjabb*, *resztyebb*, *riutyabb* *ártallannyabb* (UA. 253, TMNy. 564, Melich MNy. 13:108).

IRODALOM.

Pedagógiai szemináriumok. A magyar nyelv tárgyköre.

Sajtó alá rendezték: Kehrér Károly és Krehnyay Béla. I. kötet. Budapest, 1930.

A vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1925-ben új tantervet adott ki az elemi népiskolák számára. Az előző tanítási terv kerek húsz esztendeig irányította a tanítók munkáját. A műtani nem jelent teljes szakítást a réggel szemben, mert hisz az iskolák nyugodt munkájának csak a fokozatos fejlődés, a mérsékelt változás felel meg. Az érvényben lévő tanterv többek közt a tanítási anyag kiválasztásában és feldolgozásában nagyobb határozottsággal hangsúlyozza a nevelői szempontot.

Hogy a tanítótság az új célkitűzéseket minél tisztábban láthassa, minden tanfelügyelőség ú. n. pedagógiai szemináriumokat rendez. Ezeken elméleti előadások és gyakorlati tanítások vannak. A pestmegyei kir. tanfelügyelőség az elmúlt tanévben az ily alkalmakkor elhangzott előadások közül s a megtartott tanítások vázlataiból a fenti címen sajtó alá rendezett egy kötetre valót. A több, mint húsz ívre terjedő mű igen tanulságos olvasmány. Körülbelül 50 tanító mutatkozik be előttünk szellemi munkájával. S jegyezzük meg sietve, úgyszólván valamennyien meglepően folyékony, könnyed, eleven hangú s a céljuk megfelelő alapos írással. Az olvasó úgy érzi, hogy azok a tanítók, akik így írnak, meg tudják valósítani a tanterv-

nek a magyar nyelvvel kapcsolatban hangoztatott egyik fontos célkitűzését. S munkájuk eredményeképpen elérjük, hogy a gyermek «gondolatait és érzelmeit szóban és írásban szabatosan ki tudja fejezni».

Az előadások egy-egy megjegyzése arra vall, hogy nemcsak ép nyelvérzékű, hanem nyelvészeti képzettséggel rendelkező tanítóink is vannak. Az egyik, olvasmánytárgyalással foglalkozó mintatanításban találjuk ezt a sokat mondó s helyes felfogásra valló mondatot: «Nagy gondot fordítok a természetes beszéd dallamának megfelelő olvasásra». (208. l.) A község multjáról szóló mintatanítás a következő párbeszédet tartalmazza: — Miről ismerjük meg a palotai földműveseket? — A beszédjükről. — Hogyan beszélgetnek? — Régieken. Ragaszkodnak a régi beszédhez is.

Egy nyelvi tárgyú tanításnak nem éppen elfogadható figyelmeztetésével kapcsolatban szeretnénk hangsúlyozni, mennyire szükséges volna, ha átmenne a köztudatba, hogy nemcsak táj- és irodalmi nyelvet különböztetünk meg, hanem a kettő között van még átmenetként a köznyelv. Az iskola (kivált az elemi fokon), nem tűzhet ki olyan elérhetetlen célt, hogy az irodalmi nyelvre tanítsa meg tanítványait. Elegendő, ha az elemi iskolások megtanulnak azon a nyelven beszélni, amelyen az átlagember mondanivalóját előadja s ismerik hangtani és alaktani tekintetben, kiejtésben is a köznyelvi alakokat és végül szükséges írnivalójukat a mindennapi beszéd szókincsének felhasználásával el tudják végezni. Ez pedig még nem irodalmi nyelv; mert hisz íróink már írásmódjukkal is művészi célokra töreksznek. Így az elemi iskolának természetszerűen nem az irodalmi, hanem csak a köznyelvet kell tanítványaival elsajátíttatnia. S jegyezzük meg, már ez is elég súlyos munka. Hiszen tanítás közben a nép nyelvére, a tájnyelvre is figyelemmel kell lenni. Aki ezt irtani akarná, ugyanolyan bűnbe esnék, mintha a népdalköltészet, a népművészet, vagy a sajátos népviselet ellen indítana hadat. A népiskolai nyelvtanításnak meg kell találnia azt a tanítási eljárást, amelynek segítségével a gyermekekben megmarad a népnyelv iránti tisztelet, de amellett a köznyelvet is elsajátítják.

DÉNES SZILÁRD

Leo Spitzer: Hugo Schuchardt als Briefschreiber. (Mit unveröffentlichten Briefen.)

A *Revue Internationale des Etudes Basques* c. folyóiratban jelent Spitzer Leónak ez a minket is érdeklő dolgozata, mely új oldaláról mutatja be a nagy romanista tudóst, aki oly meleg érdeklődéssel kísérte a magyar nyelvtudományt s, Spitzer a bevezetésben jellemzi Schuchardtot mint levélíró s azután szemelvényeket közöl eddig még kiadatlan leveleiből. Tárgyuk szerint csoportosítja a szemelvényeket s ezek is tanúságot tesznek írójuk sokoldalúságáról. Szó van bennük nyelvi problémákról, a baszk nyelv és a nyelvtudomány, etimológia, individualizmus a nyelvtudományban, többnyelvűség, nyelvatlasz stb. általános és közéleti kérdésekről (sovinizmus, pacifizmus, tudomány és élet, emberismeret, élet és halál, isten, hit stb.). Egyes idézetekből alkalmunk van megismerkedni Schuchardt kedves humorával.

B. J.

Bessenyei György : A törvénynek útja. Tudós társaság. (Magyar irodalmi ritkaságok. Szerkeszti Vajthó László. 1. sz.) Ára 1 pengő.

A Berzsényi Dániel reálgimnázium mult évben érettségizett osztálya, ugyanazok a lelkes ifjak, akik kiadták Bessenyei Hunyadi-ját és Tarimenes utazását, most két kisebb, kiadatlan művét rendezték sajtó alá s tették lehetővé megjelenésüket. Vajthó ebben a sorozatban jeles magyar írok kiadatlan, elfogyott vagy lapokban szétszórta műveit akarja időnként megjelentetni, s ehhez a munkához maga mellé sorakoztatja középiskoláink fogékony lelkű ifjúságát.

Könyvek és folyóiratok.

Elemér Moór : Die slawischen Ortsnamen der Theissebene. (Zeitschrift für Ortsnamenforschung. VI.)

N. Bartha Károly. A debreceni fésüs-mesterség. Budapest. Studium

Papp István. A nyelvtudomány módszertanához. (Különnyomat a Budapesti Szemléből.)

Vértes O. József. Híztériás gyermekek. Budapest. Kókai Lajos.

Minerva. IX. évf. 8-10. sz. *Turóczi-Trostler József* : Az országokban való sok romlásoknak okairól. *Máté Károly* : A könyv morfológiája. *Szcrb Antal* : Vörösmarty-tanulmányok.

Ungarische Jahrbücher. B. X. H. 4. *Ernst Lewy* : Wogulische Vorstudien.

Zeitschrift für vergl. Sprachforschung B. 58. H. 1-2. *Ernst Lewy* : Die Heimatfrage.

Magyar Grafika : Az új évfolyam 1. számával ez a kitűnő nyomdai szakfolyóirat állandó mellékletet ad „Nyelvművelő” címen. Szerkeszti Schwarz Ármán. A nyelvhelyesség és a helyesírás kérdéseivel foglalkozik a nyomdászok szempontjából.

Gyászjelentés.

Winkler Henrik

Két évvel ezelőtt emlékeztünk meg 80.-ik születése napja alkalmából Winkler Henrik boroszlói tanár nyelvtudományi munkásságáról s méltattuk érdemeit az urál-altaji nyelvtudomány terén. Most érkezett hozzánk a szomorú hír, hogy a mult év végén egy autó elütötte az agg tudóst s e baleset következtében meghalt. A Nyelvőr legközelebbi számában Lewy Ernő fogja méltatni az elhunyt tudós munkásságát.

NYELVMŰVELÉS.

Csokonainak babér, Kazinczynak borostyán. Ezen a címen egy hosszabbacská fejtegetéseim jelent meg a *Debreceni Szemle* havi folyóiratban (1930 november). Talán szívesen veszik a Nyelvőr olvasói, ha dolgozatomnak rövid kivonatát adom e helyen.

A XVIII. század végén és a XIX. század elején az irodalmi nyelv a költői dicsőséget, a hadvezéri érdemet és más emberi kiváltságot a latin *laurus*-on, *myrtus*-on stb.-in kívül csak ezzel az egy magyar szóval jelölte: *borostyán*. Kazinczy határozottan tiltakozott az ellen, hogy a *borostyán* jelképi szerepében a *babér*, ez a patikai és konyhai s mindenestre nehézszagú szó is osztozzék. Csokonai műveiben a *babér* használatát a leg súlyosabb elítélő kifejezéssel, «Debreceniség»-

gel illeti, ami egyértelmű volt a kiáltó ízléstelenséggel. Csokonait ez a nyílt kárhooztatás sem riasztotta el a *babér*-től, legszebb költeményeiben szárnyaló ódáiban is váltogatva él a *babér* és a *borostyán* szavakkal, sőt a babér védelmére írt egy külön értekezést is, amely az ő halála után — sajnos — elveszett. A *babér* és *borostyán* vetélkedése azonban tovább folyt, még pedig olyformán, hogy a Kazinczyhoz közelebb álló költők, minők Virág, Berzsenyi, Kölcseny, sőt Kisfaludy Károly is a borostyánt pártolják, de már Vörösmarty, Petőfi, Arany nem tesznek a kettő között különbséget, az utánuk következő költők pedig mindinkább a *babér* mellé állanak. A versenyben határozottan a *babér* lett a győztes, úgyhogy ha ma koszorús költőt emlegetünk, ha ma költői koszorúra gondolunk, ehhez a fogalomhoz és gondolatához a *babér*-t fűzzük hozzá. Színről-színre nem láttam ugyan az írók, tudósok és művészek kitüntetésére a minap alapított Corvinkoszorúból egy példányt sem, de meg vagyok győződve, hogy ez a dicsőségkoszorú is babérlevelekből van fonva s így a babérnak mint jelképnek a borostyán fölötti győzelme államfői rendelettel is szentesítve van.

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

Ánk-énk és a Felelet a Mondolatra. A Kölcseny és Szemere Feleletének a 41. és 42. lapján olvassuk a Debreceni Grammatika egyik szerzőjének a szájába adva a következő mondatokat:

«Régolta váránk mi azt, hogy a' mi Grammaticánk országszerte bevetetődjön az Iskolákban, 's ha azt most is nem váránk, úgy nem ismernénk eléggé a' magunk betségét.»

Ehhez a néhány sorhoz * alatt a következő jegyzet fűződik:

«Ezek között váránk, várók, váránk, várók éppen olyan a kis különbség, mint e között várunk és várjuk 's ámbár hozzá szoktunk az effélékhez: olvasánk 'a könyvet, de ez szint' olyan hiba, mintha így szólánánk: olvasunk 'a' könyvet.»

Mint hogy a Debreceni Grammatika egyik szerzőjének a Feleletbe iktatott egész levele, valamint a levél alá tett jegyzetek ironikus értelműek, ebből nyilván következik, hogy amit a levél és jegyzetek helyeselnök, az hiba, amit pedig hibáztatnak, az helyes.

A jelen esetre vonatkozólag azt kell a jegyzetből kiolvasnunk, hogy a váránk és várók egymáshoz való viszonya korántsem olyan, mint az olvasunk és olvassuk között, továbbá azt, hogy Kölcseny és Szemere az «olvasánk a könyvet» mondatot kifogástalannak tartja.

Amit a Feleletben foglalt levélből és a levélhez fűzött jegyzetből következtetünk, abban megerősít bennünket a Debreceni Grammatika, amely LXIX. és LXXVI. paragrafusaiiban foglalkozik a ma elbeszélő múltnak és feltételes mód jelenének nevezett igealakokkal. Az első § az ánk-énk és ök-ök-re vonatkozólag a következőket mondja: «Ezen Ragasztékos (mai műszóval tárgyas ragozású) Többes helyett ugyan, Magyar Országban a Segítéssel (mai műszóval: alanyi ragozású) élünk: de ez hiba, mert p. o. e között váránk, várók, éppen olyan a különbség, mint e között: várunk és várjuk ...

Nem tagadhatni, hogy ámbár hozzászoktunk az effélékhez: *olvasánk a könyvet*, 's a t., de szint' olyan hiba, mintha így szólalnánk: *olvastunk a könyvet*»

A második, a LXXVI. § ismerteti a foglaló mód aligmultja címen a feltételes módú jelent, felsorolja a személyragjait, köztük: *nánk-nénk-et* és *nők-nők-öt*, de itt nem említi, hogy ez a két igealak fel szokott cserélődni, szabatosabban szólva, hogy az alanyi ragozású alak helyettesíteni szokta a tárgyas ragozásút. Valószínűen azért hallgat itt a Grammatika, mert magától érthetőnek tartotta, hogy amit az *ánk-énk* és *ők-ők* viszonyáról mondott, az áll a *nánk-nénk* és *nők-nők* viszonyára is.

Kétségtelen, hogy a Debreceni Grammatika messzire elvetette a súlykot, mikor ezt: *olvasánk a könyvet*, éppen olyan hibának nyilvánította, mint *olvastuk a könyvet*. Az előbbi már a Debreceni Grammatika korában is száz, meg százezer magyar használta, szóban és írásban, az utóbbi magyar anyanyelvű ember ajkán akkor sem hangzott el, most sem hangzik el. A Debreceni Grammatika, mikor józan belátása (iudicium) cserbenhagyta és az *olvasánk a könyvet*, meg az *olvastunk a könyvet* szerkezetet egyformán elítélte, rászolgált a Felelet íróinak a gúnyjára. De azt a gúnyt, ha kisebb mértékben is, megérdemlik azok is, akik ma, az *olvasánk a könyvet* további 135 éves folytonos használata után még mindig hibáztatják ezt a szerkezetet és rá akarják erőszakolni a már a Debreceni Grammatikában is félig-meddig elavult és most leginkább csak a nyelvtanokban előforduló *olvasók a könyvet* alakot az élő nyelvre.

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

De, hanem. A helyes magyarsághoz igazodók élesen megkülönböztetik beszédükben, mikor kell az első s mikor a második kötőszót használni. A *hanem* erős ellentétet fejez ki; a vele kapcsolt mondat teljesen lerontja az előző értelmét. A *de* pedig csak megszorítja, korlátozza az első mondatban kifejezett gondolatot. (L. Simonyi A m. nyelv³ 474 l. Helyes Magyarság³ 42 l.) Balassa (Helyes Magyarság 108 l.) magyarázata szerint a mondatok külső alakja is eligazít bennünket a használat tekintetében „..... állító mondat után a kötőszó *de*, tagadó mondat után *hanem*.” A nyelvtörténet tanúsága szerint a két kötőszó közül idők folyamán a *hanem* használata egyre jobban terjedt, míg a *de* szűkebb és szűkebb térre szorult. Ezzel ellenkezően a napjainkban terjedő legújabb nyelvszokás arra vall, hogy a fenti különbségtétel meglehetősen széles körökben kezd elhalványulni s a tagadó mondatok után következő erős ellentét esetén is a *de* kötőszót használják. Rövid ideje tartó megfigyelésem alatt jó egynéhány példám gyűlt össze és valamennyi igazolja az itt folyó harcot, illetve a *hanem*nek mindegyre tapasztalható háttérbe szorulását. Bizonyítékaim nagyrészt mostanában megjelent neveléstani munkákból valók; s hogy fejtegetésemnek megrovás színe ne legyen, a könyvek címét elhallgatom. Egy népiskolai módszertani műben olvassuk a következőket: Nemcsak az emberekre van gondja [az Istennek], *de* a madarakra is! Van annak [az asztalnak] nemcsak lapja, *de* oldala, fiókja, sőt lába is. A piszkos fehérmű nemcsak szégyen, *de* egészségtelen is. Egy Gárdonyival foglalkozó füzetben olvastam: Nemcsak a szabad természet, *de* a házkörnyék állati népe is melegen érde-

kelte Gárdonyit. Ne csak saját megpróbáltatásainkat nézzük, *de* a másokéi előtt is nyíljék meg a szemünk. Minden kedvező alkalmat megragadunk, írja egy röpirat szerzője, hogy a gyermeknek ne csak az értelmét, *de* a lelkét is nemesítsük. Egyik elemi iskolánk történetében olvassuk: Meg kell figyelnünk nemcsak a mi iskolánk munkáját, *de* mindazokat az újabb pedagógiai törekvéseket is, amelyeket a neveléstudomány felszínre hozott. Novellaíró is így fűzi mondatait: Az unokája, kedves Anna leányának a fia, Andrászi Miklós, nemcsak hogy pópás egyházból házasodott, *de* maga is áttért. Ujságcikkekben hasonlóképpen gyakran felbukkan ez a szerkesztésmód: Nem szükséges magyaráznom, hogy régen jobbak voltak az erkölcsök, nemcsak ezen a környéken, *de* mindenütt máshol is. . . . Egy kiskorú védelmében arra kéri a bíróságot, hogy ne csupán paragrafussal, *de* jósággal bírálja el védence ügyét. Nemcsak az írott, hanem a beszédbeli nyelv is elhanyagolja a fent ismerttetett különbséget. A soproni népszavazás évfordulójakor Sopronban mondott ünnepi beszédek közül háromban is megtaláljuk a szóban levő használatot. Sopron készült dec. 14. ére, *de* nem mintha félt volna valamitől, *de* mert minél fényesebbé akarta tenni a magyar dicsőséget. Ez a mai nap — mondja a másik szónok — nemcsak Sopronnak, *de* az egész magyar hazának ünnepe. Ne keressük azt, ami elválaszt, *de* mutassunk rá arra, ami egyesít; buzdítja hallgatóit a harmadik felszólaló. — Mindenesetre sajnálatos volna, ha a fenti különbségtétel elhalványulna s idők folyamán a *hanem* használata háttérbe szorulna. DÉNES SZILÁRD.

MAGYARÁZATOK.

Egy szalmaszalat se tesz keresztül. Tolnai Vilmos szerint (Nyr. 32 : 315) a dologtalan emberre mondják «szalmához sem nyúl», a másnak nem ártó, szelíd emberre pedig «szalmaszalat sem tesz keresztül útjában.» (Erdélyi 6943.) Sunyi emberre «olyan, mintha szalmaszalat sem tudna keresztül tenni». Ez helyes, *de* miért mondják ezeket a dologtalan, másnak nem ártó és sunyi emberre?

A szalma és vele kapcsolatosan a széna földművelő és állattenyésztő nép lévén a magyar, mindig nagy szerepet játszott. Széna kellett az állatoknak takarmányul, szalma alomnak, házfedéshez, derékaljnak. Ott volt mindkettő állandóan szem előtt. Ott állott a szénaboglya és mellette a szénakazal. Csoda hát, hogy oly sok mondasunk fűződik hozzájuk? De nemcsak mondás, hanem népbabona, kuruzslás is.

A széna mindig szerencsét, a szalma szerencsétlenséget hoz. A szénásszekérrel találkozni szerencsét jelent. A nagybányai babona szerint (Nyr. 8 : 182): «Ha pappal találkozol, szerencsétlenséget jelent. Ezt úgy lehet elhárítani, ha egy kis szénát vetsz utána». Ugyanilyen a háromszéki babona is, mely szerint: «Ha katolikus vagy oláh pappal találkozol a református, szénát vet utána.» (Nyr. 9 : 37.) Még egy gyermekkori szokásban is a széna és szalma jó vagy rossz tulajdonsága jut érvényre, mikor a bal és jobb lábbal való lépésre széna-szalmát mondanak. Természetesen a széna jobb láb,

a szalma meg a bal. Ez a széna-szalma különbség nyilvánul meg sok szólásunkban is.

Jobb a széna, mint a szalma. (Dug.) Itt sem széna, sem szalma. (Decsi. Adag. 71, Kisv. Adag. 462.) Sokallván a mély hallgatást, a király megrívasztá őket, mondván: hagyd tudjam meg már egyszer, széna-e vagy szalma. (Fal. TE. 695.) Ha ily drága a szalma, hogy leszen a széna? (Erdélyi 6063.) Széna-e, vagy szalma, — azaz hányadán van, jól, rosszul áll-e a dolog? (CzFog.) A szalma mindég a rossznak, a bajnak a szimbóluma volt. Erre vall egy népbabona a sömörtyü vagy szemölcs ellen. «Végý kilenc szalmabogot, nyomogasd meg mind a kilencet, ásd el a csepegés alá s mondd ezt: «Akkor lássalak meg te sömörtyü, mikor ezt a szalmabogokat.»

Ilyen rontó hatalom emléke él ebben a mondásban is: «Egy szalmaszálat se tesz keresztül» t. i. útjában. Többféle alakja van mondásunknak, de mindegyik a népbabonát példázza. «Olyan, mintha szalmaszálat se tudna keresztbe tenni». «Szalmaszálat se tettem keresztül útjában.» (CzFog.) «Szalmaszállal se álmodtam, hogy megakadna benne.» (CzFog.) «Nem szalmaszál, hogy elhányd.» (Erd. 6066.)

Egy háromszéki hideglelés elleni babona szerint: «Ronggyból csináj három bubát és ahol három felé ágazik az út, tedd oda, nézz körül s mond ezt: «Ügy elvigyítek a hideget rólam, hogy sohase lássam meg többet.» Vagy ezt: «Akkor lelj ki hideg, mikor én ezt a három bubát felveszem.» A hideg arra megyen, ki valamelyik bubát felveszi.» Ugyancsak népbabona szerint a 9 napon át, 9 kis pációkára csavart ronggyal a torokhajos gyerek torkát kell kitörölni és naponként az útra kidobni ezeket a fácskákat. Ki felveszi, megkapja a betegséget. Ezek és ezekhez hasonló szokások, a beteggel érintkezett tárgyak útra való kitevését és érintés által a betegség elvitelét célozzák. Nagy szerepet játszik ezeknél a babonáknál a kivitel módja is, melyeknél legtöbbször a keresztberakás szerepel. Lássunk egy ilyet: Szemverés elleni babona Tiszaabádszalókról: «Annak a hajából, ki szemmel megverte a gyereket, végý egy szálat, evvel füstöld meg, majd fürdesd meg. A fürdőbe kell jóféle sáfrányt, 9 sírról föld, 9 fejfárról 9 darab fácska, 9 darab szén, 9 féle fű és nád, melyet a házszögletből keresztbe kell kivenni.»

Ilyen babonás szokás emléke rejlik szólásunkban is. *Még ma is szokásban van a Dunántúl a beteg ágyából vett szalmából egy-két szálat keresztben az útra tenni. Ki erre rálép, vagy szétrugja a keresztet, az elviszi a betegséget.*

Hasonló ez a szokás a fent említett babonákhoz és hasonló a Debrecenben és környékén divatos «Itt nátha van eladó» felíráshoz.

Hogy biztosan megállapíthassák a szalma szétrugását, — hogy nem a szél bolygatta meg, — vastagabb szalmából, vagy széthasogatott nádából könnyen szétugró, kissé körülményesebben összeállított keresztet is formáltak és ezt tették ki az útra.

Ez az eredete és ez az értelme szólásunknak és nem az, amit

„Eldigi magyarázói és a MTSz. állít, hogy «Szalmaszálat se tesz keresztül, — semmit se lendít a háznál».

Szólásunknak eredete és vele régi értelme kiveszett és ma már csak dologtalan, sunyi, vagy másnak nem ártó emberre mondják, hogy egy szalmaszálat se tesz keresztbe.

ZOLNAYV ILMOS.

Összehúzza a bagariát. Csefkó Gy. érdemes új könyvében (Szállóigék, szólásmódok Bp. 1930) így állapítja meg a címbeli szólás értelmét: „szükségeitünket vagy költségeinket mérsékelni“, eredetét pedig az *erszéncsinálás* mesterségében keresi. Am saját példái, valamint a NySz. felsorolt adatai közt egyetlen hely sem vall arra, hogy a régi nyelv bagariának nevezte volna az egykor divatos erszényeket, melyek Cs. Gy. szerint „jóminőségű bőrből, úgy látszik (én húztam alá) legtöbbszörre bagariából készültek és szíjra jártak“.

Ellenben mind ez idézetek, valamint M. A. (lorum, loramentum) (riemen), azt bizonyítják, hogy e szólásmondásban nadrágszíjról van szó. A szólás abban a tréfás gesztusban leli magyarázatát, mellyel szorult helyzetünkben a jóllakást úgy véljük elintézhetőnek, hogy övünket egy két számmal, lyukkal szorosabbra fűzzük, ha pedig jobb sorsunk fordult: „Igen néki szoktál az bagharia megeresztésének“. (Bal. CsIsk. 163. NySz.)

Úgy hallok hogy a világháború folyamán Budapesten sokáig volt „műsoron“ egy ilyes című és tárgyú kabarészám, Franciaországban pedig egyike a legelterjedtebb gesztusoknak ez: az öv táján összefogott jobb marok, mely balról jobbra vont erőyes, rövid rántással jelzi, hogy „össze kell magunkat húznunk“ (Kel.: 'sich einziehen', 'eingezogen leben'). a gesztust legtöbbször ez a szó kíséri: *ceinture!* ('öv', szíj': bagaria). E rövid, jellemző szó értelme annyira összeforrt a gesztussal, hogy mindegyik önmagában is járja, mint sok egyéb ilyen gesztussal kísért szó: La barbe!; La ferme! (Ta bouche, bébé!); Loufoque! (eszélős); Trois et cinq (font huit; sánta); Balcon (il y a du monde au balcon: bögyös) stb. A bagaria összevonásának a gesztusa Itáliában is általános.

KALLÓS ZSIGMOND.

Kossuth Lajos és a térti vevény. Egyik napilapunk régi évfolyamaiban lapozgatva, érdekes kis történetét találok a *térti vevény* *eredetének*. Eszerint a térti vevénynek valamikor *visszány* volt a neve, még pedig annak a derék, Felvidéken élő postamesternek a jóvoltából, aki „egy napon gondolt merészet és nagyot“ s kidobálva hivatalából a németnyelvű nyomtatványokat, legott hozzáfogott a magyar posta megmagyarosításához. *Dilesz István* volt a neve az érdemes *lévai* tisztviselőnek, akit Kossuth Lajos levélben üdvözölt lelkeségéért. Kossuth egyszersmind javítgatott is az új elnevezéseken s a *visszányt* ő helyesbítette *térti vevényre*, s ez a m. kir. posta szótarában máiglan él.

JOZEFOVICS SÁRI

Fonétikus írás a siketnémák számára. Bárczi Gusztáv, A magyar beszédhangok képzése c. könyvének ismertetésében azt írtam, hogy az ott közölt fonétikai írás célját és rendeltetését nem értem. 'A szerzőtől erre vonatkozólag a következő felvilágosító sorokat kaptam. A hozzájuk mellékelte fonétikus írású levélből látom, hogy a siketnémák a tanulás első idejében jó hasznát veszik ennek a segédeszköznek.

B. J.

A magyar fonetikai írás kizárólag a szájról való leolvasás otthoni begyakorlására szolgál. Amig ezzel az írással nem rendelkeztem, addig a nagyothallónak csupán azt az utasítást adhattam, hogy vegyen elő egy tükröt és figyelje meg a száj mozgulatait beszéd közben. Természetesen ez nagyon jó begyakorlási szisztéma

hiperintelligens egyénekénél. Egyszerűbb ember ebből a megfigyelésből nem nyer semmit sem, és két-három heti próbálgatás után teljesen abbahagyja az egészet. Ezekkel az írásjelekkel sikerül a nagyothalló figyelmét az egyes hangok beidegzésére felhívni. Sőt sikerül azt a legmesszebbmenőkig kritika tárgyává tenni. Amikor ezt a célt elértük, akkor ez az írás el is végezte feladatát. Mellékelem egy nagyothallónak első levelét, fonetikai írásra áttéve. Ilyen levelek tömegesen jönnek, mennek és 8 évi gyakorlat után megállapíthatom, hogy az életben a jelzett célra pompásan beváltak. Annnyira jók, hogy az esetek legnagyobb részében csupán ezeknek köszönhető, hogy egyik másik beteg a szájról való leolvasást elsajátítja.

Dr. BÁRCZI GUSZTÁV. x

Böhönc. A Nyr. (59:239) foglalkozik ezzel a szóval és megemlíti, hogy szótárainkban nem található. Igaz a Tájszótárban és NytSz-ban nincs meg, de megtalálható Zolnai Vilmos: A kártya története (Bpest 928) című munkához csatolt mintegy 2500 szót felölelő szótárfüggelékben. Itt így szerepel (318 l.) „*Böhöncök* — (zsar.) a nagy ütők.” Böhöncök a tarokk kártyában a XIX, XVIII, XVII és XVI-os tarokkok, a francia kártyában a búb és a tizes, a magyar kártyában az ászok, tehát a honörök után következő nagy ütőkártyák, melyek legtöbbször a játék végére maradnak. Szólásokban: „Most jönnek a böhöncök”, vagy „erről a nagy böhöncről megfeledeztem” stb.

Z. V.

Nem idegen előttem ez a szó. Vidékünkön (Esztergom megyében) egy nagyhasú, pocakos böllérre mondták, hogy „böhönc”, de mondták az általa leölt disznókra is, hogy kövér „böhöncök”. Általában minden testes dologra alkalmazták.

Z. M.

Kisebbik uram, öregbik uram. Hogy a magyar asszony a férje öccsét kisebbik urának is szokta nevezni, azt tudjuk; ha máshonnan nem, ebből a népdaltöredékből:

Nem szeretem az uramat,

Csak a kisebbik uramat.

De hogy az asszony a férje bátyját is ilyenformán szólította volna öregbik uramnak, arról csak egy körülbelül százesztendős könyvből szereztem tudomást Kiss Bálint „Magyar régiségek” című művéből, amely 1839-ben jelent meg és melynek IX. fejezete „Házassági szokásaikról” szól, még pedig a 230. §-ban következőkép.

„Ugyátszik, szokás volt a régi Magyaroknál az is, hogyha valamely feleséges ifjú ember meghalt, annak özvegyét testvére vette el; ezért szokták ma is a magyar asszonyok férjeik' férjfi testvéreit, öregbik, vagy kisebbik uroknak nevezni.”

Nem kutatom, hogy a pogány magyaroknál ez a házassági szokás fenn állott-e vagy sem, azt sem fejtegetem, hogy Kiss Bálintot a feltevésre mennyiben indította az ótestamentum, amelynek hatása munkájának szinte minden lapján, főképp nyelvhasonlító fejezetein kitörölhetetlen mély nyomokat hagyott, de azt a kérdést igen is fölvetem s erre a Nyelvőr dolgozótársaitól és olvasóitól szeretnék választ kapni: *mondta-e vagy mondja-e még valahol a magyar nép a férj testvér-bátyját az asszony öregbik urának?*

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
F O L Y Ó I R A T A

SZERKESZTI ÉS KIADJA:

BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

T A R T A L O M:

Lewy Ernő. — Winkler Henrik	35
Bebesi István. — Petőfi-nyomok Ady nyelvében	38
Fokos Dávid. — A „figura etymologica” II.	45
Gárdonyi József. — Hogyan tanult Gárdonyi Géza székelyül	54
Kardos Albert. — Kegyalak	57
Moór Elemér. — Etimológiai tallózások. I.	60
Beke Ödön. — A magyar tárgyrág eredetéhez	63
Herzog Sándor. — Nyomdászati mesterszók. II.	65
Rubinyi Mózes. — Újabb csángó följegyzések	71
Fokos Dávid. — Új zürjén irodalom. IV.	74
Balassa József. — Négyesy László hetvenéves	76
Irodalom. — Horger Antal: A magyar igeragozás története. (Fokos Dávid.) — Paulhan. Le double fonction du langage. (Rubinyi M.) — Könyvek és folyóiratok	77
Nyelvművelés. — A magyar nyelv védelme. (B. J.) — Isten hozta! és társai. (Kertész Manó.) — Az Egységes magyar helyesírás bírálata. (Balassa József.) — „Fölállni!” (Molnár János.) — A kiirtott egy. (Kardos Albert.) — Halálbőrönd. (Frey Antal. B. J.)	80
Magyarázatok. — Boszorkányos szavak és kifejezések. (Kardos Albert.) — Kóly a világ közepe. (Kardos Albert.) Inten, intést. (Zolnai Gyula.) — Tojástánc. (Zolnay Vilmos.) — Böhönc. (Zolnai Gyula.) — A -j denominális igeképzőről. (Beke Ödön.) — Cihadni. (Zsoldos Jenő.) — Rés és rőzse. (Beke Ödön.) — Olvad, olvas. (B. Ö.) — Nyoszoló és nyoszolya. (B. Ö.) — Adatok a gyermeknyelvhez. (Z. V., Szerető Géza.) — Füstén kap. (Beke Ödön.) — Füstön. (Beck S.) — Pótlások. (Ádám Imre, Radványi Sándor, Honti János.)	85

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1931. évre 5 pengő.

Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német márka.

A Magyar Nyelvőr legközelebbi száma október havában jelenik meg.

A Magyar Nyelvőr kiadóhivatala útján kapható:

Nyelvőrkalauz II. (Tartalomjegyzék a Magyar Nyelvőr 26—50. évfolyamához.) Bolti ára 15.— pengő; a Nyelvőr előfizetői részére 6.— P.

Balassa József, Kis Magyar Hangtan. Bolti ára 2.— P, a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

Beke Ödön. A pápavidéki nyelvjárás. — Kemenesalja nyelve. — Vogul határozók. (Nyelvészeti Füzetek.) Áruk egyenként 1.50 P, a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

Rubinyi Mózes. Két tanulmány a nyelvészet s a nyelv-művelés történetéből (1 P 50); A hangutánzás problémájának történetéből (1 P); A nyelvfilozófia mai állása és jövő feladatai (1 P); Kant és a nyelvtudomány (50 f.); Az erdélyi magyar nyelv-művelő társaság története (1 P 50). A világnyelv kérdése (3 P). A Nyelvőr előfizetői részére 30% engedmény.

A MAGYAR NYELVÖR

szerkesztősége és kiadóhivatala
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefón: Aut. 832—19.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560

STEMMER ÖDÖN

tudományos és művészeti antikváriumát

V., Gr. Tisza István ucca 14.
helyezte át.

A megnagyobbított új helyiségben a raktár gazdag készlete szakszerűen elrendezve a tisztelt vevők rendelkezésére áll.

A cég állandóan vásárol magyar tudományos folyóiratokat (egy-egy évfolyamokat is) és könyveket.

Ranschburg Gusztáv könyvkereskedése (Budapest, IV., Ferenciek-tere 2.) keresi a Magyar Nyelvőr 13. kötetét. Ajánlatot kér.

Stemmer Ödön könyvkereskedése keresi a Magyar Nyelvőr 12. kötet 1. füzetét és a 31. kötet 2. és 10. füzetét, továbbá a 18., 24. kötetet és a 46. kötet 5—6. füzetét vagy teljes évfolyamát.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓÍRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

WINKLER HENRIK.

Írta: Lewy Ernő.

A 19. század lelki alkata nagyon is érthetővé teszi, hogy a nyelvtudománynak két iránya, a Grimm-féle és a Bopp-féle, ebben a században gazdagon kifejlődött, viszont azt az irányt, amelyben Humboldt Vilmos haladt, mindig csak egyes nyelvtudósok követték, akiket azután többnyire az a vád ért, hogy a maguk különcködő útjain járnak. Csak a 90-es években bontakozott ki és érlelődött meg Németországban az általános nyelvtudomány terén is számos tehetség, köztük Winkler Henrik is. Őt korának legnagyobb nyelvtudósa, Schuchardt Hugó, már 1888-ban azok közé a kutatók közé sorolta, akik «oly nagy szeretettel fordulnak» a nem-árja nyelvek «sajátosságai felé» (Auf Anlass des Volapüks 16. l.); ezek a szavak híven és szépen jellemzik Winkler tudományos egyéniségének egyik oldalát.

Winkler ifjúkorában még Bopp, Pott és Schleicher hatása alatt áll (1848-ban született) és eleinte talán maga sem tudta, hogy tulajdonképpen a Humboldt-féle irányhoz szegődött és ezt fejlesztette tovább; annyi bizonyos, hogy a történeti és összehasonlító nyelvtudomány ellen sohasem írt, egyik — talán legnevezetesebb — munkájának meg éppen «Zur Sprachgeschichte (1887) a címe. Azonban mindig arra törekedett, hogy az egyes nyelvi jelenségeket a maguk lényegében ismerje meg, akár egy egyes kázusról volt szó, akár pedig egy egész nyelvről.

Miként német nyelvésznél, aki nem-árja típusokkal kíván megismerkedni, közfelfekvő gondolat, Winkler az urál-altaji nyelveknek, különös szeretettel pedig a magyar nyelvnek a tanulmányozásába kezdett; ebben segítségére voltak a magyar nyelvtudósok. Mindvégig szeretettel és hálával viseltetett Simonyi Zsigmond iránt. Első nagy és önálló könyvében (Ural-altäische Völker und Sprachen; 1884) rögtön arra törekedett, hogy az urál-altaji nyelvek típusát élesen és teljesen elhatárolja valamennyi szomszédos nyelvtípussal szemben; és aki ezt az egyébként nem könnyű olvasmányt jelentő munkát ma áttanulmányozza, bámulni fog, hogy Winkler már akkor mennyire helyesen ítélte meg számtalan kérdést. Élete feladatának tekintette, hogy az urál-altaji típust minden tekintetben megismerje, és azt hiszem, valóban sikerült is neki ezt a típust teljesen feltárni, — bár

néha nagyon hajlik a leegyszerűsítés felé, — számos munkájában, amelyekben ennek a *típus*nak valamennyi tagját, a japán nyelvet is, tárgyalja (l. kül. Das Uralaltaische und seine Gruppen I., II. 1885; Keleti Szemle I., XII.; Der uralaltaische Sprachstamm, das Finnische und das Japanische 1909; Finnisch-ugrische Forschungen XII., XIII.; Journal de la Soc. Finno-ougr. XXX. 9, XXXIX. 1; Die altaische Völker- und Sprachenwelt 1921).

Mínthogy kutatásainak területe oly hatalmas kiterjedésű, nem csoda, hogy abban a korban, mikor minden kisebb területnek külön szaktudósai akadtak, e specialisták sok kifogásolnivalót találtak Winkler munkáiban. Hiszen Winkler sohasem volt *filológus*, ámbár a szanszkritista Stenzler A. F.-nek és a latinista Hertz Mártonnak volt tanítványa és az utóbbinak tiszteletére kiadott emlékkönyvben egy fontos értekezéssel (Sprachliche Formung und Formlosigkeit) adta jelét a mestere iránt érzett hálájának; azt azonban mindenkinek el kellett és el kell ismernie, hogy Winkler azt az anyagot, amellyel dolgozik, többnyire, urál-altaji téren pedig kivétel nélkül mindig, az emlékek közvetetlen tanulmányozásából merítette. Hogy kedvelt területét pontosan elhatárolhassa, még feliratok tanulmányozásába is fogott; sőt ezen a téren egy oly fölfedezést köszönhetünk neki, amely az ő eredményei közül a történelmi kutatások szempontjából a legfontosabb lett és amely messzire túlterjed a nyelvtudomány körén. Winkler t. i. felfedezte, hogy a perzsa királyok háromnyelvű feliratainak második nyelve — amelyet ma eláminak nevezünk — a kaukázusi nyelvek közé tartozik. Ez a felfedezés nagy mértékben kiszélesíti Kelet történetének hátterét, amely addig csak sémi, hámi és indogermán népeket ismert. A Magyar Tudományos Akadémia büszke lehet rá, hogy Winkler neki ajánlotta ezt az értekezését, amely a horoszlói «Johannes-Gymnasium» értesítőjében jelent meg (ebben az intézetben Winkler évek hosszú során át tanított). A későbbi kutatások tökéletesen igazolták Winkler felfedezését. Vö. Die Sprache der zweiten Columnne der dreisprachigen Inschriften und das Altaische (1896); l. még Bork F. a «Reallexikon der Vorgeschichte»-ben *Elam* (Sprache) alatt.

Winklert az a törekvése, hogy az urál-altaji típust elhatárolja, a baszk nyelvnek a tanulmányozására is vezette, hiszen ezt is kapcsolatba hozták e csoporttal. Egy rövid értekezésében azután meggyőző bizonyítását kapjuk annak, hogy a két típusnak semmi köze sincsen egymáshoz (La langue basque et les langues ouralo-altaïques, 1917). Ez az értekezés ú. l. kissé nehéz olvasmány; egy nem egészen jelentéktelen helyen t. i. a két típus *rokonságának* bizonyítékául találjuk idézve! — Lehet, hogy Winklernek az a kísérlete, hogy a baszk nyelvet a kaukázusi csoportba sorolja, talán mégsem sikerült teljesen; Winkler nem vette tekintetbe a baszk nyelvnek Afrikával való benső kapcsolatát. De valószínűleg mégis helyes Winkler e kísérletének egy része. Vö. Das Baskische und der vorderasiatisch—mittelländische Völker- und Kulturkreis 1909.

Sajnos, ebben az értekezésben részben igen szerencsétlen eti-

mológiákat találunk, aminthogy Winklernek általában nem volt sok érzéke az etimológia iránt. De hiszen szinte lehetetlen is egy embernek önmagában egyesíteni e két egymástól teljesen különálló képességet: egyfelől a szónyomozást az egyes szó analízisével, másfelől egy nyelv rendszerének vagy egy nyelvi jelenségnek szemléltetését, megéreztetését. Az utóbbi téren azonban nézetem szerint Winkler nevéhez a legnagyobb teljesítmény fűződik. Fentebb említett *«Zur Sprachgeschichte»* c. műve — nagyrészt Müller Frigyesnek *«Grundriss»* c. munkájához kapcsolódva — az igei kifejezésnek és a kázusoknak áttekintését adja és kimutatja, — és ebben nyilatkozik meg e könyv zsenialitása —, hogy az igei kifejezés különböző fajai meghatározott földrajzi területekhez kapcsolódnak. Finck (K. Z. 41.) és én (Ung. Jahrb. 8.) próbáltunk Winkler felfedezése alapján tovább jutni (cikkemet Winklernek ajánlottam 80. születésnapjára; Winkler azután azt írta nekem — munkámnak ezt a hatását egyáltalában nem óhajtottam —, hogy cikkem egy álmatlan éjszakát okozott neki); azonban ennek a nyelvészet-földrajzi vizsgálatnak megalapítója ő marad.

Hosszú, majdnem kizárólag igen megfeszített munkának szentelt életében még sokat dolgozott, ami a Nyelvőr olvasóinak érdeklődésétől talán távolabb esik. De még meg kell említenünk az ő néprajzi munkáit; ezek közül az egyiket (Skizzen aus dem Völkerleben. I. Aus Osteuropa, II. Aus dem Magyarerlande 1903) annak idején nem nagy rokonszenvvel fogadták Magyarországon; ma talán már másképp vélekednének róla. Ki kell még emelnünk Winklernek mindenféle elfoglaltságtól ment éles látását antropológiai megfigyelések terén.

Nem maradhat felemlítés nélkül sok könyvismertetése. Könynyen lelkesedő természetével talán nem egy könyvet túlságosan is megdicsért. De nem szabad feledésbe merülnie annak a ténynek, hogy Finck F. N. ifjúkori szép munkájának (Der deutsche Sprachbau als Ausdruck deutscher Weltanschauung) azonnal felismerte nagy értékét és ezzel végtelenül nagy szolgálatot tett a küszködő fiatal tudósnek. Hogy az én munkámat mily hűséges érdeklődéssel kísérté, arról nem kívánok beszélni.

Winkler a maga munkáival nem hajhászott sikereket, sem dicsőséget vagy kitüntetést, sem hatalmat vagy pozíciót, de rendületlenül bízott az emberi értelemben, hogy az meg fogja őrizni, — amennyiben erre érdemesek — azokat az igazságokat, amelyekre ő jutott rá. Magyarországon és Finnországban, a baszkok földjén és Japánban elismerés jutott osztályrészeül; hazájában alig volt benne része. Csak későn vette igénybe tudományos munkáját lakóhelyének, Boroszlónak, az egyeteme és tiszteletbeli tanárjává tette meg. De az Ung. Jahrbücher-en kívül Németországban, úgy tudom, egyetlen napilap, egyetlen folyóirat nem ismertette meg olvasóival ezt a nagy és hátor, egy egész életet kitöltő munkásságot; igen érdekes ez, ha figyelembe vesszük, hogy az *«általános nyelvtudomány»* Németországban ma mennyire modern. Adja Isten, hogy az általános

nyelvtudománynak e legújabb művelői, akiknek lelkesedésük tárgyról többnyire még sejtelmük sincs, legalább most alaposan áttanulmányozzák Winkler iratait, hogy megismerkednének e tudomány problémáinak sokféleségével és nehézségével. Winkler műveiből éppúgy, mint Humboldt, Heyse, a két Gabelentz, Byrne, Steinthal, Misteli és Finck munkáiból, okulást és ösztönzést fognak meríteni mindaddig, amíg nyelvtudomány lesz.

PETŐFI-NYOMOK ADY NYELVÉBEN.

Irta **Bebesi István.**

— Első közlemény. —

Petőfi és Ady nyelve... Talán képtelenül is hangzik egymás mellett. A legvilágosabb költői nyelv a leghomályosabbnak vélt mellett! Talán reménytelen vállalkozás az összehasonlításnak még a kísérlete is, — hogy lehetne hát komolyan hatásról beszélni?

Ezekre a bizonyára felmerülő aggodalmakra feleletem ez: a nagy különbséget nem a két költő nyelve okozza, hanem költői szemléletük különbözősége.

Petőfi költői szemléletében nagyméretű realizmus van. Midőn Petőfi a magyar lírai költészet területét új tárgyakra terjesztette ki, akkor az *eszménység* területéről a *realizmus* területére lépett. Mindennapi tárgyakat énekelt meg, melyektől az előző kor lírai költői — mint költőietlenektől — visszariadtak. A romantikus költők után Petőfi csak világosabb, csak könnyebben érthető lehetett. Ady is kiterjesztette a magyar lírai költészet területét. Kiterjesztette az emberi érzésvilág tudatalatti tájaira: az ösztönök, sejtések, hangulatok, vágyak birodalmára. E tudatalatti tárgyak érzékeltetésére aztán szimbolumokat használt. A tudatosnak a kifejezőivel szemben és után csak homályos lehetett. Am Adynak a nyelve az ő nehezen érthető tárgyaihoz viszonyítva nagyon kifejező. Igen sok követőjében csak a nyelvi homály van meg, az igaz. De Petőfi tehetségtelen követőinél is bundaszagúvá póriasodott az ő poétikus realizmusa.

Ady nyelve általánosságban szervesen nőtt ki költői szemléletének talajából. A tudatalatti tárgyak költői kifejezésére szerfölött hajlékony nyelv lehet csak alkalmas. Ezt a finomságot Ady a nyelvi kifejezésnek különösen két eszközével érte el: jelentésátvitellel és szóösszetétellel. E két elem folytonos alkalmazása Ady költői nyelvének fundamentuma.

A jelentésátvitel vagyis a szó köznyelvi jelentésének eltolása, megváltoztatása azzal, hogy oly szók társaságába vonjuk őket, melyekkel együtt a köznyelvben nem szoktak előfordulni; bizonyos határolatlanságot ad a jelentésnek. Az U. V.-tól kezdve bármely Ady-kötetnek minden lapjában találunk ilyeneket¹; elég csak egy-néhá-

¹ Ady költeményeit idézve az Ady-irodalomban szokásos rövidítéseket használjuk.

nyat említeni: *zuhogó fényű*; nincs joga *állott*, tegnapi könnynek; bőrünk alól *kisüt* lobogva vérünk stb.

A jelentésátvitelnek érdekes fajtája a szófajváltoztatás és a mondatszók alkalmazása. Mindkettő jellemző sajátása Ady nyelvének. Mindkettőnek eredménye valami újszerű tömörítés, kevés szóval sokatmondás, amellyel mindig együttjár a jelentés határozatlansága, a homály. Szívesen használ főnévül melléknevet, névmást, határozószót. Pl. A nagy *mindegyre* esküszöm; az élet nagy nagy *mindje*; minden *külön* összezsibolygott; a szent *Össze-Vissza*; csodák *Föntjén*; Lázáros szomorú *nincseim*; Mindenek *túlján*; az *eddig* Ámene; eljön *a tovább nem* stb. Érdekes, hogy ez utóbbi kissé változott alakban Petőfinél is előfordul: elértem a *nemtovábbat*. Mondatszóit Ady összetétel alakjában használja: «áldottam rendjét a *nem-lehet-máskéntnek*». M. T. 60; «eljött az álmodt *minden-mind-egy*». H. É. 24; «a *van-vagy-nincsen Úr*». H. É. 127; «a *mi-lesz?-re* vállat vonva». M. É. 11; «*Itt nyugszik*»-ját most írja sírjukra». U. H. 26; «*A Nem tudom*» egyik versének címe U. H. 81.

A költő alkotta új összetétel éppen komplex-voltánál fogva sohasem oly határozott jelentésű, mint az egyszerű szó. Az erősen újszerű, merészebb összetételek jelentéséről számtalan esetben vitatkozni lehetne. Már pedig Ady összetételeinek nagyrésze egy nekibátorodott mindenmerés. Ilyenek: búbáj-gyümölcs-hozó, bíbor-vágy, bitóbanát, diadal-gyásút, ellovan, fénytivornya, halvány-halkan, Guignol-országocska, jókedv-förgeteg, hír-abroncs, koldusság-Nilus, kísértet-ló, Mese-zajlás, Össze-vissza-szél, portya-hősök, ördögmélyítok, soha-fény, rim-kutya, a nem-kívánom órák, nem-találkozás, nemigazszó, a nem-Vagy, néma-hökkenőn, nézve-harcoló szemek, csók-csatatér stb. Mindezek s a hozzájuk hasonlók nagy nehézség elé állítják Ady kezdő olvasóját. Pedig az ő nyelve tárgyaihoz képest elég egyszerű, sokszor egészen gyermekien egyszerű. Akárhány költeményében a kifejezés vaskos primitívsége dőbbenti meg az embert, amikor már megértette. Nyelvének harmadik kódosító eleme a szimbólum. Ez azonban már oly mélyen kapcsolódik a költői szemlélethez, hogy túllépi a nyelvi kifejezés határait s így most nem foglalkozom vele.

Bár Ady nyelve a maga egészében teljesen egyéni, rész-elemeiben azonban sok helyütt felfedezhető a «mennyeien nagyságos suhanc»-nak, Petőfinek a hatása.

1. Tagadásos szóösszetételek Petőfinél és Adynál.

Bevezetésül egyszerűen idézem a Nyr-ben: Nyelvművész-e Petőfi? címmel 1923 márciusában közölt cikkemnek idevágó részét (52:43—44. l.)

«Hogy nyelvészeti irodalmunk még mennyire nem ismeri Petőfi nyelvét, arra nézve jellemző, hogy a tagadásos szóösszetételeket, mint valami túlmodern újdonságot, Adyra vezeti vissza. Asztalos Miklós a M. Ny.-ben (18:162) «A tagadásos szóösszetétel» c. alatt

azt mondja: «Ezekkel az erősen összeszorított, tartalmas összetételekkel *legelőször* Ady nyelvében találkozunk... Ady összetételei között fordulnak elő oly összetételek is, melyeknek előtagjuk tagadó szó s az összetételben az utótagot tagadják... Hogy Ady rendszeresen élt a tagadásos összetétellel, igazolják a nyelvében különböző időben előforduló és más-más szófajú, utólagos ily összetételek.» Azután felsorol! 11 idézetet Adyból s elismeri az e fajta összetételek ok- és célszerűségét.

«A pusztá adatokon kívül a cikk tévedés. Tévedés, mert a *tagadásos összetételeknek legalább is oly mestere volt már* a nyelv művészek és mérészek sorából kitagadott *Petőfi, mint Ady*. Sőt az én szerény véleményem szerint Ady e tekintetben, mint sok másban nyelvi szempontból, *Petőfi* tanítványa vagy mondjuk folytatója.

Állításaimat bizonyítják a következő idézetek:

A harci dicsőség vérfestette babérját oly nagyszerűen kanyarítja nem-szöke fejére s *nem-szöke* fejének göndör hajára. (A helység kalapácsa II. é. 11. sz.) — Azt hihetné az ember, hogy *Petőfi* e szatirikus tárgy földolgozása közben csakúgy tréfából bukkant a szóalkotás e módjára. Igen, csak hogy a János vitézben ismétlődnek az efajta összetételek komoly hangulatkörben is. Igaz, hogy ezeket — bár egy fogalmat alkotnak — még nem írja egy szóba, de később olyanokkal is találkozunk. «A zsvány kapitány fenyegetéseire *meg nem ijedt* hangon ily módon felele.» (János v. VI. 7.) — Kukorica Jancsi tán egymaga volt csak *meg nem hallója* az elmondott dolognak. (János v. XI. utolsó vsz.) — Mindenki alszik, csak magam vagyok *nem alvó*. (Álmos vagyok és mégsem alhatom.) — S arcára halvány liljomot füstének gyötrelmei a *szólni nem mérésnek*. (Három szív története.)

«Ettől fogva többnyire már kötőjellel vagy egybeírva találjuk az efféle összetételeket: «Várok békével míg az óra nem jövend el, midőn bírod hűségem *nemcsaló* jelét. (Költői ábránd volt, mit eddig érezék.) — Azt kívánom, hogy itt éljek én... *nemzavart* magányban. (Arany J-nál.)

«Valamennyi tagadásos szóösszetétel között, akár Adyt, akár *Petőfi*t nézzük is, a legmerészebb a következő, melynek utótagja határozó és az összetétel főnévi szerepet játszik: «Miért is volna nékem a remény? a *nem-továbbat* már elértem én.» (Elértem, amit ember érhet el.) — Ezennel csavarom elmémet, hogy találjak hozzá *nem méltatlan* szokat. (Lehel vezér.)

«Ime ez idézetekből nyilvánvaló, hogy már *Petőfi* rendszeresen használta a tagadásos szóösszetételeket majdnem egész költői működése alatt. (1842—1848.)»

Nyugodtan állíthatjuk, hogy *Petőfi* előtt irodalmunkban tagadásos szóösszetételt alig találunk vagy legalább is tudatos és rendszeres használatáról szó sem eshetik. E különös nyelvi forma használatát Ady nyelvében döntő fontosságúnak tartom. Nyelvének egyik legjellemzőbb sajátága ez, holott ez a forma sem a magyar köznyelvben, sem a magyar költők nyelvében másutt nem jelentkezik,

csak Petőfinél. Ez Ady nyelvének csalhatatlan és elvitathatatlan Petőfi-kapcsolatát bizonyítja. E szempontból Csokonai, Vörösmarty, Vajda nevét nem említhetjük, sem külföldi hatásra nem hivatkozhatunk. *Itt Petőfi, csak Petőfi az indító!*

Tagadásos összetételek:

Adynál:

nem-akartam H. É. 126.
nemigaz szó M. É. 115.
nem-ismertnek lenni Sz. Sz. 192.
a nem-játszó M. É. 8.
nemjövő csoda Sz. Sz. 72.
nem-kért Élet U. H. 97.
nem-kívánom órák U. H. 15.
a nem-kívánt K. É. 31.
a nem-lehet-másként M. T. 60.
nem-magunk M. É. 69.
nem-magyar I. Sz. 32.
nem-mozduló Sz. Sz. 71.
nem-találkozás M. É. 84.
nem-tudón H. É. 126.
a nem-Vagy I. Sz. 18.
meg-nem-értőn M. É. 146.
el-nem-ért M. É. 43.
soha-fény M. Sz. 34.
sohasem-nyugvás M. Sz. 22.
sohse-kapott erők M. Sz. 65.

Petőfinél:

nem-szöke
megnemijedt hangon
megnemhallója
nemalvó
szólninemmerés
nemcsaló jel
nemzavart magány
a nem-tovább
nem-méltatlan
nem-busulva (Fiam születésére.)
embernemjárta föld

2. Összetett határozók Petőfinél és Adynál.

«Nagy számban használ Petőfi olyan összetett határozókat, melyeknek előtagja fő- vagy melléknév, utótagja pedig melléknév vagy melléknévi igenév. A határozó ragot csak az utótag viseli s a két szót legtöbbször kötőjel fűzi egymáshoz. Olvasásuk közben érezzük a kifejező tömörségre való törekvést és az újszerűség hatását. (Nyr 52:44, «Nyelvinövész-e Petőfi?») Ilyenek a következők:

S lenn a képe alján torzonborz bajusza s rengeteg szakállá széles-hosszan úsza. (Lehel vezér 48. vsz.) Élt egy lányka olyan ifjúsépen, hogy a vidéknek vált bámult díszére. (Három szív története I. r.) Napkeletre szigetembe vislek, ott élünk örök-szerelmesen. (A szerelmes tenger.) Sebes-vágtatva ment háború zajába. (Három fiú.) Úgyanez (sebes-vágtatva) előfordul «Az én Pegazusom»-ban. Ráncba szedte őket nagy-csunyaúl. (Kun L. krónikája.) De ép azért jövök, hogy elűzzem a ködöt, amely már olyan régen borong komor-sötéten halvány arcom fölött. (Elhagytam én a várost.) Fenn az égen tündérszépen ragyog a hold. (Boldog éjjel.) Nem lehetek én... még előtted sem folyton-folyva víg. (Ne bántson az még.) Ez az úrfi oly sok szépet mondott, oly nyájasan, oly szívesmelegen. (Szilaj P. II. 18.) Ottan lett vón' neveltetésed ez

asszonyosság ölében, eltáplált volna gyöngéd-gondosan. (Apostol V. 5.) Rajtok borong homályos-szomorún az őszi köd és az emlékezet. (Elpusztuló kert ott a vár alatt.) Gyertyám pislog komor-homályosan. (Álmos vagyok és mégsem alhatom.) Gyalázat a gyáva katonára, ki a síkra bús-félénken áll. (Félre mostan.) A bű nekem rohan, mint felbőszült oroszlán, emésztő-szilajan. (A leánykákhoz.) Mondják hideg-nyugalmasan az öregek: szilaj, bolond fiú vagyok. (Ifjúság.) Várom, hogy elálmosodom, mint várja mélaszomorún leroskadását a magányos rom. (Hideg idő.) Színekkel tarka-ékesen szivárvány ragyog keletről. (Örök bű.) Parancsszavát a fejedelem ily büszke-durván adja. (Lehel.) Itt egy öreg cigány a deresen, ütiverik kínos-keservesen. (Álmos vagyok.) S megy büszke-bátran elébe a halálnak. (Lehel.)

Összetett határozók:

Adynál:

nagy-gyáván M. É. 150.
holtát-leltem H. É. 72.
fehér-dermedten M. É. 114.
buta-nagyon M. Sz. 100.
kén-tüzesen M. T. 87.
kálbult-árván M. T. 79.
bús-büszkén M. É. 90.
bús-hazátlanul I. Sz. 1.
dér-ittasan V. A. 98.
dermedt-vidoran V. A. 77.
álkevélyen Sz. Sz. 164.
nagy-büszkén Sz. Sz. 85.
nagy-ámulva Sz. Sz. 35.
nagy-messziről U. V. 76.
nagy-rohanva M. T. 95.
nagy-erősen Sz. Sz. 71.
forró-hidegen Sz. Sz. 94.
fáradt-irígyen I. Sz. 43.
vad-kevélyen V. A. 51.
üszkös-bénán H. É. 45.
víg-feledten M. É. 7.
fészket-kérőn K. E. 151.
halvány-halkan M. É. 10.
hűs-halványan H. É. 197.
mély-komolyan K. E. 27.
függöny-feledten M. É. 45.
öröm-hítesen H. É. 161.
szerelmes-hevülten K. E. 36.
nagy-hangosan I. Sz. 84.
néma-hökkenően H. É. 17.
tört-szédülten H. É. 176.
virág-fedetten H. É. 193.

Petőfinél:

széles-hosszan
ifjú-szépen
örök-szerelmesen
sebes-vágtatva
nagy-csúnyául
komor-sötéten
tündérszépen
folyton-folyva
szívesmelegen
gyöngéd-gondosan
homályos-szomorún
komor-homályosan
bús-félénken
emésztő-szilajan
hideg-nyugalmasan
méla-szomorún
tarka-ékesen
büszke-durván
büszke-bátran

Efféle határozószókat Vörösmarty is szívesen használt. Egészen rendszeres tudatossággal alkalmazta «Mit csinálunk?» c. költeményében, melynek refrénjében a következők fordulnak elő: korhely-gyáván, álmos-gyáván, méla-gyáván, nyelves-gyáván, gyenge-gyáván, gépi-gyáván. Vörösmartynál az előtag mindig és föltétlenül melléknév; Petőfinél és Adynál pedig igenévi előtaggal is előfordulnak. (Petőfi: emésztő-szilaján, Ady: dermedt-vidoran, fáradt-irigyen, tört-szédtülten stb.) Ezért Adyt inkább Petőfihez kellett csatolni.

3. Kettős igekötő használata.

Érdekes egyezést mutat Petőfi és Ady nyelve abban, hogy mindketten szívesen használnak egyésugyanazon ige előtt két igekötőt és ezzel eggyé tömörítenek két egyes igekötőjű szót. Olykor határozót és igekötőt vannak így együvé.

Petőfi: A küszöbre és belépett 51., fel- s összehúzod a szemöldököd 70., el-szétcszór 107., körülnéz és be a hintóba 137., föl- s elszáll 267.

Ady: le-fölvillan M. Sz. 15., el- s visszarepülnek H. É. 50., szét-elosztoz H. É. 177.; el-kisétál U. H. 145.; mégis és odarohan-nak U. H. 85.; el-messzeszáll M. E. 43.; el-tova-tünik M. Sz. 59.

4. Fogalomkörjelölő összetételek.

Mint érdekes különlegességekre szoktak rámutatni Petőfinél azokra az összetételekre, melyeknek utótagja az előtag fogalomkörét jelöli meg. A fogalomkör jelölése ugyanis a nyelvet tudó felnőtt ember számára teljesen fölösleges. Éppen ezért különös, hogy Petőfi megjelöli.

Ilyen összetételei a következők: sasmadár 198.; tyúkmadár 154.; fülemile-madár 196.; borital 304.

Ady is használ ilyeneket. Pl. héja-madár U. V. 19.; kuvik-madár Sz. Sz. 120.; vulkán-hegy M. É. 34.; sármány-madár V. A. 46.; uhu-madár M. T.; átok-szó H. É.; tréfa-szó M. Sz. 14.; Ulisszes-görög M. É. 24.; forgószele-paripa M. É. 42. (Vö. Petőfinél: légaripa a «Farkasok dalá»-ban.) Az összetételnek ez a módja a népnyelvből ered. A magyar népdalokban különösen a «madár» fogalomkör megjelölése divik, mint pl. kakuk-madár.

5. Köznyelvbeli összetett szavak tagjainak helycseréje.

Petőfi a köznyelvben használatos összetételek tagjait olykor fölcseréli s ezzel a megszokott kifejezésnek új színt ad. A gondolatnak színehagyott, kopott ruháját megfordítja. Így válik Petőfinél a kősziklából: sziklakő 76, 367, 400.; a rabszolgából: szolgárah, boszorkány asszonyból: asszonyboszorkány 60.; a könnyecseppből: cseppköny, szem-szájból: szá-j-szem 105.; vadregényesből: regényes vadlegény. Az összetétel technikájában Ady is hódol ez újításnak. Nála a következők fordulnak elő: ágas-bogas helyett bogas-ágas H.

É. 175.; keresztül-kasul helyett: kasul-keresztül, előbb-utóbb helyett: később-előbb U. H. 28.; hajdú-szolga helyett: szolga-hajdú K. E. 65. Továbbá: eső-márvány M. Sz. 64.; láz-hideg M. Sz. 61.; ital-bor K. E. 43.; testem-lelkem: lelkem-testem M. É. 23.; zeng-zúg: zúg-zeng.

6. Jelölt tárgyas összetételek.

A magyar nyelv a tárgyas összetételek -t ragját tudvalevően nem szokta kitenni, vagyis jelöletlenül használja őket. Az «egyetért» igen kívül, melyet a nép szívesen használ ilyen továbbképzett alakban: *egyértés, egyértő* a magyar köznyelvben igen gyéren akad jelölt összetétel. A közszókással ellentétben Petőfi is, Ady is gyakran jelöli a tárgyas összetételt. Pl. Petőfi: vállat-rántó 355.; kebelttépő 56.; fejethajtás 145.; felhőtszaggató 98.; hazát-hamvasztó 230.; földetrázó 104.

Ilyenek Adynál: vállat-vető O. H. 97.; fészket-kérőn K. E. 151.; mindent-elhallgatás Sz. Sz. 194.; Halált-incselő M. T. 107.; mindent-vallás K. E. 141.; sorsot-hirdetőn U. V. 60.

7. Igeközös igék továbbképzése a köznyelvben nem használt igenévvé, melléknévvé és főnévvé.

Petőfi gyakran gyarapítja szókincsét, színezi és kifejezőbbé teszi költői nyelvét azzal, hogy egy-egy igeközös igét továbbképez melléknévvé, főnévvé, határozóvá s így a köznyelvben nem használt igeközös szóhoz jut, a köznyelvi igeekötőtlen helyett.

Ilyenek nála: «szemeknek átszűrő világa» 41. A köznyelvben csak az átszűr ige használatos és csak «szűrős» szemekről beszélünk; «keresztüliszűrő lángtekintet» 44.; «az elfogyó hold» 19. A köznyelvben csak «fogyó hold»-ról beszélünk és csak állítmányul használjuk az igeközös alakot: elfogy a hold. «Elpusztuló kert ott a vár alatt» 238. A köznyelv csak az igét használja igeekötővel, de jelzőül csak «pusztuló»-t mond. «Eldöntő viadal» 249. A köznyelvben csak «döntő viadal». «Mondott nekik Jancsi ilyen megköszöntést» 20. «S lett eltemetése fejökben az észnek» 21. *Elmulandó álom*» 193. Stb. nagyon sok.

Ady szintén rendszeresen használ ilyeneket. Pl. «Eljövő pillanatok» K. E. 148.; meguntatóan K. E. 143.; megvigasztaló (vigasztaló) M. T. 67.; megszépítő messzeség U. V. 31.; jövőnek szóló megmutatás K. E. 117.; megkíváncsító M. Sz. 35 stb.

8. Elvont főnevek használata többes számban.

A magyar beszéd és költői nyelv elvont főnevek többesszámát ritkán használja. Ellenben Petőfinél is, Adynál is özönével találkozunk ilyen szavak többesszámával.

Petőfinél: kevés örömök 25.; szomszaim krisztustalan nagyok 293.; holdogítóbb minden kéj mámorainál 328.; édes nyugalmak 377.; érezek bár százszor több fájdalmakat 111.; üdv neked, te

mámorok homálya 199.; minden rejtélyes üdvösségeid árasztja rám az örökkévalóság 222.; üdv-kéjek gyönyöre 10.; mindezt szívemben igazolják kétévi emlékezetek 296.; véljük, hogy a lányok szíve az ég, mert mélyei, mint ez, úgy ragyognak 326.; ilyenkor tudja csak: mi a gyötrelmem, mik a keservek? 326.; ott töltöttem a csapongó ifjúság időit 353.; ne legyenek életednek bánatai 359. Stb. egész sereg.

Adynál: üdvök Olympja M. E. 22.; mámorok V. A. 164.; ifjú hitek H. É. 104.; hiteim elköszönnek H. É. 3.; hitek már kinyíltak H. É. 35.; kedveim H. É. 34.; jövőink multak H. É. 57.; bitóbánatok H. É. 131.; mik a jelenek s mik a voltak? H. É. 133.; együtt-fájok zúzott hitekkel H. É. 176.; Lázáros, szomorú nincseim H. É. 208.; jövők, örömök, hitek, mámorok K. E. 23.; lesz-örömök K. E. 152.; búk M. É. 152.; üdvösségek U. H. 49.; világvesztség dühe U. H. 78. Stb. egész sereg.

(Folytatjuk.)

A „FIGURA ETYMOLOGICA“.

Irta Fokos Dávid.

— Második közlemény. —

Már cikkünk elején rámutattunk arra, hogy nem egy tudós (pl. Volkmann, Rich. M. Meyer, Lehr A.) a szótőismétlésnek csak az eddig tárgyalt két fajtát tekintette figura etymologicának. Így Zlinszky Aladár is „Az ismétlés módjai“ c. cikkében (Nyr. 41:139) fig. etymologicának, vagy „származtató isméllésnek“ csak azt az ismétlést mondja, „mikor a főnév és a hozzátartozó ige egyazon tőből származott“ (id. h. 140). A példái között szereplő *lelkemtől lelkezett*, *csak a lehetetlent lehetne letetni* kifejezéseket azonban mi csak paronomáziának tekinthetjük.

Az eddig tárgyalt fajokra még több példát l. a következő helyeken: ^{a)} az *életet él*-félére: NyK. 19:50 (Zoltvány A NádorC. nyelve), NyK. 26:73, NyF. 80:19 (Nagy Lajos: Nogáll János nyelve), Nyr. 41:140 (Zlinszky id m.)¹ stb. Hadd említsünk még egy-két különösen jellemző példát a rokon nyelvekből: *vojť. esäblan esäbzä esäblanę* gondolandó gondolatát átgondolni Munk. 194. dal; *cser. tumna upšēm upšalēm* eine Mütze von Eulenfell setzt' ich auf (bagolysapkát sapkáztam) Porkka Aik. 13:43, *portšēm portšaltna, őrtnerēm őrtnerialna* takarót takarunk, nyergét nyergelünk uo. 44. — Vö. még Landgraf De figuris etymologicis linguae latinae, Acta Sem. Phil. Erlangens. 2:14—24^a — ^{b)} a *halállal hal*-félére: NyK. 19:50 (NádC.), NyF. 80:19 (Nogáll), Nyr. 41:140⁸ stb. A *törökségből* pl. *karacsaj: aurū'urqān aurujūm* an deiner Krankheit (abl.) will ich erkranken Pröhle KSz. 10:241. Vö. még Landgraf id. m. 24—34. — ^{c)} a *szárazra szárad*-féle szerkezetekre: *hamuá hamvaszt* Zlinszky Nyr. 41:140, *feláldozza áldozatul, eljegyerzte jegyesül* (Nogáll) NyF. 80:19⁴ Hasonló szerkezetet rokon nyelvekben is találunk, pl. *mordv. kučlan kučovksoks* követségbe küldelek (küldöttségé, küldeménnyé küldelek) Paasonen Aik. 9:226, 228. — Vö.

Landgraf id. m. 56 (Plaut. *hunc inventum inveni* diesen erwirb dir [als Freund]).

3. A fent említett *hallást hallottunk* kifejezésben, amely egyébként a népnelyvből is fel van jegyezve (l. Simonyi MHat. 2:300; 1. még Lehr Toldi 247; vö. még itt a 4. pontot), a *hallást* tárgynak is vehető, de vehető olyan *-t* ragos határozónak is, mint amilyen pl. *lépést, nyargalást* (l. Simonyi MHat. 1:353, Klemm Magy. tört. mondattan 213). A *látást, láttam; ülést, nem ültem; látását nem láttam* helyett azonban rendszeren a főnévi igenévvel kapcsolatos szerkezet használatos: *látni láttam, ülni nem ültem, látni nem láttam* (l. Simonyi id. m. 1:353, 2:300, Thewrewk Nyr. 3:388, Lehr Toldi 246, Szegleti István A főnévi igenév Arany Jánosnál Nyr. 34:140, Lewy KSz. 17:208, Jókay MNy. 25:277⁵). Ez a szerkezet az indogermánságban is gyakori: l. Simonyi 2:300, Miklosich 4:852, Vondrák 2:419, Meyer-Lübke IF. 14:114 (Der intensive Infinitiv im Litauischen und Russischen)⁵ (pl. orosz: *prodavati ne prodaju, podariti podarju* verkaufen verkaufe ich ihn nicht, verschenken verschenke ich ihn; *znati ne znaju* tudni nem tudom, egyáltalán nem tudom), és ezért Simonyi, bár a zürjénből és a mordvínból is idéz egy-egy példát, nagyon valószínűnek tartja, hogy „a magyar, zürjén, mordvín a szláv nyelvekből vették át e szerkezetet” (id. m. 2:301). Azóta azonban Meyer-Lübke megállapította, hogy ez a szerkezet sok, egymástól távol álló nyelvben is előfordul, vagyis „egy általános nyelvi jelenséggel állunk szemben” (l. még Alföldy és Simonyi Nyr. 38:90,92) és a fgr. nyelvek e szerkezetére vonatkozólag tagadta a szláv hatást (IF. 14:116). Ebben a szerkezetben is, amely a legtöbb fgr. nyelvben megtalálható, megint nem átvételt, hanem egyező észjáráson alapuló általános nyelvi jelenséget fogunk látni.

Példák a rokon nyelvekből: *vogul: mā tārātunkwā ti tarāmtāslān* a földet lebecsátani már lebecsátottad VogNépkGy. 1:36; *lātin totnā kwoss totsām* izenetet hozni ugyan hoztam uo. 2:296 (l. Szabó NyK. 34:429, Pólay NyK. 35:414, 424, Simonyi Nyr. 38:90, Fokos Nyr. 39:93). || *osztják: jilβālāda azāt an jilβālāl* föl-támadni ugyan nem támad fel Pápay NyK. 37:171; *uēlta xodj kuš uēl'sēm* megölni ugyan megöltem Pápay UF. 15:167; *uēlta uēl'sēm* megölni (ugyan) megöltem uo; *naurim tāida en tāit* gyereket szülni nem szül Patkanov 2:158 (l. Fokos Nyr. 39:93, Patkanov-Fuchs Laut- und Formenlehre 206, Schütz Ész.-osztj. szóképzés 49, Kara Ész.-osztj. hat. 69, Sarkadi Nagy Az északi-osztj. nyelv igeneves szerkezetei NyK. 42:269). || *zürjén: kulčisnjē kulčisig, a sj berjēn oz tēdē kīdž mezdišnj* elkezdni elkezdtek (verekedni), de azután nem tudtak hogyan megszabadulni (or. *взяться-то взялись* ...) Rogov nyelvt. 147, UF. 2:63, Simonyi MHat. 2:300, Szendrey NyK. 46:222. || *cseremis: kinēltaš kinēltem-at* fölkelteni föl is keltem (aufwecken werde ich ihn schon) Genetz Aik. 7:13, Beke Cser. nyelvt. 156; *purtāš purtēna* beereszteni beeresztünk (einlassen lassen wir ein) Lewy Tsch. Gramm. 145 || *mordvín:*

4. A nyomósító magyar fig. etymologicának leggyakoribb és — mingyárt hozzátehetjük — egyik legjellemzőbb alakja azonban nem az, amikor az ige mellett főnevet vagy főnévi igenevet találunk, hanem az *igével azonos tövű határozói igenévvel alakult szerkezet*, mint pl. *nőttön nő*; *várván vár*, *kérvén kér*; *várva vár*, *kérve kér*; *mentést menni*, *küldtést küldeni*, pl. *rabolthon rabol*, *foglalton foglal* 1537 (Batthyány Kristóf levelezéséből; MNy. 6: 230), *irton ír*, *menten megy* (Pázmány; NyK. 15: 197), *mondton mondgya* dicitat, *continue dicit* (MA. Corp. Gramm. 279, Kövesdi Pál uo. 582), *szólton szól*, *szaladton szalad* (Zrinyi; Nyr. 12:551), *üztön üz*, *esten esik*, *hitten hiszem* (Faludi; Nyr. 1: 127, Budenz-Album 189, Nyr. 24: 126, 30: 7), *nőttön nő* („mintha volna hibás Deáksággal így: *crescenter crescit*“ Debr. Gramm. 103) stb.; *látván lát*, *áldván megáldalak*, *sokasojtván megsokasojtalak téged* (JordC., Imre S. 212), *élfelédkezuen élfelédem őket* BC. 181, *hallván halljátoc* (MA. Corp. Gr. 278), *halván meg halsz* 1683 (NySz.), *várvánn vártam*, *hallvánn halljátok* (Debr. Gr. 103, 211), *futál futottam* (= „futva futottam“ ugocsai nyelvj. Csűry MNy. 25: 16), *látván láttya*, *hallván*

hajja („már csak életes emberektől hallható“ Kúnos A debreceni nyelvj. Nyr. 9 : 205), *látván láttya, tudván tuggya, kérvén kéri* (a -ván, -vén képzős igenév „csak mint fig. etym.“ használatos, Berze Nagy J. A hevesmegyei nyelvj. NyF. 16 : 37), *kírvín kintük* („egy gyermekversben“ Beke A pápavidéki nyelvj. NyF. 17 : 14), *tudván tuggyuk* (Bacsó Az adavidéki nyelvj. NyF. 37 : 34) stb ; *kevanva kevanom, sirva sira* (NádorC. NyK. 19 : 48), *tudva tud* (= „bizonyosan tud“), *keresve kerestem* (Pázmány; NyK. 15 : 197, 230), *keresve keresem* („id est, diligenter quaero“ Pereszslényi, Corp. Gr. 483), *kérve kér, keresve keres* (desideranter petere, instanter quaerere, Nogáll; NyF. 80 : 18), *kölvö-köllő* („a legszükségesebb“ MNy. 4 : 286, Ethn. 1928. 44. 1.) stb.; *jeötest jeöjeön* 1620 (Melich MNy. 12 : 126, Klemm 214), *mentést-mentünk, mentést mennyen ki* (Faludi; Nyr. 1 : 127, Budenz-Alb. 189), *ménist elmennék* („menést elmennék, menni elmennék“ Zolnai, Mátyusföld nyelvjárása Nyr. 20 : 265), *hallást hallottam, tudást nem tudok ryólla, lehetést lehet* (Horger, A halmágyi nyelvjárassziget NyK. 31 : 392), *tudást tudom, látást látom, választ vót* (Kolozsvárt *vóni vót*; Szabó D. A csíkszentdomokosi nyelvj. Nyr. 32 : 276), *ineklist ineklüt, látást sènki sè látto, csak beszítik, kapállást csak nēm kapátá?* (Beke Kemenesalja nyelve NyF. 33 : 16), *mégunyást nēm untam mēg* (Pápa; uo. és NyF. 17 : 18), *tudást tudom, értést értem* (Édes A balatonfelvidéki népnyelv NyF. 40 : 30), *vótást vót* MTsz. stb.⁷ (I. még Thewrewk Nyr. 3 : 387-8, TMNy. 359, Simonyi MHat. 1 : 14, 175—6, 353, 2 : 313, 321, Klemm 189, 214, Mócs Szaniszló Gy. A magyar gerundium-alakok történeti fejlődése Nyr. 20 : 69, 167, Péter Igenevek 74, 85, Pólay NyK. 35 : 424, Zlinszky „erősítő ismétlés“ Nyr. 41 : 139—40, Imre S. 176, 289, 290, Budenz UA. 388, Albert Nyr. 21 : 167, Czuppon Nyr. 37 : 324, Szarvas Nyr. 47 : 42, Zolnai Nyr. 47 : 9 EPhK. 15 : 1053, Melich MNy. 12 : 126—7, Simai MNy. 11 : 212, Zsinka MNy. 12 : 231, Bogner 42, Prohászka NyF. 58 : 20, Nagy S. A váci nyelvj. NyF. 10 : 33 stb).

Ezekben a szerkezetekben, amelyek „a régi nyelvben sokkal gyakoribbak voltak, mint ma, s régiebb íróinknál majdnem minden igének megtaláljuk ily iker alakját [*fogyton fogy, nőttön nő*]“ (TMNy. 359), természetesen tulajdonképpen olyan határozóragos alakokkal van dolgunk, mint a 2. pont alatt tárgyalt esetekben, amelyekhez éppen ezért legközelebb állanak (vö. Hős. 1, 6 *elfeledkezvén elfeledem*, lat. oblivione obliviscar eorum; „*vígyázva járj!* az az ... *vígyázással*“ Debr. Gramm. 103, *kedvteléssel nézi* = *kedv-telve* Mészáros Nyr. 9 : 166; a szláv nyelvekből alább idézett példáink egyike vagy másika is esetleg a 2. pont alá sorolható), csak hogy itt a határozórag nem főnévhez, hanem nomen verbale hoz járul (vö. az idézett helyeken kívül még Simonyi MHat. 2 : 303, 320, TMNy. 511, Beke Nyr. 42 : 193, Szinnyi NyK. 42 : 222, NyH. 81).

Nézzük most a rokon nyelvek megfelelő szerkezeteit:

A *vogulban* a) a következő „gerundiumszerű módhatározókat“ találjuk figura etymologicával kapcsolatban: *ħajtal ħajti* futván fut (бѣгомъ бѣжить), ... *ħüləl ta ħüləsləm* ... elhagyással elhagytam

(elhagyva elhagytam) Munkácsi Vog. Nyelvj. 47. Ezekben az alakokban valószínűleg igetőhöz járult *-l* instrumentalis-raggal van dolgunk (vö. Szabó NyK. 34:439, Patkanov-Fuchs 60, 98; de vö. Budenz UA. 214, Szinnyi NyH. 683, Wichmann Aik. 30, 6:42). (Az ilyen kifejezésben: *āwi noral lap-norilam* az ajtót odagördített szálfa-val ellátotom, gerendával beszorítom (ellátotom) az ajtót Munk. 2:0627, 675 a *norāl* jelentése 'gerendával', de tartozhatik a *xaftal*-félék csoportjába is: 'szorítva szorítom'.) A szóban forgó alakokban tehát vagy ragból alakult nomen actionis képzővel (*futást fut*; vö. pl. Paasonen Beiträge 299, Gombocz MNy. 5:30, Fuchs KSz. 13:96-99), vagy igéhez járult határozóraggal (vö. Klemm 40-44, Szabó NyK. 34:423, Beke Cser. nyelvt. 215) állunk szemben. Hogy *-l* instrumentalis-ragot 'lássunk e szerkezetekben, amellett szólnak a fönt (2. alatt) idézett példáinkon kívül különösen az olyan kifejezések, amelyekben igéből képzett névszó kapcsolatos a maga igéjével, mint pl. *sis norānəl norəstā*, *ma'ıl-norānəl norəstā* háztúzással zúzta széjjel, mellzúzással zúzta széjjel Munk. 2:23, *tūjā-vās rapinəl tū ta raplayxts* tavaszi réce vizi röpte módjára [tkp. röptével] röptült im ő oda 4:223 (l. Szabó NyK. 34:422, Klemm A vogul alárendelő viszony, Pannonthalmi Évkönyv 1916:166). — *b*) Ide tartoznak valószínűleg a *-nə* képzős igenévvel alkotott fig. etymologicák is, amelyeket a *lāni* *lāttam* csoportjába szoktak beosztani (l. fönt); pl. *pəntəmlanə ti pəntəmləsmən* megalakulni im megalakultunk Munk. 1:101, *xumin xujtnə ti xujtəslən* férjed fölbujtani im fölbujtottad 2:81 (l. Pólay NyK. 35:424, Szabó NyK. 34:429). Munkácsi infinitivusnak fordítja ugyan ezeket az alakokat (a jegyzetekben is 1:244, 2:463) és noha e *-nə* képző felel meg tulajdonképpen a magyar főnévi igenév *-ni* képzőjének is (l. pl. Szinnyi NyH. 685, Szabó NyK. 34:423, Lőcsei A. NyK. 47:353; de vö. Schütz NyK. 40:52-3), mégis figyelembe veendő, hogy csak nagyon kevés biztos (?) példa mutatható ki a *-nə* képzős igenévnek tiszta infinit. szerepére (l. Szabó i. h. és Pólay NyK. 35:422—4), viszont határozói szerepe nem ritka, pl. *qolənəl nqostəm māt qolən joxtne* az (egyik) végénél kezdve a másik végéig eljutva VogNyelvj. 294, *et xāltne* egy éj elmúltával 2:429 (l. Szabó NyK. 34:425, Klemm Pann. Évk. 1916:150, 156, 170). (Bár meg kell jegyeznünk, hogy a gerundium kifejezésére egyébként rendszeren más alakok szolgálnak; l. Munkácsi Vog.Nyelvj. 45, 129, 170, 225, 253, 295, Szabó NyK. 34:430, 433, Klemm id. h. 149 stb.) || Az *osztjából* ide vonhatók a következő szerkezetek (l. az előbb idézett vogul példáinkat): *kunəŋ langi xoŋxtəŋen nōmən xoŋxmal* karmos evet kúszásával föl-kúszik Pápay 186: karmos evet[ként] kúszással (kúszva) felkúszik; *xuləŋ pol qntəŋen qntəstəl* mintha csak halas gerébre támaszkodnék, föltámaszkodik Pápay 159: támaszkodással (támaszkodva) támaszkodik; *As-xəleu vuŋtəŋen vuŋtltəm* obi csüllő madár himbálására himbálódott Pápay 30: csüllő madár[ként] himbálással (himbálódzva) himbálódott. (Vö. Schütz NyK. 40:73, 74, Klemm Pann. Évk. 1912:266.)⁸ || *ziürjən*: *kiskəmən sije kiskim* hurcolva hurcol-

tuk őt (azaz: szinte erőszakkal vittük oda) Zubov-Zubov-Lyiacsov *Vil tui* 57; *kiskemen kiskim* ua. Boriszov—Cseuszova Šondi-juger 156. (Az alakra nézve vö. *mattišemen lokte* káromkodva jön UF. 19:169, *pukšasnij lažiintšemen* leülnek gúg-golva uo. 7; l. még Szendrey NyK. 46:80.) || *mordvin: pilg' alonzo mastor lukozdaž zernež zerni, menel gajnež gajni* lába alatt inogva dörög [tkp. inogván dörögve dörög] a föld, zengve zeng az ég Budenz NyK. 21:55, 56, 62; *rivež ikelev valtaž valtamo karmaš* a róka előre elillanva elillanni kezdett uo. 57; *jondol-tološ sonzo načko pengtne marto rumštaž rumštije, sevež seviž* a villámtűz őt a nedves fákkal együtt emésztve megemésztette, éve megette uo.; *soňž(e) alunca modaš lukaž luk'e, duburduž duburde, meňiľs uvnaž uvne* überall erdonnert die Erde, unter ihm erbebend, und der Himmel erdröhnt [tkp. inogva inog, dübörögve dübörög, dörögve dörög] Paasonen Aik. 12:134; *oľ lužadovlin lužadož, oľ londadovlin londa-dož* o, möchte ich in die Erde versinken, o, möchte ich zusammenbrechen (elsüllyednék elsüllyedve, összerogynék összerogyva) Paas. Aik. 9:154, 164, 168, 178, Hämäläinen Aik. 44,1:29, 33; *kiščiz kiščist pilgenzi* táncolva táncoljanak lábai Reguly-Budenz NyK. 5:88 (vö Paas. Aik. 9:112); *kudoš longadš da ejdet kakšot sluganek meznem merkaž merkinze* a ház leomlott és gyermekeidet szolgásként-mistül összezúzva-zúzta Kúnos NyK. 19:91, Fehér NyK. 44:222; *se varmaš pokš čorat kudonzo langs jortovož koda jortovi!* az a szél legidősebb fiad házának neki esve hogyan neki esik! NyK. 19:91. (Érdekes, hogy az őrszből fordított szöveg is — éppúgy mint a cseremiszből — megőrizte ezt a jellemző finnugor szerkezetet) || *cseremisiz: kürtnö čalšaržam kollen kolta* vasláncát leeresztve ereszti Genetz Aik. 7:3; *kolen koleže* er soll sterbend sterben Márk 7, 10, *giltok kolen koleđa, giltok anžen anžeda* Máté 13, 14 (hallván halljatok, látván lássatok Kár., or. *sluchomě uslyšite, glazami smotrěte budete*) Wiedemann Vers. einer Gramm.d. tscher.Spr. 262; || *finn: aamusta alkain olen istumistan ištunut kirjoituspyydän ääressä* reggeltől fogva egyre ültém az íróasztal mellett; *poika juoksee juoksemistansa* a fiú szalad egyre (és ahogy bírja); *musta pilvi kasvoi kasvamistansa* a fekete felhő egyre nőtt Budenz Finn nyelvtan^a 136. Ezekben a szerkezetekben „az állítmány-igének a -mise képzős cselekvésnév egyesszámi partitívus-alakjában való ismétlése, a mondat-alannyal egyező személyragok hozzájárultával, a cselekvés szakadatlan (és valamennyire erélyes) folytatását jelentő határozóul szolgál“ (Budenz uo.); *pilvi kasvoi kasvamistaan* a felhő nőttön nőtt; *hevonon juoksi juoksemistaan* a ló futva-futott; *pyytämällä pyydän* kérvérem Szipneyi Finn olvasókönyv^a 10, Setälä Lausoppi^a 65. | *liv: ma küzzös küzñb sinda* ich frage dich ernstlich (kérdeve kérde), *pallös polab* er bittet flehentlich, *vöidös vöidab entš jeltäid* er hütet sorgfältig sein Vieh, *urgös ürgöb* er flieht so schnell er kann; *ta nä-emis äb näe* er sieht gar nicht, *min irm sugub suggimis süröks* félelmem naggyá válva-válik; *tulmist ta tulub* er wird gewiss kommen, *rebbi sürdö ürgömist ürgöb jera* der Fuchs lief ein grosses

Laufen davon, d. h. er entfloh eilig; *mina kuzmuks kuzub sında* ich frage dich ernstlich Sjögren-Wiedemann Liv. Gramm. 137, 139, 140, 277, 285, 286, 443; vö. még Pott 117.

Már az eddigiek alapján is kétségtelennek kell tartanunk, hogy itt eredeti fgr. szerkezettel van dolgunk. A szerkezet eredetisége mellett tanuskodnak más urálaltáji nyelvek hasonló figura etymologicaí is. Így pl. a törökségben: *oszm. gele gele geldik* jöttést jöttünk [ikp. jöve-jöve jöttünk] Kúnos NyK. 20:340, 22:331,333 (vö. *jaurum gelik geli* a magzatom jövést jön Kúnos Kisázsiai török nyelv NyK. 22:121) | *dunai tatár: jüzüm br brine qaraj qaraj qararır* (=oszm. *jüzüm bir birine bakıp bakar*) arcom egymásra nézvéen néz Kúnos KSz. 5:303 | *csuvas: k'itöššë k'itöžšë* megegyezve megegyeznek Mészáros 2:425; *amert- kâjek kelarzan kelarat* a griff-madár felvivén felvisz 2:368; *vel x'arë k'ürzan k'ür* azt a leányt elhozván hozd el 2:293. — Vö. még *oszm. sevdım seveli* mióta szerettem (szerettem szeretés óta); *gülmëdim, dünjaja geldim geleli* nem nevettem, amióta a világra jöttem Kúnos Oszm. Nyelv. 303, *seni gördüm göreli* amióta láttalak NyK. 22:528. (A gerundium alakjára vonatkozólag l. Németh Türk. Gramm. 91.) — Igen érdekesek és jellemzők az e szerkezetekhez közel álló kedvelt paronomáziák; pl. *uyrı ü çarpajnarı teyidin çıqtı, çığır padşanañ hämmä igin ajañrı kıldı, kıldır padşanañ axtağanañ çüštä* a tolvaj a hálóterem tetejéről előjött, előjövén a padisah összes ruháit felvette, felvevén a padisah istállójába jutott, Kúnos Adalékok a jarkendi törökség ismeretéhez KSz. 6:307; *bıjarı axtalıñız izlegëndile, izlegellikë tabıl-mayandı* azt a bizonyos lovast keresték, de bár keresvén nem tudták megtalálni Pröhle Balkarische Studien KSz. 16:158. Erre vonatkozik Almássy György tanulságos megjegyzése is: „A rendes elbeszélés alakja a kirgiznél az, hogy a cselekmény elmondása után ismétli a mondatot, az igét valamely participium-alakba téve, ami rendkívül élénkké, bár egy kicsit hosszadalmassá teszi az elbeszélést, melynek ez a beszédmód szinte epikus erőt kölcsönöz...” Kara-kirgiz nyelvészeti jegyzetek KSz. 2:112.⁹ || A mongol népköltészetben is elég gyakori ez a szerkezet; pl. *ujdu ujdıyır* sich langweilen (unatozva unatozni), *xıurı xıurıtelä* bis er (anlangend) anlangt (converbum modale) Ramstedt Über die Konjug. d. Khalkha-Mongol. Toim. 19:48—9; *jowäd jowdag bolnä* er zieht immer weifer und weiter (menve megy) Ramstedt Kalmückische Sprachpr. Toim. 27:93; *jowä jowä, jowä jowä, jowä jowä* sie reisen und reisen, reisen und reisen, reisen und reisen (mennek menve) uo. 91. Vö. még *iräwöl iräk, bägval bäg* wenn du kommst, so komme, wenn du bleibst, so bleibe (converbum conditionale) Ramstedt Toim. 19:8, 45, 104, 52:199.

És mégis voltak, akik e szerkezetekben idegen hatást láttak (pl. Sjögren-Wiedemann id. m. 137; Imre S. 212, 289, Kiss NyK. 15:197). De nem is csodálkozhatunk rajta, ha valaki az olyan megfelelések láttára, mint pl. *maraduan megmaradandotoc*: manentes permanseritis (BC 16), első tekintetre az idegen szerkezet utánzására gondol. Tisztázzuk tehát ezt a kérdést is.

Mint már említettük, a héber nyelvnek rendkívül gyakori *látni láttam*-féle fordulatát a magyar biblia rendszerint *látván láttam, látva láttam*-féle szerkezettel fordítja le, éppúgy ahogy a latin-görög fordításban is igen gyakran participiális szerkezeteket találunk; pl. héb. *rā'ō rāithi* Exod. 3, 7: *látván láttam* (Károli) (tkp. látni láttam), lat. *vidi*, gör. *ἰδὼν εἶδον*, ném. *ich habe gesehen*, fr. *j'ai très-bien vu*, ang. *I have surely seen* stb.; héb. *qayyō qiyūthi* Zsolt. 40,2: *várván vártam* (Kár.) (tkp. várni vártam, remélni reméltem), *expectans expectavi*, ὑπομένων ὑπέμεινα, *ich harrete (des Herrn)*, *j'ai attendu patiemment, I waited patiently*, or. съ надеждою ждать stb.

Sokszor azonban más szerkezetet használ a magyar fordítás: héb. *jassōr jissaranni* Zsolt. 118,18: *keményen megostorozott engem* (Kár.), *sújtva sújtott engem* (Singer Leo), *castigans castigavit me*, παιδεύων ἐπαίδευσέ με, *züchtiget mich, hath chastened me sore, m'a châtié sévèrement* наказаты наказаты меня; héb. *hqlōx jēlōx wvqk'ō nōšē mešex-hazzgrā bō iquv vōrinna nōšē ālummōlhaq* Zsolt. 126, 6: *aki vetőmagját sírva emelve megy tova, vígadozással jó elő, kévéit emelve* (Kár.): *euntes ibant et flebant... venientes autem venient... , πορευόμενοι ἐπορεύοντο... , ἐρχόμενοι δὲ ἤξουσιν... , sie gehen hin... und kommen... stb.*; héb. *zərō'ō iquvōš tīvaš w'ēn jəminō kqhō thik'hē* Zak. 11,17: *karja szárazra száradjon és jobb szeme sötétre sötétedjék* (Kár.), *āziusagga az meg... meghomalosoljā ariditate siccabitur... tenebrescens obscurabitur*, ξηραίνόμενος ξηρανθήσεται... ἐκτυφλούμενος ἐκτυφλώθήσεται, *müsse verdorren... dunkel werden* stb. (Vö. Buxtorf Thesaurus gramm. linguae sanctae Hebraeae 498, Gesenius-Rödiger¹⁸ 245 stb., Brockelmann 2:294 9, Meyer-Lübke IF. 14:117.)

Nem lehet tehát arról szó, hogy a magyar fordító szolgailag másolta a latin (v. esetleg a görög) szerkezetet; példánk négyféle módját mutatják a fordításnak (várván vártam, keményen megostorozott, szárazra száradjon, jó). Hogy azonban az esetek nagy részében a magyar bibliafordító mégis az eredeti (latin) figura etymologicának megfelelő szerkezetet használ, annak nyilván az az oka, hogy érzi, hogy olyan magyar fordulat áll rendelkezésére, mely megfelelően tudja tolmácsolni a latin-görög szerkezetet. Érdekes, hogy a klasszikus latinban és görögben ritkán előfordul ugyan *cupiens cupere* (=cupide cupere, heftig begehren) (Enn.), ὁπότ' ἂν Τροίη μαλερῷ πυρὶ πᾶσα δάηται δαιόμενῃ (Il. 20, 316) (l. Landgraf De fig. etym. 54)¹⁹, de e használat kibővítése és a *sciendo scire*-féle gerundiális szerkezetek használata már az egyházi irodalomra jellemző és Landgraf szerint (id. h.; l. még Schmalz id. m. 447-8; vö. még Simonyi MHat. 2:313) a tárgyalt héber szerkezeteknek a hatása alatt történt.

A szerkezet az indogermánság körében nem ismeretlen ugyan, de használata a latin-görög egyházi irodalmat nem számítva — úgyszólván csak a *szlávuságra* szorítkozik, és ez a körülmény is újabb bizonyíték a finn-ugor ill. urál-altaji szerkezet eredetisége mellett. Néhány példa: litván: *degtė dėga* im Brennen brennt es, es brennt hell auf, *linktė linko grindātės* es schwankten,

schwankten die Dielen Meyer-Lübke IF. 14:114 egy igenév instrumentálisával, úgy mint az *umbr. subocau suboco* 'invoco invocatione, flehe flehentlich an' (Brugmann IF. 6:101, Meyer-Lübke IF 14:122; (lett példákat l. Pott 152.) | *orosz: ležmja ležal* liegen ohne sich zu rühren, gar nicht aufstehen (Lenstroem,) folytonosan feküdni (Mitrák); *liv. mja l. et* szakad az eső (es giesst sehr heftig) Buslajev 2:208; *stoja stojat* állva állnak, *sidja sidjat* ülte ülnek, *leža ležat* fekvő fekszenek, Miklosich 4:826; *stojkom stoit* állva áll, egyenesen áll¹¹ uo. 716, Delbrück 1:578; *korpom korpët* sich ohne Rast abmühen Delbrück uo. stb.

(Folytatjuk.)

¹ Vö. még: Imre S. A magy. nyelv és nyelvtud. rövid tört. 288, 290, Nyr. 21:167, 47:43, NyF. 10:25, 58:19.

² L. még Kassai De figurae etym. usu Sophocleo EphK. 7:615 stb.

³ Vö. még: Imre S. 183, 290, Bogner A Bécsi-, Münch. és Apor-K. mondatana 51, MNy. 9:96, Nyr. 47:43, NyF. 58:19, Lehr TE. 104.

⁴ L. még Nyr. 47:43.

⁵ L. még Szarvas Nyr. 1:25, Péter János: Az igenevek használata 25, S. Bartha Nyr. 19:316, Zlinszky Nyr. 41:140, Maday NyF. 56:27, Nagy NyF. 80:18. — Vö. még Spitzer Nyr. 55:28, Landgraf 53, Meyer-Lübke Roman. Syntax 166 (Nachträge IX.), O. Wiedemann Handbuch d. lit. Spr. 122.

⁶ Vö. a votjakban összetett mondatlaltal: *luo-kä luo-no* lesznek bizony (tkp. ha lesznek, lesznek is) = lenni bizony lesznek (сдѣлаться то сдѣлаюсь) Munkácsi Votj. Népk. 55, 60, VotjSz. 745. Vö. még votj. *pirikiz piroz kilaj-dišän* bementekor kékes-ruhában megy be Munk. 34; osztj. *taŋaŋen taŋa, tivdaŋen tivda* ha bejössz, gyere be, ha kimész, menj ki. Patkanov 2:216 (Patk.-Fuchs 190) stb. (Vö. *hallom, amint hallom* Toldi VII. én., Lehr 246. l.)

⁷ Kétségtelenül tárgygyal (azaz *életet el, álmat álmodik*-féle szerkezettel; l. még itt a 2. és 3. pontot) van azonban dolgunk a következőben: *az lá iffiailok látást fognak látni és az lá uineilek álmat fognak látni*: iuvenes vestri visiones videbunt, et seniores vestri somnia somniabunt (ἐπασις οφονται) Sylvester János Gramm. Hvg.-Lat. Corp. Gramm. 28. L. még Simonyi MHat. 1:353, Teleky A tárgyeset Arany Jánosnál NyF. 31:45. Ilyen szerkezetnek fogta föl Sjögren (Liv. Gramm. 140, 241, 285) a lejjebb idézett finn és liv fig. etymologicák közül a partitivusszal kapcsolatos fordulatokat, pl. *tulmist la tulub* 'jövést jön'.

⁸ Nem lehetetlen, hogy itt — mint Pápay fordítása is mutatja — eredetileg conditionalis-értékű alakokkal van dolgunk. Vö. Szinnyi NyH⁶ 107, Setälä TuM. 75, 157, Patk.—Fuchs 190. (Vö. még Lőcsei NyK. 47:348.)

⁹ Vö. Jonas... *erzétléc Erzétlécen megutalla megutaluan elfut elfutua* *älälözon* Bc. 239. (Jonas... mittitur; missus contemnit, contemnens fugit, fugiens dormit. Mészöly BC 183. l.)

¹⁰ Adverbiummal már gyakoribb ez a szerkezet: *cupide cupere, prope prope-rare* Landgraf id. m. 60, Reisig-Schmalz-Landgraf 639. Úgy látszik, a latinban megvan a héber *láttni láttnam*-féle szerkezet is az eredetinek nyomósító (=magy. *láttna láttnam*) értelmében: *properare propero* (vö. fig. synonymicával: *propero currere*), *memineris meminisse* Landgraf 53.

¹¹ Vö. finn *pysyä pystyssä* Szinnyi Finn-magy. Szótár, Setälä Lauseoppi² 61.

HOGYAN TANULT GÁRDONYI GÉZA SZÉKELYÜL.

Irta Gárdonyi József.

Nemhiába furfangos nép a székely. De nemesak cselekedeteiben, hanem nyelvében is ravasz. A székely nyelv csalafintaságán Gárdonyi tolla is megbicsaklott. Mert székelyül cikket összeeskábálni, mint az alábbiakból is kitűnik, nem könnyen lehet, még ha valaki Tusnádon nyaral is és nap nap mellett élvezi a góbé elmék tekervényes szójárásait.

Gárdonyival megtörtént, hogy egy alkalommal nem tudott székelyül. Az 1898-ik esztendőben ugyanis cikket firkantott a Budapesti Hirlapnak *«Az orvosság»* címűt. Székelyül. És nem gondolt arra, hogy ahány székely, annyiféleképpen csavargatja a honszerző ősök nyelvét, s nehogy valami idegen tollforgató éppen úgy tudjon «tollforgatni», mint ők «nyelvfordatni», még az elcsavargatásban is akadjanak valamelyes rejtett jelek, csupán arról, hogy megismerjék egymást.

— No itt se lépnek fel képviselőnek! — vélekedett a tusnádi nyaralás után Gárdonyi, — mert mikor azt gondolnám, hogy minden atyámfia mellémszegődött, akkor állnék legszékelyebbül. Medélías szent legyen, aki eligazodik rajtuk!

Gárdonyi már rég elfelejtette Tusnádot, a pihenést, a cikket, mikor betoppan hozzá a póstás egy székelyhonbéli levéllel. A levél Simonyi Zsigmondon, a Magyar Nyelvőr szerkesztőjén keresztül irányítódott az egri hajlékba. No, elég gyászos levél volt. *«Az orvosság»* cikkhez kiállított gyászjelentés, mely szószerint így hangzik:

«Gárdonyi Géza a Budapesti Hirlapban tárcacikket közölt. Az a címe, *«Az orvosság»*.¹ Nem volna nekem az egészhez semmi közöm. Irt Gárdonyi már nagyon sokat. Szépeket. Jókat. Aki olvasta, élvezettel olvassa s emiatt nem ok nélkül kedveltje ő a közönségnek. Megérdemli. De ám ez az egy kivétel. Ebben a cikkében ide tévedt az én székely atyámfiai közé és el is tévedt szerencsésen. Keresem benne a góbét, de csak Gárdonyit találok. Ez a *csak* nem annyira Gárdonyi személyére vonatkozik, mint inkább azt akartam mondani, hogy Szabó Mózes uram helyett Göre Gábor bíró uram hempergett elő.

Szólanom kell.

Meg volt az már mondvá régen: aki nem érti ezt a mi nyelvünket, az ne induljon a mi dolgainkba, mert beletörik a bicskája! Mi nem olyan náció vagyunk, mint teszem azt Mikszáth Kálmán palócai. Azokból, ha egyet láttál, akkor minden palócot láttál; de nálunk ez nem úgy megyen. Nálunk úgy megyen, hogy székely van éppen annyiféle, mint ahány vármegye. A háromszéki például úgy elüt a csíkitól, hogy ha messziről látom, már a hámjáról is megismerem. Evvel szembe az udvarhelyszéki elüt a többitől, a maros-széki ismét valamennyitől. De sőt azt mondom: még egy megye

¹ Megjelent: *Amiket az útleíró elhallgat c. kötetben.*

egyik-másik részében is meg lehet különböztetni élesen kiváló nyelv-idiómákat.

De beszéljünk világosabban. Ha látsz egy székelyt, amelyik az *ó-t* *óó*-val vagy az *é-t* *ie*-vel nyújtja (*jaó, sziep*), aztán vastengelyű csinos kicsilőszekéren jár, kurta a kabátja, ráncos szárú a csizmája és lapos tetejű a kalapja, az már háromszéki. Éspedig: ha az *ó-t* *óó*-ra nyújtja, akkor Oltfejbeli; ha *ie*-vel beszél, akkor Feketeújhely-beli; amelyik pedig toportyánférget, varasgyékot, ördögajtát emleget, vereszsinóros fehér harisnyában (nadrág), aprószemjankó lovakon, fatalpú, fatengelyű kenetlen szekéren jár, az már csiki. A marosszékiek kedvelt betűje az *a* (*barsó, amlott* stb.); ellenben az udvarhelyszéki már nagy variációt mutat. Az alsórész kedvelt betűje az *á*, (*kápál, kászá*), míg a felsőrész *ö*-vel diskurál (*szeretöm, édos*). E két utolsó megye használja az *is-t*, de a háromszéki és a csiki ahelyett *es-t* mond. Ezt a mondatot pl. *Jertek hozzánk is*. A négy fajtánk így mondja:

Udvarhelyi: *Jertök hozzánk is*.

Marosszéki: *Gyűjjetek nálunk is*.

Csiki: *Jertek hojzánk es*.

Háromszéki: *Gyertek hezzánk es*.

Ügy-e, mintha csak nem is egy nép volna, eltérnek ruházatban, szokásokban, beszédmódban. És ha idetartoznék, a beszédmódot lehetne roppant aprójjára részletezni. Ki lehetne mutatni a különbséget a szóképzésben, ragozásban, kiejtésben, mondat szerkezetben, egymástól nagyon elütő szavak használatában. Hanem mindez messzi vezetne: itt csupán néhány fősajátságot említek. Például a csikieknek és háromszékieknek kedvelt helyragjuk a *ni*; ő nem a pap-hoz, zsidóhoz, a bátyjához megy, hanem a *papni*, a *zsidóni*, a *bátyjani*. Míg ellenben ezt a marosszékitől nem hallottam. Ismét a csikinek és udvarhelyszékieknek szokása az *é-n* felül elhagyni az akcentust; például a csikinek nem *levél*, hanem *level*, nem *kenyér*, hanem *kenyer*; már ezeket jól mondja ki az udvarhelyi, de *néném* helyett *nenémet* mond. Sem a csiki, sem a háromszéki nem használ *á-t*, *ö-t*. Sőt a csiki a *madár* helyett is azt mondja: *madar*, de ahelyett azt teszi, mit ismét az udvarhelyi nem tesz, hogy idegen mássalhangzókkal nyújt. Neki a ló *laó*, Jézus *Jeédus*, sógorom *saoguram*. Némely fogalmakat egészen más szavakkal fejeznek ki. Pl. Csikban a medve *toportyánféreg*, Háromszéken a patkány *kaptánféreg*, mindhárom helyen a koca *gőjje*. És így tovább. Lehetne erről beszélni egy hétig is. Elég az, hogy ez így van. Ez az oka aztán, hogy aki nem ismeri aprójjára, mindjárt tévedésbe esik és azt hiszi — ámbár partikulariter hiheti is, — hogy ő már teljesen tud a nyelvükön, ha valamely vidéki idiómát hallott. És ebbe a hibába beleesünk mi is. Mikor az én «Székely Történetek» című művecském megjelent, éppen az egyik székely ujság hasábján olvasok egy kritikát, hol az illető bizalmasan megsűgja nekem, hogy: *kecsula, kujak, rokinca, ágas, eszteke, osztók, mejjék, karinca, foncsika, zeke, rokoja* stb.

mind-mind olyan szavak, melyek még Székelyországban sem minde-
nütt ismereteseek. És írja azt nekem egy törzsgyökeres székely em-
ber az ősi városból. Lehet, hogy úgy van, amivel természetesen ne-
kem ad igazat. Már most hogyan tévelyednék meg Gárdonyi Géza,
aki tudtommal csak annyira jártas, hogy egy nyáron Tusnádon für-
dőzött.

És itt következik, amit mondani akarok. Gárdonyi Géza ezen
az egy nyáron nem tanulhatott meg székelyül. A tolla elcsavarog
Palócország felé. A mi székely koponyánkba az ő tollának betűi nem
szántanak, csak a történetei. Mert hogy is lehet például góbé ka-
lap alól ilyet mondatni:

— «Oszt eltámolyogtunk a doktorho.»

Igy székely sohsem beszél, csak Göre Gábor — kinek én más-
különbben nagy tisztelője vagyok. A székely *oszt*-ot nem mond; neki
osztán; a doktorho meg *doktorni*. A *hó* meg éppenséggel bajt hullat
a szerző fejére. E szó kiejtésében éles a megkülönböztetés. Ez a *hó*
az, amiről a székely mingyárt megérzi máson az idegen szagot. Ő ki-
mondja tisztán az *ó*-t, és azt a *z* betűt is a végén. Azután *mink* ki-
fejezést sem használ soha. Az neki: *mi*, *mű*, vagy *münk*. Ha arra
akad székely, aki a *dunya* szót ismerné, én akkor elhiszem magam-
ról, hogy palóc vagyok. Nincs ott kérem dunya. A székelynek van
paplanja, csergége, pokróca, nem használja sem a szavát, sem a duny-
hát. «*Gombábul*» megint nem székely, a *bul* rag ismét olyan éles
különbség, ami a székelyek között absolute nem járja; ő *gombából*-t
mond. *Mer* (mert), *grajcár* (krajcár) soha székely ember szájából ki
nem jött. Az neki vagy: *mert* vagy *met*; a krajcár pedig inkább *ka-
rajcár*, de semmiesetre sem *grajcár*. *Debeon* (debizony), *kosszóróba*
(koszorúba), *pájinka*, *pályinka* tisztára Göre úr.

Másfelől micsoda székellyel beszélt Gárdonyi?

Azt látom, hogy ő-vel diskurál.

Tehát udvarhelyszéki.

De hol vesz Gárdonyi olyan példányt?

Hanem hát mondjuk, hogy vesz. Akkor is hiányzik belőle va-
lami. Hiányzik a székely észjárás, a székely beszédmodor, a székely
lelkület. Elvégre is lehet írni egy novellát a népéletből, a nép minde-
nütt nép, de az csak azért, mert benne néhány székely, vagy göcseji
vagy nem tudom miféle tájszó fordul elő, sem székellyé, sem mássá
át nem változott. Ha ír valaki a székely népéletből, az karakteri-
zálja is aztán beszédben, ha akarja — de minden esetben saját-
ságokban és lelkületben. Gárdonyi Géza tekintélyes író, kedvelt író.
Neki van hitele. Annál nagyobb a baj, ha az olvasó utána akarna
fogalmat alkotni a székelyről, az akkor nagyon ferde fogalom lenne.
Ugyhiszem nem veszi rossz néven Gárdonyi, ha ezekre felhívom a
figyelmét, az ő világos látását, mert ha fáradságot vesz magának és
közlebről megismeri ezt a népet, olyannak, mint amilyen valóság-
gal, akkor reménye lehet az irodalomnak, hogy kap tőle igazi, jel-
lemző, székelyízű novellákat.

Csak ezt akartam mondani.

Csulak Lajos.»

— No megállj te Csaba-ivadék! Nem te kormányzod a tollamat! Hiába! Írtál amit akartál, de most már neked se hiszek! Te is székely vagy! — mondotta Gárdonyi keserűn.

A következő nyáron Gárdonyi újra fogta a vándorbotot. Leutazott a székelyföld legvégére: Borszékre. Vonaton. Kocsin. Lóháton bejárta Székelyországot. Járt négy hónapon át. S ekkor már azt hitte:

— No most már tudok székelyül!

Újból megeresztett egy cikket a Budapesti Hírlapban: Miket beszél Antal Ferenc.

Várt.

Erre a cikkekre már nem jelentkeztek a székelyek.

— No góbék itt a másik cikk! «A víz, mint ital.»

Megint semmi nesz a Hargitáról.

— No most már elmennék góbéságtokhoz akár képviselőnek is!

S hogy el ne felejtse a székelyszótár titkos szavait, évekig lejárt Góbéhonba szorgalmasan. Közöttük nyaralva írta a *Bort* meg az *Annuskát* is.

KEGYALAK.

Írta Kardos Albert.

Ezt a szót mindenki ismeri Kisfaludy *Mohácsából*, a *Mohácsnak* ebből a sorából: «Ekként halni kinos! s kegyalak! neked életed így tűnt!»

A költeményből az is tudnivaló, hogy a *kegyalak* a Csele-patakba veszett Lajos királyra vonatkozik, de azt már sokkal kevesebben tudják, hogy ez a kétségtelenül nyelvújítási szó mikor és kitől eredt, sőt arra sem sokan tudnának felelni, hogy tulajdonképp mit is jelent a *kegyalak*. A szó csak mint összetétel köszöni létét a nyelvújításnak, egyébként mindkét alkotó része a régi nyelv tartozéka, sőt első része olyan régi, hogy mire a nyelvújítás megkezdődött volna, már el is avult. Mind a *kegy*, mind az *alak* szótározva van; *kegy* MA szerint *suavitas*, *gratia*, PPB szerint *lieblichkeit*.¹ Az *alak* nemcsak a szótárakban él, hanem a nyelvújítás előtti költészetben is, sőt ma is a népköltészetben, általában a népnyelvben. A NytSz szerint *alak* = 1. pupa, 2. larva, 3. szerelmes megszólítás. A Tájsszótár majdnem ugyanazt mondja róla, mert az is három jelentését említi, ú. m. 1. báb, baba, 2. kép, festett kép, 3. kedves, szerető. Az Oklevélszótár tanúsítja, hogy az *alak* családnévvé is lett és mint ilyen már 1520-ban előfordul.

Az alkotórészekkel tehát nagyjából tisztában vagyunk; annál nagyobb homály veszi körül az összetételt, a *kegyalakot*. Mikor Kisfaludy a *Mohácsot* írja, 1824-ben a nyelvújítás szinte korlátlanul uralkodik a magyar irodalmi nyelven; a Barczafalvi Szabó Dávid, — Folnesics, — Pethe Ferenc és Vándza-féle képtelenségek

ugyan visszaszorulnak, — ennyi haszna mindenesetre volt a Mondolat-pernek — de Kazinczy, Kölcsey és Szemere új képzései, új összetételei élnek, virulnak, sőt szaporodnak. Különösen az új összetételek élnek — hogy én is összetételt használjak — virágkorukat. Költők, szépprózaírók, még tudósok is versenyezve alkotják az ilyeneket: védistenség, tűzpad, varázskecs, lángsugár, borág, reményfa, hattúnyak (Kazinczy), vérzivatar, védfal, őrlélek, érckez, tündérkép (Bertzseinyi), rózsapálya, örömtáj, varázskéz (Szemere), jégkebel, lángérzevény, saslak, fendicsőség, hamvveder, légállítvány (Kölcsey), gyásztér, nagylét, csatavész, tűzmén, hőspor, hősrányék, gőzfátyol (Kisfaludy Károly).

De ki tudná felsorolni a nyelvújítás terméséből csupán az ilyen összetett főneveket, amelyeknek végtelen számát a *kegyalak* is szaporítja?

Azonban a *kegyalak* nem Kisfaludynál tűnik fel először, hanem megtaláljuk már Pázmándi Horvát Endrénél a *Mohácsot* 10 évvel megelőző *Zircz emlékezetében*, ennek a hosszú epikai költeménynek éppen egy olyan részletében, amely a mohácsi vésszel járt pusztulást, a zirci kolostornak is a feldulását festi, többek között ezzel a négy sorral is.²

«S amint a kellemetes *kegyalak* megfosztva nemének
Nem szabad ékeitül, panaszit hullatja keblébe,
Úgy szent oltárok megfertőztetve sohajtnak
Éneklőik után, kik előbb áldoztanak ottan.»

Vessük össze a szónak a két költőnél előforduló használatát és próbáljuk a szó jelentését megállapítani.

Kétségtelen, hogy Kisfaludy a rettentő sorsú királyt, Lajost, a mohácsi vész áldozatának, a haza vértanujának tekinti és mikor halálát siratja, szánakozó, kegyeletes szavakkal illeti, mintha csak azt mondaná: «Te dicső, te megdicsőült, te szent alak!» A nyelvújítás szellemében a *kegyalak*-ot akár ezzel is helyettesíthetnők; *dicsalak*, a vele egy gondolatkörbe tartozó *dicsfény*, *dicskoszorú* mintájára. A Pázmándi Horvát Endre *kegyalak*-ja hasonlót, de mást jelent. A megfertőztetett szent oltárral van párhuzamba állítva a nemének ékeitől megfosztott *kellemetes kegyalak*. E párhuzam alig enged más gondolatot, mint hogy a *kegyalak* egy tiszta hajadon, egy kegyes szűz, akit a *kellemetes* jelző a gratiához, a charishoz visz közel.³

Ezen az úton tovább haladva, eljuthatunk a szónak valószínű származásához. Véleményem szerint a *kegyalak* német mintára készülhetett, mint ahogy a fentebb felsorolt főnévi összetételek nagy része, például: *Schutzgott*: védisten, *Zauberhand*: varázskéz, *Freudental* vagy *Freudenau*: örömtáj, *Weinrebe*: borág, stb. A német nyelvben aztán könnyen megtaláljuk a közvetlen forrást is; nekem majdnem kétségtelen, hogy a *kegyalak* a *Gnadenbild*-nek a mása, annyival inkább, mert a nyelvújítás az *alak* szót első sorban *kép* értelmében használta, amint az a Mondolat híres szójegyzékéből is kitűnik. A *Gnadenbild*-hez azonban valami egyházi, főképp katolikus egy-

házi jelentés is tapad, amit viszont a *kegyalak* nem látszott eléggé kifejezni; azért lettek a *Gnadenbild*nek ilyen magyar megfelelői: *kegykép*, *csodakép*, *csodatevő kép*. A *Gnadenbild*nek ezzel az egyházi jelentésű használatával függ össze, hogy görög és latin szótáraink (V. ö. Sárospatakiak görög, Finály latin szótárát) a charisokat és gratiákat *kegyistennőknek*, *kegyszűzeknek* fordították. A *kegyszűz* pedig keresztyén felfogás szerint azonos Szűz Máriával, Maria gratia plenaval; ez ismét visszavisz bennünket a *Gnadenbild*hez, amely a németben első sorban *Marienbild*.⁴

A *kegyalak* történetéből annyit kétségkívül megállapítottunk, hogy a *Mohács*-ból vált ismertté, de már a *Zircz emlékezetében* is előfordul. Amíg régiebb íronál meg nem találjuk, addig Pázmándi Horvátot tekinthetjük a szó alkotójának és ezt a feltevésünket csak megerősíti az a negatív bizonyíték, hogy a *Zircz emlékezeténél* (1814) egy évvel idősebb *Mondolat* (1813) még nem ismeri a *kegyalakot*, holott alkotó részeit, a *kegy*-et is, az *alak*-ot is felveszi szójegyzékébe.

A *kegyalak*nak azonban a *Mohács*son túli története is nagyon hiányos, mondhatni, hiányosabb, mint a *Mohács* előtti. Ezzel a szóval ugyanis az történt, hogy nem szótározták. Nem vette fel a Czuczor—Fogarasi Nagyszótára, holott ennek a szerzői korban és felfogásban is legközelebb állottak a nyelvújításhoz és holott Czuczor, mint Kisfaludy hí követője, bizonyára sokszor olvasta, talán könyvnélkül is tudta a *Mohács*ot.

De nem vette fel Ballagi sem nagy magyar—német és német—magyar szótárába, pedig ő volt az, aki helyet adott a nyelvújítás legképtelenebb termékeinek is. Nincs meg a most használatban levő, bármilyen nyelvi szótárban, tehát a Simonyi—Balassa, a Kelemen Béla német, a Burián, a Finály latin, a Sárospatakiak görög, az Ujváry francia szótárában sem, azt nem is említem, hogy nem található a Nyelvtörténeti szótárban és a Tájszótárban.

A *kegyalak*nak már ez a mellőzése is szinte hihetetlennek tetszik, de az valóságos csodaszámba mehet, hogy a Nyelvújítás szótárából is hiányzik. Szíly hosszabban foglalkozik mind az *alak*-kal, mind a *kegy*-el, felsorolja mindkettőnek számos összetételét (*alak-szerű*, *savanyalak*: *sauerstoff*, és *kegydíj*, *kegyjel*, *kegylevél*, *kegy-pénz*, *kegyszűz*, *kegyszer*, *kegyúr* stb.), de a *kegyalak*ról teljesen megelégedezik, még a pótkötetben is.

A szótáraknak ebből a különös magatartásából egyet mindenestre következtethetünk. Azt t. i., hogy a *kegyalak* nagyon szűk körre és rövid korra szorítkozhatott. Mert ha a nyelvújítás más írója, ha például Kölcsey, Vörösmarty, Bajza vagy Toldy használta volna, akkor nem maradhatott volna ki a szótárakból és lexikonokból; tudnunk kell ugyanis, hogy két legfőbb lexikonunk (a Pallas- és a Révai-féle) sem ismeri.

De a *kegyalak*nak nem volt szerencséje a nyelvészeknél sem, mert a Nyelvőr-kalauz és a Magyar Nyelv (I—XXV. évf.) Muta-tója tanúsága szerint ez ötven év alatt senki sem foglalkozott vele,

holott mind a *kegy*, mind az *alak* többször tárgyalásra került magában is, összetételben is.

Soraimmal ezt a többrendbeli mulasztást igyekeztem jóvátenni; remélem is, hogy ezentúl nyelvészek, szótárírók, stílusanulmányozók több figyelemmel, nagyobb kegyelettel fognak a *kegyalak* iránt viseltetni és így még sok érdekes adat, tanulságos fejtegetés fog e szóhoz fűződni.

¹ Simonyi azt véli, hogy Szcenci Molnár csak elvonta a *kegy*-et a *kegyes*ből. Nyr. 32:542.

² A *Zircz* emlékezetének ezzel a részével másképp is sok hasonlóságot mutat a *Mohács*, de erről másutt lesz szó.

³ Kisfaludy Károly is használja ilyen értelemben a *Tihamér*-ban, amelyt a *Mohács*-csal egy évben (1834) írt. Egy szép, erőnyes magyar szüzet szólítanak meg így: «Ah! szelidülsz, kegyalak.» (VII. szak.) Az igaz, hogy a megszólításba gúny vegyül.

⁴ A kegyalakokkal összekapcsolható a *kegyremek*, amely Kisfaludy Sándor «Gyula szerelme» c. regéjében (1835) fordul elő, amely körülbelül Isten kegyelméből való remek teremtetést jelent és amely szintén nincs szótározva.

ETIMOLÓGIAI TALLÓZÁSOK.

Irtó Moór Elemér

— Első közlemény —

Kepe, kéve. Bolgártörök eredetűeknek szokás tekinteni őket Munkácsi nyomán (Ethn. IV. 205, KSz. IV. 256, V. 359). M. feltevése szerint *kepe* és *kéve* doublettek: ugyanazon török szónak két különböző nyj.-ból való kölcsönzései. Gombocz rámutatott arra (BTL. 94), hogy a török nyelvekben két egymástól jelentésileg és valószínűleg etimológiailag is különböző szócsoporthoz tartoznak, amelyekkel *kepe* és *kéve* szavainkat kapcsolatba hozta.

Kéve G. szerint a következő török szavakkal tartozik össze: kaz., bask. *küba*, sor. *kobu*, csuv. *kuBa*, koşa, *kyBa*. Ennek az egyeztetésnek azonban hangtani és jelentési nehézségei vannak. A török szócsoporthoz tagjának eredeti magánhangzójaként csak *-ö*-tehető fel; v. ö. ozm. *göč* ~ kaz. *küč* bask. *küs* ~ csuv. *kyš*: eredeti *ö*-nek ugyanis a kaz.-ban és bask.-ban *ü*, a csuv.-ban pedig *u*, *ä* felel meg, ellenben östörök *ü* > kaz. bask. *ö*, csuv. *a*, *ö* (Gombocz, BTL 156). Östörök *ö*-nek pedig a magyarban mindig *ö* felel meg, és nem lehet belátni, hogy miért következett volna be ennél a szónál *ö* > *e* hangváltozás a magyarban (v. ö. m. *söprö* ~ kaz. *čüprä*, ~ bask. *šüprä*). — A fentidézett török szócsoporthoz eredeti szóbelseji mássalhangzójaként a csuvas alapján csak *-p*-tehető fel, a csuvasban ugyanis östörök szóbelseji *p*-nek *-B-* felel meg (Gombocz, BTL. 166), még östörök *-b-* vagy megmaradt *b*, *v*, *w* alakban, vagy pedig egybeolvadt az előtte levő magánhangzóval (Gombocz, BTL. 168). Kaz., bask., sor. *-b-* < östörök *-p-* szabályszerű megfelelésnek tekinthető. (Gombocz, BTL. 166). Ezzel szemben

őstörök *-p-*-nek a mi jövevényszavainkban rendszeren *-p-* felel meg, legfeljebb néhány kétes vagy magyarországi török jövevényszóban találunk *-b-* megfelelést (Gombocz, BTL. 166, 167); őstörök *-p-* magyar *-v-* megfelelésre azonban példa nincs. Ezek szerint kimondhatjuk, hogy eredeti török **köp-* tőszótagnak a magyarban *kév-* nem felelhet meg.¹ — Jelentéstani tekintetben pedig az az akadálya az egyeztetésnek, hogy a fenti szócsoporthoz idézett török szavaknak a jelentése nem 'kéve', hanem 'szénapetrencse, szénacsoró'; ezt jelenti a csuvas szó is. Igaz, hogy a soriban 'kéve' a szó jelentése, azonban ez nyilván másodlagos jelentésváltozás eredménye, annak pedig nincs sok valószínűsége, hogy a magyarban teljesen azonos jelentésfejlődés következett volna be. A *kéve* szó tehát továbbra is ismeretlen eredetűnek tekintendő.

Kepe szavunkat Gombocz a következő török szócsoporthal veti egybe: kún *keben*, kaz. tob. *kibän*, bar., bask. *käbän*, csuv. *kaBan*. Mivel ezeknek a szavaknak a legtöbb török nyelvben 'asztag' a jelentése, az 'asztag' → 'kepe' jelentésfejlődés nagyon kézenfekvő volna. Meg kell jegyezni, hogy Dunántúl a *kepe* jelentése nemcsak 'kereszt' hanem 'keresztosor', illetve 'valamely gabonaföld kékébe kötött egész termése'. A török szócsoporthoz tőszótagjának őstörök alakjaként nyilván *käp* teendő fel (v. ö. Gombocz, BTL. 154. l. 23. § és 166. l. 50. §.); ennek a feltehető őstörök *käp* szótőnek a magyarban szabályszerűen *kep-* felelne meg (Gombocz, BTL. 155. l., 25. §). Ez tehát rendben is volna; azonban arra példa nincs, hogy őstörök *-än* szóvégnék a magyarban *-e* felelne meg, a szabályszerű megfelelés t. i. *-ény* volna (Gombocz, BTL. 156. l., 27. §). Ezért is tartotta szükségesnek Gombocz művének a hangmegfeleléseket tárgyaló részében a *kepe* szót kérdőjellel ellátni (25. §.). Nézetünk szerint a kérdőjel kevés ide, ellenben törlendő a szó bolgártörök jövevényszavaink sorából. Annál is inkább, mert ebben az esetben módunkban van a *kepe* szó igazi etimológiáját is megadni: *kepe* ugyanis szerintünk a szláv *kopa* szóból származott. A hangfejlődés a következő lehetett: szl. *kopa* > m. **kápá* > *kepe*. A *kopá* > **kápá* hangfejlődésre felhozhatjuk szl. *tonja* > m. *tanya* 'halászhely' okleveles alakjait az Okl. Sz.-ból: 1095 *tana* 1103 *thona*; 1148/1291, 1222, 1225, *Tonya*; 1237, 1240, 1254, 1318 *Tona*; 1223 *thagna*; 1239 *Tanya*; 1292 *Tana*; 1293 *Thana*; 1298 *Tona*; 1335 *Tania*; 1337 *Tanya*; 1364/1434, 1367, 1400, 1414, 1458, 1459, 1550, 1584 *T(h)onya*, 1365 *tona*; 1409, 1415/24, 1517, 1520 *T(h)anya*. — Azt hiszem nem lehet kétséges, hogy a 13. századi *-a*-val írt szálalakok csak *tányá*-nak olvashatók. Valószínűleg labiális disszimilációval

¹ Meg kell jegyezni, hogy Gombocz művének a hangmegfeleléseket tárgyaló részében a *kéve* szót csupán a 46. §-ban említi, ahol a szókezdő palatális magánhangzók előtti őstörök *k* hangnak megfelelőseiről van szó és említi még a 39. §-ban is az őstörök szóvégi *-ä* m.-e megfelelések között. Annak a legfontosabb kérdésnek a tárgyalására azonban G. nem tér ki, hogy a magyar szótóban előforduló *-év-* hangkapcsolat, minő török hangkapcsolatnak felelhet meg; nézetünk szerint hallgatással hangtani nehézségek még nem háríthatók el valamely szóegyeztetés útjából.

alakult ebből a későbbi *tonya* > *tonyá* > *tányá*. Azonban az sem lehetetlen, hogy a *tányá* alak mellett megmaradt az eredeti *tonya* alak is. Hasonló hangfejlődés tehető fel egy sereg hasonló típusú szláv jövevényszóra vonatkozólag is, csak hogy ezek jelentésüknél fogva oklevelekben nem igen fordulnak elő. Kétszótagúak: szl. *koba* > R. N. *kaba* 'valami ragadozó madár' (Asbóth, Nyt. IV, 12); szl. *kosa* > *kasza*; szl. *lokša* > R. *lakša* > *laska*; szl. *loza* > *laza*; szl. *lōka* > R. N. *lonka* > *lanka*; *dojka* > *dajka*. Háromszótagúak: szl. *konica* > *kanca*; szl. *polata* > 1256 *Palata* (Okl. Sz.) > *palota*; szl. *pojata* > *pájatā > *pajota > *pajta*. A bihari *Konyár* hn. (<szl. *konjár*; v. ö. ZONF VI. 27) a Reg. Var.-ban *Canar* alakban szerepel.

A *kápá* > *kepe* féle hangrendi átcsapásra sok példát hozott fel Horger (M Ny. 23, 131—132). Ezek közül említsük a következőket: *barka* > nyj. *berke*; kún *baša* > R. N. *bese* 'valamely ragadozó madár'; *cafat* > nyj. *cefet*; nyj. *cafra* > *cefre*; szl. *korab* > *keréb* > *kerép*; lat. *casula* > nyj. *kecéle*; szl. *samonica* > *szamonca > *szamóca* > nyj. *szemőce*; szl. *solnica* > *szelēnce*; szl. *čavica* > *csevice*; szl. *gloginja* > *galagonya* és nyj. *gelegénye*. Hasonló megfelelésekre néhány példa akad szláv eredetű helyneveink sorában is: szl. *goluša* alakból származik *Galsa* és *Gelse* (v. ö. ZONF. VI 21.); szl. *gorusa* névalakból nemcsak a csongrádi *Gorsa* puszta neve származott (v. ö. ZONF. VI. 22), hanem a vas megyei *Gerse* neve is: Gorsán több természetes és mesterséges halom van (*gora*), Gerse pedig dombháton fekszik.

A *kepe* szó azonban nemcsak formálisan származtatható a szláv *kopa* szóból, hanem jelentésileg is teljesen megfelel neki. Mert a szl. szó alapjelentése ugyan 'Haufen', de emellett majdnem minden szláv nyelvben megvan a szónak 'Getreide-' vagy 'Heuschaber' jelentése is; a kisoroszbán augusztus hónapnak egyenesen *kopeň* a neve: 'asztaghónap.' A *kepe* szó dunántúli használatából kitűnik, hogy eredetileg nem egy keresztet jelentett, hanem a kékének nagyobb tömegét. Mennyit? Erre nézve útmutatásul szolgálhat a számunkra egy 1634-iki adat: „Hatuan keuevel szamoluan egi kepet“ (Okl. Sz. 476). A szláv *kopa* szó pedig a szlovénben és a lengyelben is éppen 60 kévéből álló gabonahalmot jelent (v. ö. Berneker, Et. Wb. 562). Azonban más szláv nyelvekben (cseh, orosz, kisorosz, lengyel, alsó- és felsőszerb, poláb) is megvan a *kopa* szónak 'Schock' vagyis 60 darabból álló tömeg jelentése.

Az ilyen pontos egyezést semmiképp sem lehet már a véletlen játékának tulajdonítani, és így már teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy a *kepe* szó a gabonatermesztésre vonatkozó nagyszámú szláv jövevényszavaink sorába tartozik.

(Folytatjuk.)

A MAGYAR TÁRGYRAG EREDETÉHEZ.

Irta Beke Ödön

Míg ősi határozóragjaink finnugor megfelelői már rég ki vannak mutatva, addig a magyar tárgyrág eredete még ma is homályos. S ez annál különösebb, mert kétségtelen, hogy a tárgy mint mondatrész jóval előbb kialakult, mint a határozók rendszere (vö. Beke Nyr. 54: 78, Indogermanische Forschungen 46: 243), s a legtöbb rokon nyelv megőrizte az eredeti *m* ragot. Ez az *m* rag azonban kétségkívül eredetileg csak a határozott tárgy ragja volt, mint ma is a vogul nyelvjárások többségében, s a finn nyelvben. A finn a határozatlan tárgyat (épúgy mint a határozatlan alanyt) az ablativusból fejlődött partitivussal fejezi ki, az említett vogul nyelvjárásokban ellenben ragtalan. Más nyelvben is nyoma van annak, hogy a határozatlan tárgy eredetileg ragtalan volt, pl. a törökben csakis a határozott tárgynak van jele, a határozatlan tárgy ragtalan; a magyarban és a cseremiszenben nincs ragjuk az igenevek tárgyainak, a finnben az infinitívus, a gerundium az imperatívus tárgyának. A személyragos tárgy általában már magában véve határozott, azért a magyarban, az említett vogul nyelvjárásokban s a cseremiszenben ily esetekben is hiányozhatik a tárgyrág. Amint a magyarban és cseremiszenben a határozott tárgy ragja áterjedt a határozatlan tárgyra, úgy az északi és pelimi vogulban, továbbá az osztjákban, a ragtalan tárgyalak általánosult,¹ s e nyelvekben semmi nyoma az eredeti fgr. *m* ragnak. A mordvinban szintén megmaradt az ősi tárgyrág, de itt egy külön határozott névragozás fejlődött ki, amely úgy keletkezett, hogy a ragos alak fölvelt egy *t'* elemet, mely eredetileg mutató névmás volt. Ámbár a ragos tárgyalak már magában is határozott volt, a többi eset mintájára ez is fölvette a determináló elemet, s evvel szemben az eredetileg határozott tárgyalak a határozatlan tárgy kifejezője lett. Budenz a magyar tárgyragot a mordvin határozott tárgy ragjával azonosította, tehát szerinte a *t* rag eredetileg *mt*-nek hangzott, melyben az *m* az ősi fgr. tárgyrág, a *t* pedig a determináló elem. Ennek föltevésnek azonban hangtani nehézségei vannak, mert az *mt*-ből a magyarban *d*-nek kellett volna fejlődnie, nem pedig *t*-nek. Szinnyei úgy módosítja Budenz föltevését, hogy az *m* nem is volt meg benne, hanem csupán a *t* determináló elem (NyH.⁷ 137). Ez a föltevés nem lehetetlen, de époly lehetséges egy másik föltevés is.

A finnugor nyelvekben a determinálás nemcsak a mutató névmás segítségével történhetik, mint a mordvinban vagy a magyarban, ahol a hasonló szerepű határozott névelő (*a*, *az*) szintén a mutató névmásból fejlődött, hanem a birtokos személyragokkal is; pl. osztják *izn'gəl* 'a víz, a vizet', tkp. 'vize', *izyəl* 'a fa, a fát', tkp. 'fája', *tull* 'a tűz, a tüzet', tkp. 'tüze'; — zürjén: *bijš* 'a tűz', tkp. 'tüze', *urjš* 'a mókus', tkp. 'mókusa'; — votják: *pijež* 'a fiú', tkp. 'fia', *nilež* 'a leány', tkp. 'leánya'; — cser. *tumžžš* 'a tölgyfa', tkp. 'tölgyfája', *puraze* 'a sör', tkp. 'söre', *piže* 'a kutya', tkp. 'kutyája'²; — a török nyelvekben szintén pl. tatár: *atası* 'az atya', tkp. 'atyja', *ulı* 'a fiú', tkp. 'fia', *ele* 'a kutya', tkp. 'kutyája'; — csuvas: *puGañ* 'a baba', tkp. 'babája', *käfeG'* 'a madár' tkp. 'madara', *šıl'əG'* 'a süveg', tkp. 'süvege' (Beke, KSz. 15: 16). A magyarban, véleményem szerint, a határozott névelő kialakulása előtt szintén megvolt a 3. sz. birtokragnak ilyen determinatív használata, s ennek maradványát kell látnunk a *télire*, *nyárára* féle időhatározókban; pl. *Nyárára* falura megyünk lakni, *őszire* a szőlőhegyekre, *télire* városra költözünk (Gyarm. Nyelvm. 2: 20). Így megy a tél meg-megráznán fejér lomos szakálát; boldog a ki *tavaszára* szerencsésebb időt lát

(Kisf. S. Gyula 6:12). Van jó subája; ha megfázom be is takar *hajnalára* (Népk. 2:89). A Jászszágban ezt is mondják: *tavasszalába, őszelébe* (vö. „Etwas auf den Winter aufheben: vmit téli re eltenni“, Márton, id. Simonyi MHat. 1:127, Kovács Márton Nyr. 41:325).³

A permi nyelvekben ez a 3. sz. birtokrag tárgyraggá vált, pl. zürj. *mörtes*, *morles*, votj. *murlez* 'az embert'; — birtokragos szavakban: zürj. *purtnimes*, *purtnumes*, votj. *purtnimes* 'késünket'; zürj. *purtnides*, votj. *puriles* 'készeteket', *purises* 'késüket' (vö. Budenz, Ugr. Sprachstudien II. Wichmann, FUF. 16:159).

Több finnugor nyelvben azonban nemcsak a 3. sz. birtokragnak van meg ez a determináló használata, hanem a 2. sz. birtokragnak is; pl. cseremisiz: *UJ jəŋetəm sām uz* 'nem láttam az embert' (tkp. 'emberedet'); *JO ke'iset kuzen us* 'a nap már fölkelt'; *kə'jəket ä'äök tsoŋe'stələš* 'a madár megint röpköd'; *kambēt, lu'det ɸəŋe'stəŋ kə'stət* 'a lúd, a réce a vízben úszkál (tkp. járnak)'; — votják: *ud-murt pied* 'a votják legény'; *papaed* 'a madár';⁵ — zürjén: *popid* 'a pap'; *nánid* 'a kenyér'; — déli osztják: *är nēŋen* 'a sok nő'; *čošena* 'a vadrcécének' (Fuchs, FUF. 13:19); véleményem szerint idetartoznak az északi-osztjából: *är lārmen* 'a sok istent'; *jirin šurŋen jem älŋ* 'az oldalas szöglet jeles vége' (vö. még: *talŋ xall* 'téli napon', *luŋŋ xall* 'nyári napon', tkp. 'a tél [teled] napján, a nyár [nyarad] napján'; máskép Schütz NyK. 40:33).

Ismeretes, hogy a permi nyelvekben a 2. sz. birtokrag *-d*, s ez Budenz szerint eredetibb **-nt-*-ből való; az *n* ebben — miként a finn, lapp és mordvin nyelvben — a több birtok jelölője volt. A Nyr. 55:106 alatt azonban kimutattam, hogy a *-d* egyszerűen hangtani úton fejlődött *t*-ből s valószínűleg a magyarban is ugyanilyen hangváltozással van dolgunk (vö. a *-ként* rag *-kél* és *-kéd* változatát, Beke Nyr. 59:100). Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a 2. sz. birtokrag eredetileg *t*-nek hangzott, mutatja a többesszámi 2. személyű *-tok*, *-lők*, *-tők* személyrag, mely az egyszámi 2. személyű **t* rag és a *k* többesjel összetétele, de bizonyítja a személyragok eredete is, mely szerint csakis a *tē* névmás lehet benne. Mármost nézetem szerint a tárgyragos alak eredetileg 2. személyű birtokragos főnév volt, mely először csak determinált nominativus lehetett, majd határozott tárgy, végül pedig általában tárgy. Azt a nézetet, mely szerint a tárgyrag azonos a *-t* helyhatározó raggal, a mondatrészek keletkezéséről vallott felfogással nem tartom összeegyeztethetőnek.

¹ A finnben a többesszámi accusativus egyenlő a nominativussal.

² A szón előzőleg ki van téve a 2. sz. birtokrag, pl. UP *ɸurjemet,šə kuštə* 'hol a ruhád?' *ɸalet,šə kuze mura* 'feleséged hogyan énekel?' UJ *'oksai,še kušetš'* *lekles* 'honnan van (tkp. jön ki) pénz?' YT *oksai,šəm kəš ɸtare'nat* 'pénzedet mire (tkp. hova) költötted?' JO *ɸälē't,šə mam ləšitə* 'a feleséged mit csinál?'

³ A cseremiszenben is vannak ilyenek; pl. JT. *ma're tenē telšla' n žē ko'tskaš ja'mpälēn ki'njəm, šu'dəm, tsə'lə* az ember az idén télire gabonát, szénát mit tett el, [hogy legyen mit] enni; UJ *ke'ne žla'n žē: urz'am jəŋe'stəŋ jamdälē n ləšəm* 'nyárára rozslisztet öröltetett'; UP *tenē šəšəmla'nžə ɸūt peš ku'ŋ[ə] itə* 'az idén tavasszal igen nagy víz volt [a hóolvadás következtében]; *ta'fšə ūlla' n žē olāməm jamdälē n jora's* 'ma éjjel szalmát készített a lónak [abrákot] keverni' (saját feljegyzéseimből).

⁴ A determináció elhomályosult: UP. *kožla'šlā šolet ulə* 'az erdőben szilfa van', *tušlā motor ɸalet oškələš* 'szép asszony megy ott'; UJ. *tššetš kuruket, tš'odrat, jale't, tš'erket, kajəket ɸuŋe kəješ* 'innen hegy, erdő, falu, templom, madár, minden látszik'; JT *in'šit ki'nvet, šu'det šə'tsən* 'itt gabona, fű termett'; *oška'let, imi'et, ɸalet, ma'ret kə'slāt* 'tehén, ló, asszony, férfi jár [ott]'; — CÜ *tide ɸūt telet keŋežet ok kälme* 'ez a folyó télen nyáron nem fagy be'; CK *tide en'er ok kälme, telet keŋežet leše šolā* 'ez a patak nem fagy be, télen nyáron langyos marad' (vö. ezzel a télire, nyárára alakokat, s alább az északi osztjakot).

⁵ A cseremiszenben és a votjában különösen dalokban gyakori.

NYOMDÁSZATI MESTERSZÓK.

Összeállította **Herzog Sándor.**

(Folytatás.)

- kihúzni** (szerk. műszó): törölni a kéziratból vagy szedésből
- kikötni**: kéziszedést zsinórral erősen körülkötni, hogy az össze ne düljön
- kilőni**: az ív oldalainak a gépbe emelés előtt olyan elhelyezése, hogy a kinyomtatott ív összehajtogatásakor az oldalak sorrendben következzenek egymásután
- kimeneszteni**: a nem teli sort a szóközökben úgy kitölteni, hogy megteljen
- kimenetsor**: a bekezdés utolsó sora
- kimérni**: a szedést zsinórral (spárgával) kimérni
- kinai trónbeszéd** (argot): tréfás elnevezése a nagyon hibás szedésnek
- kirakó**: a nyomógép kirakópálcikái (Greifer)
- kivetés** (szerk. műszó): a lapoknál a hangsúlyozás céljából a rendes szedéstől eltérően félkövér betűből elől-hátul beljebb szedett sorok
- kivetett cím**: az egyfolytában szedett alcímek után álló önálló címsor
- kivezető szalag**: a gyorsajtóból a nyomás után kivezeti az ívet
- kizárás** (szószerinti fordítása a német Ausschliessung-nak); *szóközkitöltők
- klammer**: zárójel
- klaviatúra**: billentyűzet a szedőgépen
- klisé** (a francia *cliché*): dúc; maratás; de a klisé szó már annyira meghonosodott, hogy aligha szoríthatjuk ki a használatból
- klopfholc**: leverőfa; egyengetőfa a nyomtatás vagy tömöntés előtt a feljebb álló betűk vagy sorok leverésére
- kolonel**: hátpontos betű
- kolumna**: oldal
- komma**: vessző
- kompakt**: tömör, kövér betűfaj
- komplett-szedőgép**: teljesen kész betűt öntő gép
- kompressz**: sűrű, összeszorított, nem tágitott szedés
- konkordánc** (*la concordance*): egység, egységmért; 4 ciceró egy, 8 ciceró kettő, 12 ciceró három konkordánc és így tovább
- kontraszt**: színfoltellentét
- kópia**: másolat, átnyomat
- kopírnymás**: másolónyomás (másolófestéssel)
- korpusz**: Németországban a garmond (tízpontos betű) neve
- korrektor**: javító
- korrektúra**: javítás, *rossz korrektúra*: nagyon hibás szedés
- korrektúra-levonat**: *javított levonat
- korrigálni**: ólomban javítani
- korrigálószek**: ma már letűnőfélben levő háromlábú magas forgószek, amelynek lapján a szedő állva ólomban javít
- kövér, félkövér** betű, vonal
- középstég**: középkitöltő; az oldalakat a szorítókeretben egymástól hosszában elválasztó ürkitöltő
- krácsolni**: egymásbatorlódni; a kézzel szedett szedés sorainak egymásbatorlódása

Krätze, krecni: *ólomhamu; az olvasztott fém fölszínén az olvasztótégelyben összegyülemelő elégett betűfém; salak

kreuzstég: *harántkitöltő; az oldalakat a gépkeretben keresztben elválasztó ürkitöltő

kurrens: kisbetű

kurzív: dűltbetű

kusztosz: őrszó; régente az oldal aljának jobbsarkába beleszedték a következő oldal első szavát, hogy az olvasásban az átlapozás ideje alatt se támadjon szünet

kutyanyelv (szerk. szakkifejezés): kéziratlap

kvadrát: *négyszögkitöltő

kvalitásmunka: jó munka, finom nyomtatvány

kvar: négyrét-alak

kvarthajó: nagy oldalhajó

kverformátum: harántszedésű alak

láb: a táblázat alja, fej nélküli része

lakodalom (argot): fölösleges módon szedett szó- vagy sorismétlés. Ellentéte a „temetés” (l. o.)

lazúrfesték: áttetsző festék

ledirozott: megsérült (betű)

lehúzódni: a nedvesen egymásra rakott friss nyomatok festéke átnyomódik a másik ívre

leolvasni: a kinyomtatott vagy nyomandó ívek megszámlálása

ligatúra: kettősbetű, pl. ff, fi, fl stb.

linea: vonal (lénia)

logotípia: egybeöntött szótagok

magazin: raktár; betűtár (szedőgépen)

makulatúra: selejtnyomtatvány

mákostészta (argot): tréfás elnevezése az olyan javított hasábnak, amely feketéllik a sok javítástól

margo-ív: beillesztőív a nyomóhengerborításon

marginális: széljegyzetek; oldal széle

márka: illeszték gyorsajtó nyomóhengerén az ív pontos berakására

materiális: anyag; nyomdai anyagok

matrica: anyaminta; mélyített mása valamely betűnek vagy szedésnek; szedőgépek rézbetűi; öntőműhelyek anyamintabetűi, amelyekről a betűket öntik

matricaprégelőgép: anyamintaprés, amely a papírlemezbe belesajtolja a szedés betűit; ezek a papírlemezek megőrizhetők újból öntés céljára

medieval: régies betűfaj

megolvasni (a levonatot): javítani (korrigálni)

mélynyomtatás: a könyvnyomtatás kidomborodó betűivel vagy ábráival ellentétben a karcokhoz hasonló *mélyített* betűkről vagy képekről nyomnak, amelyeket fotomechanikai és vegyi eljárással rézhengerbe maratnak. E rézhengermélyedésekből szívja ki rányomtatással a különleges itatósszerű papiros a különleges festéket

minimum: a bérszabály szerinti legkisebb fizetés; minimumnak nevezik azt a legkisebb mennyiséget is, amelyet a betűöntő betűkből, keretből stb. szállít

minimumszekrény : a kis szedőszekrények, leginkább címbetűk és egyéb feltüntető betűk (kurzív, félkövér stb.) részére használják

minusz (—) kevesebb-jel, kivonójel.

minuszkuusz : kisbetű

mittel (mediális) : tizenégy pontos betű

monochrom : egyszínnyomatú

Monotype : (ejtsd : monotájp) egyes betűket szedő (papírszalaglyukasztó) gép; *Monotype öntőgép* : a lyukasztott papírszalagról egymásmellé önti a betűket

montör : gépszerelő

musz (szerk. műszó) : kell; ki nem hagyható szöveg

mutáció : változtatás

mutálni : változtatni; meglevő szedés egyes szövegrészeinek vagy számok-
nak megváltoztatása

negatív : tükörképszerű

negatív betűk : fehér betűk sötét alapon

negyedpetit durchschuss : kétpontos sortágító

nonparel (a francia *nonpareille*-ből) : hatpontos betű

norma : ívsor; az ív első oldalán alul baloldalt elhelyezett, a munka címét jelző sor

notabene : jegyzet

notic : fizetett hír a lapokban

nyolcadpetit durchschuss : egy pontos sortágító; *nyolcadpetit lénia* :
egy pontos vonal

nyomó : a téglés sajtó kezelője

officina : könyvnyomtatóműhely régi, latinos neve

offzet : közvetett vagy guminyomás; e sokszorosítási eljárásnál a fém-
lemezen (horgany vagy alumínium) lévő nyomóforma nem közvetlenül érintkezik
a papírossal, hanem gumihenger szedi le róla a festékezett szöveget vagy képet és
közvetíti a papírosra

oktáv-alak : nyolcadrét

oktodec : tizen nyolcadrét

olajiv : a nyomóhenger borítására feszítik, hogy a papíros külső felületére
nyomatott szöveg a belsőre át ne nyomódjék a belső nyomáskor

oldalmérték : tördeléskor az oldal magasságát mutatja

olvasztótégely : öntődei és soröntő szedőgépen

osztani : a kinyomtatott kéziszedés betűit visszarakni a betűszekrénybe

osztódészka : az osztani való szedést tartják rajta

oxid : ólomrozda, ólomgomba

oxidáció : fölbomlás, rozsdásodás

öntőcédula : öntőjegyzék; mutatja, hogy egy métermázsa betűhöz melyik
betűből mennyit kell önteni. Ezek a mennyiségek az egyes nyelveknél aszerint
változnak, hogy milyen betűk fordulnak elő benne többször vagy kevesebbszer

öntőflaska : öntőhüvely; öntőpalack; van lapos (flach) a sík és van
gömbölyű a rotációs gép részére öntendő hajlított lemez számára

öntőkanál : kéziöntésnél ezzel öntik a fémeket az öntőhüvelybe, illetve az
öntőműszerbe

öntőműszer (instrumentum) főrészei: fala (Wand), feneke (Bodenstück),
támasza (Sattel), törzse (Kern)

öntőpumpa : nyomószívattyú

összedobni : valamely szedést vagy szekrény betűt véletlenül szétszórni

összeemelni : több szedő szedésének sorrendben egybeemelése

összehúzni : a sor vagy oldal hézagait szűkíteni, hogy még férjen bele sor, illetve betű

őzni : karika, fűzőlyuk címkéken

őznizőgép : címkékbe beleveri a fűzőlyukat szegélyező fém- v. celluloid-karikát

pagina : oldal

paketírozni : a hasábokat számolásban (akkord) szedni

paketszedő : számolószedő

pantográf : „golyaorr”; műszer, amellyel a rajzok körvonalait nagyított vagy kicsinyített alakban másolják; betűöntők szerszáma is

parentézis : zárjel

partie : rész; a részekben készülő mű egyik része

patrica : vésett acélbetű; betűkölyű, amellyel az anyamintát, matricát (l. o.) rézbe sajtolják

perforálni : lyukasztani

perforáló-léniák : lyukasztóvonalak

perl : gyöngybetű, ötpontos

petit : nyolcpontos betű

pinzetta : betűcsipő

plusz (+) összeadójel, többjel

ponttávolság (*Bunzenweite*) : a betű egyes vonalai között levő hézag

pontrendszer : Didot és Berthold betűöntők egységesített betűmértéke (l. a durchschuss vezérszó jegyzetét)

porózus : üreges, lyukacsos betű vagy papír

portopázs (a francia *portepage*-ból) alátét-papír, ezen teszik helykimélés céljából egymásra a szedést

pozitív : rendes, nem tükörszerű betűkép

primoldal : első oldal; az ív első oldala, amelyre az ívszám kerül

primitáblázat : elsődleti tábla, amelyről a különféle alakú ívek első oldala megtudható. Pl egy tizenhatodrétiű mű 21. ívének első oldala 641, egy nyolcad-rétűé 321 és így tovább

prototípus : betűtestmérő

punktírozónó : pontozóberakónó

punktúra : berakó-tűjelzés

rakel : (ném. *Rackel*) : festéklekaparó kés; mélynyomógép formahengeréről leszedi a fölösleges festéket

ráma : keret; a gyorsajtó szorítókerete, ujságoldalak szorítókerete stb.

raszter : hálózati (az autotípia készítésénél)

rasztervonalak : biztosítóvonalak

regális : betűszekrény-állvány

regiszter : soregyen, találkozó; színes nyomtatásnál a színek pontos találkozása, könyveknél a kétoldalt nyomtatott sorok pontos egymásmögöttállása; tárgy- vagy névmutató

regletta : 4 pontnál vastagabb tágitó

reklámanyomtatvány : *hirdetisművészeti nyomtatvány

- retusálni**: átfesteni, kijavítani (főképpen fényképezésnél)
- revízió**: *nyomatványfelülvizsgálat (közvetlenül a nyomtatás előtt)
- revizor**: nyomatványfelülvizsgáló
- revideálni**: újból megnézni, ellenőrizni
- riccelni**: karcolni
- riccelőgép**: vésőzőgép; dobozgyártásnál a papírlemezeket hajtogatásuk helyén vésővel mélyíti, karcolja
- rotációsgép**: körforgógép
- rubrika**: rovat
- rundsztereotípiá**: gömbölyűlemezöntés; a rotációsgépre való félkör alakú tömöntvénylemezek öntése
- sláger**: főcím sor; fő sor, amelyet feltűnő nagy betűvel szednek
- Schliess**: harmad; a négyzet harmadrésze
- Schliessplatte (platni)**: szorítólap; vasfelületű asztal, amelyen a nyomandó formát a szorítókeretbe zárják
- Schluss** (szerk. műszó): lapzártá; az utolsó kézirat
- Schmutztitel**: *címvédő, címlapelőtti oldal
- Schnellläufer**: gyorsjáratú gyorsajtó
- Schöndruck**: külső nyomás
- Schreibschrift**: kéziratos betű
- Schuster** (argot): egy-két szónak szedésközben kihagyását nevezik így
- Schweizerdegen**: szedő-nyomó
- simaszedés**: könyvszedés, melyben sem táblázatok, sem hirdetések stb. nincsenek
- simitani** (szerk. műszó): javítani a szövegen
- smiccel**: maszatolódik, kettőz
- sorjázó**: a betűket szedik benne sorokká
- Spachtel, spachtni**: festéklapát
- spacionálni**: a szavak betűit ritkítani, a betűk közé egy- vagy kétpontos lemezket tenni
- spácium**: *lemezke; zárka; a sor kitöltésére a szóközökbe teendő egy- vagy többpontos fémlemezkek
- spek** (argot): szalonna; előny; olyan munka, amelyet kevés fáradsággal, előnnyel lehet elvégezni, pl. mutáció vagy állószedés stb.
- spekhajó**: amelyen a még használható sorokat, „spicceket” elteszik
- spicc**: záróvonal; egyszerű záróvonal vagy dísz
- spicckolumna**: záróoldal; olyan nem megtelt oldal, amelyen a fejezet végződik
- spisz**: maszat; nyomtatás közben a szavak és sorok között a kitöltőanyag felhúzódasából keletkező festékes foltok
- spiszelés**: maszatolódás; a gépszedésben a betűk között néha jelentkező hajszálvonalak
- spriccer**: ólomfröccs; a szedőgépeken előforduló ólomfröccsenések
- Steinschrift**: egyenletes vonalú keskeny betű
- stég**: ürtöltő
- stósz**: papíroszlop; rakás; egymás fölé rakott papírivek
- stószolni**: a kinyomatott íveket egymásra rakni
- számolószedő**: sorok szerint fizetett szedő

szatinált (a francia *satiner*: fényesíteni szóból): simított papiros

szedec: tizenhatodré

szedéstűkőr: a szedésnek a nyomtatott papíron való látható képe

szedődeszka: a szedéseket, oldalakat rakják rá

szedőlénia: szedőléc; kétoldalt fölül kiálló csücskű réz- vagy ólomvonal, amelyen a sorjázóba szedett betűket egymásmellé csúsztatják

szignálni: számozni; a kéziratot a lapoknál megszámozzák és darabokra vágják föl, mert többen szedik; a számozás a szedés összeállításához, adjusztálásához szükséges

szignatúra: betűrovás; betűjel; ívszám;

szignet: védjegy; cégek, könyvkiadók védjegye

szorítókarika: fogaskarika, amellyel megfelelően fogazatos vasrudak közé szorítják a szorítókeretben levő nyomtatandó szedést

szórva: a hírlapírók így is jelzik a tágítandó szedést

sztereotípiá: tömöntőműhely

sztereotípór: tömöntő

tabella: táblázat

tampon: festékezőlabda; rég elavult szerszám, csak jelképes díszítőelemnek maradt meg

tangírozás: mintázó, szemcsés ábrázolás

tasztatúra: szedőgép billentyűzete

temetés (argot): nyomdásznyelven így nevezik, ha a szedő véletlenül több szót, egész sorokat hagy ki. Ellentéte: a „lakodalom”

tenákulum: kéziratartó; elavult szerszám

tercia: tizenhatpontos betű

textus: húzpontos betű

tipométer: betűmérték

tompán kezdeni a sort, tehát nem bekezdve

tömöntés: szedésnek papírlémezbe sajtolása és kiöntése ólomlémezbe

tömöntvény-lemez: lapos lemez gyorsajtón, félköralakú lemez körforgógépen való nyomtatásra; van betűmagasságú tömör öntvény (Vollguss) is

tördelés: a hasábokba szedett szedésnek oldalakká való alakítása; *tördelő*: aki ezt a munkát végzi

transzmisszió: közlönmű

transzparens: áttetsző (festék, papiros)

transzporter: *továbbító; a rotációsgéptől a kiadóig viszi a kinyomtatott lapokat

tűkőr: a megjelenendő cikkek sorrendjegyzéke; a hirdetések közlésének, helyének előírása

Typograph: soröntő szedőgép

ucca: a szedőterem állványai között levő térségeket nevezik uccáknak

Uhertype: fényképező szedőgép, amely sorok vagy betűk öntése helyett filmszalagra fényképezi a billentyűzött betűket sorokká és hasábokká. Ez a filmszalag szolgál alapul a szöveg sokszorosítására.

Umschlag: füzet- vagy lapboríték, ujság fedőlapja

umschlagen, umslágoľni: buktatni, az ívet hosszában megforgatni

umstűľpen, umstűľpöľni: elforgatni; az ívet szélességben elforgatni

Unterschlag: *oldalalátét; az oldal utolsó sora után lehetőleg egy darabban, cicerós ürtöltőt tesznek, hogy utolsó sora el ne dőljön

utánanéző: szemleív; a géprevízió (l. o.) helyes elvégzését ellenőrző ív

utánöntés: napilapoknál gyakori eset, hogy a lap elkészülte után érkezett fontos hírek elhelyezése kedvéért egy-egy kész tömöntvénylemezt egy újból öntött lemezzel váltanak föl, amelyben már az újabb hírek benne vannak

vákát: vakoldal; a címoldal vagy fejezetcím oldala után szokásos üres oldal

variábilis: váltakozó (alakú rotációs gép)

vaskolléga (argot): a szedőgép nyomdásznyelven

verk: mű, könyv

verkszedés: könyvszedés

vertatur!: fordítandó! (a kézirat, vagy fordított betű vagy sor)

vertaturjel a fordított betű vagy sor visszafordítását jelzi a levonaton

verzális: nagybetű, kezdőbetű

vignetta: díszítődarab

Vollguss: betűmagasságra öntött tömör (nem lemez) öntvény; sokszor közzéteendő hirdetéseknel szokásos, hogy a betűt kímélik

vonalhajlító készülék: mesterszedő szerszáma

vonalozógép: üzleti könyvek, füzetek és irkák vonalozását végzi

Vorschlag: előtét; kezdőoldal ürtöltője, hogy a mű első oldala vagy fejezetoldalai lejjebb kezdődjenek a többinél

Vorteil: előny; *vorteilhajó:* spekhajó

Widerdruck: belsőnyomás

Winkel, Winkelhaken: sorjázó

Zeug: ólomhulladék; sérült betűk, tágitók, ürtöltők

zu (szerkesztőségi műszó): *toldalék; a már leadott közleményhez szedendő

zuolni: hozzászedni

zurichtolni: egyengetni (l. o.)

Zuschuss: pótlékek; a selejtnyomás, az elrontott ívek pótlására

ÚJABB CSÁNGÓ FÖLJEGYZÉSEK.

Irta Rubinyi Mózes.

Az utóbbi években megint érdeklődéssel fordul a tudomány a csángóság felé, mely nyelvtudományi és néprajzi szempontból több mint száz esztendeje annyi érdekes új anyaggal szolgált. Az új csángó irodalom¹ szöveg- és adatközlése a régi anyagot kiegészíti tanulságosan s néhány bizonytalan megállapítást megerősít.

Történelmi szempontból az új közlések szerint is a csángók etnikuma

¹ Csűry Bálint: Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról. Erdélyi Tudományos Füzetek, szerk. György Lajos 27. sz. Cluj—Kolozsvár 1930. 24. l.; Ugyanő: A csángó miatyánk, MNy. 16:170—172; Ugyanő: A székely és csángó mondathanglejtés, MNy. 16:249—254; Szathmáry Balázs: A moldvai magyarok közt, Napkelet 8:843—847; Páldeák Aron 1930-ban a Székely Egyesületben s a Néprajzi Társaságban tartott igen érdekes előadásokat csángó úttjáról. Gyűjtött dalait ő maga s dr. Molnár Imre tanár úr adták elő. V. ö. még 1931. évi Képes Luther Naptár, 19. évf. Nikodémusz Károly: A brassómezei evang. csángó magyarok (76—80. l.).

és nyelve helyzetük s az állandó erdélyi beszivárgás folytán állandóan a környező román nyelv és más nyelvjárások behatásának van kitéve s így a hangtörvények határozottságáról most még tán kevésbé lehet szó, mint harminc esztendővel ezelőtt, amikor én jártam közöttük. Csüry Bálint művében (5—12. l.) a lakodalmi szokások jellemzésénél hosszú s amolyan irodalmi népiességgel leírt lakodalmi «bolcsóztatás»-t közöl, amely a keresztapa ajkára adva² már nemcsak más nyelvjárás: hanem népies irodalmi hatást jelent. A román nyelvi hatásra nagyon jellemzők Csürynek következő adatai: az ökör, ló, kutyanévek már mind románok (*Pleván, Floreán, Vaszi, Urszuj, Berku* stb.) Az almáriumot a csángó *bufet*-nek vagy *garderob*-nak nevezi. Forrófalván még a szekér rúdját *rúd*-nak nevezik, de másutt már többnyire románul jelzik. A férfiak beszédén megérzik a vegyesnyelvűség. Sok olyan nóta terjed el újabban köztük, melyekét a moldvai magyar fiúk azoktól a székely fiuktól tanultak el, kikkel egy ezredben katonáskodtak. Szathmáry Balázs közli egy írástudó csángó írását:

Mi dalag hagdi süvem
 Bánatval van telve?
 Ciontaidat Jária
 Fáidalom gyötrelmi
 Jai mind rivád ruhant
 A hálál félelmi.
 Látom sent arcádat
 Epen meg saradva...

A magyar anyanyelvű csángó fiú román helyesírású följegyzése Martinás Antal sorait juttatja eszünkbe, melyek valamikor a tudományos följegyzés nyomán a napi sajtót is bejárták. (Még 1917-ben is újra kiadta őket valaki a Magyarországon.) Szathmáry is, ma is panaszkodik, hogy a csángók papjai idegenek, «akik híveikkel azok anyanyelvén nem tudnak érintkezni». Viszont emlékeim közt őrzök egy csoportfelvételt a jassy-i r. kat. lelkészsképző semináriumából, melyben egy szabófalvi csángó fiú áll a szélen, az ismert *Rab*-családból, melynek családi képeit közöltem volt a *Vasárnapi Ujságban* (1900). Szathmáry Balázs följegyzése szerint a mostani jassy-i püspök «Robu, szabófalvi csángó származás», aki «érzületben, műveltségben egészen román». A *Rab*-család a legrégebb csángó családok közé tartozik. Ismeretes a hétfalusi csángó származású Zajzoni Rab István, a neves poéta (Nikodémusz közlése, 79. l.). Ugyancsak Szathmáry följegyzése szerint a déli csángókhoz (pl. Adjudot is említi!) Székelyföldről sok magyar leány jön a román városokba szolgálatot keresni. Az átszivárgásnak ez sem megvetendő útja. Bogdánfalvától nyugatra a hegyek közt elbújva van egy kis magyar falu: Máriafalva (Larguca), mely «alig ötvenéves». De északon, Szabófalva közelében is van új magyar falu, a «páréves Traian». E falvakban a nyelv «már rendkívül kevert». Páldeák Aron viszont említést tett előadásában olyan faluról, amely a világtól teljesen elzárt völgyben fekszik, még az államhatalom számára is megközelíthetetlen, adót sem fizet s teljes épességben őrzi nyelvi és nemzeti hagyományait.

² A szövegközlés inkább néprajzi célt szolgál. Ilyen szó fordul elő benne: *lakház*. Viszont: *rivájuk* (reájuk), *tü* (ti) stb.

A keveredés és hagyomány-megőrzés e világában érdekes most már megfigyelni nyelvük mai állapotát a harminc év előttihez viszonyítva. A közölt megfigyelések tetemes része Bogdánfalváról való, ahol Csüry (1928 és 1929 nyarán) hosszabban időzött. Ő különben megfordult másutt is a Szeret mindkét partján (253. l.) és följegyzéseinek szomorú jelentőséget ad az a körülmény, hogy azóta Bogdánfalva csaknem egészen a tűz marta-léka lett (*Az Est* híre 1930 nov. 20).

A «selypítés» problémájának mai helyzetét illusztrálja a következő összeállítás: *szérelem* (sérelem, pl. *fiłszérelem*, *gyomorszérelem*), *szérik* (fáj), *szom* (som), *szarú* (sarú), *szikitik* (sikitik, simítják), *olvaszú* (olvasó), *moszka* (muskáti), *borszó* (borsó), *piszleny* (én még hallottam a *pislen-t* is), *hosszú vasz* (hosszú vas, csoroszllya), *kasz* (kas), *lyikasz* (lyukas, az osztováta része), *nüszť* v. *nüszť* (nyüst), *keresztesz vászon* (keresztes vászon), *eszte* (este), *édesz* (édes), *havas* (havas), *hadszág* (hadság, háborúság), *hüszť* (húst), (Csüry, Népr. jegyz.), *aszť isz megmoszom* (azt is megmosom), *isz* (is), (Csüry MNy 245). A csángó miatyánkban (MNy, 170. l.) az *is* már két alakban, parallel jelentkezik: *isz* és *es* alakban. Szathmáry Balázs csak ezt a szöveget közli: «Ó Mária, ó Mária! Légy irgalmaz, légy kegyelmes! Ó Jézusz, ó Jézusz, ó Jézusz, ó Jézusz! Légy irgalmaz, légy kegyelmes! (Napk. 845. l.). Páldeák Áron előadott sajátgyűjtésű dalaiban gyakran hallottuk a *sz meg* (s meg) jellemző csángó kapcsoló kötőszókat. Viszont az egész selypítés mai helyzetére jellemzők a miatyánkbeli közlésen kívül a következő följegyzések, amelyeknek hitelessége az utazó egész tudós munkássága után kétségtelen: *uruság* (orvosság), *sán* (szán), *kosorú* (*koszorú*, versben, megismételve), *seretű* (szerető, versben, megismételve), *segény* (szegény), *esű* (cső).

A *zs—z* megfelelésre új példák: *petrezelem*, *roz* (rozs), *guzaj* (guzsaly), viszont *zsápor* (zápor, versben, Csüry Népr. 23. l.).

A *kucs*a alakot (kutya), melyben én annakidején magam is kételkedtem, Csüry feljegyzései igazolják (15. l.) Az oly sűrűn *ácska* alakban jelentkező *cska* képző (*bokrácska*, *csokrácska*) szintén nem kivétel nélkül valók. A *csokrácska* mellett ott van a *virágocska* (22. l.).

Végül meg kell említenünk, hogy Csürynek sikerült még néhány szép népköltészeti terméket is találnia. Ezek közül kettő, némi szövegváltozattal már benne van az én gyűjtéscimben (a *Hegyen, földön járogatok vala*, Csüry 22. l. l. Adalékok, 35. l.: *Hegyen, földön járogatok vala*, az én följegyzésem pár sorral bővebb, viszont Csüry elhozta a dallam hiteles följegyzését is s megvan Páldeák gazdag gyűjteményében is. A *Hozd ki má-mám székecskét* kezdetű táncszónak már Petrás Incze János gyűjteményében is megvolt egy alakvázolata.)

Íme ezek a különféle, de mindig tiszteletreméltó célzatú feljegyzések is igazolják, hogy a csángóknál a magyar nyelv és etnikum sok kimerítetlen kincse van elrejtve — még ma is!

UJ ZÜRJÉN IRODALOM.

— Negyedik közlemény.*) —

Irta Fokos Dávid.

A zürjén irodalmi nyelv szókincsének tudatos gyarapítása szükségessé teszi a kevésbé ismert nyelvjárási szavaknak, esetleg újonnan alkotott szavaknak megmagyarázását; így lépten-nyomon találkozunk az egyes kiadványok jegyzeteiben vagy függelékeiben szómagyarázatokkal. Ilyen módon természetesen felmerült egy zürjén szótár kiadásának gondolata, annál inkább, minthogy az *oblaszt*-beli orosz lakosságnak a zürjén nyelv iránti érdeklődését is ki kellett elégíteni. Így jött létre részint a teljesen elfogyott régibb, részben a kisterjedelmű újabb zürjén-orosz szójegyzékek után egy meglehetősen gazdag anyagot felölelő szójegyzék, egy Lytkin szótárán alapuló, de új gyűjtések anyagával kiegészített zürjén-orosz szótár (N. A. Šachov: *Kratkij komi-russkij slovarj*, *Usztszyszolszk*, 1924, 72 l.). A szótár a legjobban ismert vycsegdai és szyszolai alakok mellett gyakran még az izsmai, vymi és permi alakokat is idézi. Kár, hogy a *p* kezdőbetűs szavak számottevő csoportja a kiegészítő függelékbe került és hogy nem egy zürjén szó mellől hiányzik az orosz értelmezés (pl. az 58, 59, 64. lapon stb.); e hiánytól még a függelék sem mentes (l. pl. 70, 72. l.).

Előreláthatólag néhány éven belül egy ennél sokkal terjedelmesebb szótár fog megjelenni; a szótár szerkesztőjének, Lytkin Vaszilijnek, levélbeli közlése szerint az előmunkálatok már megindultak, az anyag gyűjtése már folyik.

Sachov szótárához függelékül (73-85. l.) A. Sz. Szidorovnak „A zürjén nyelv morfológiai alkata” c. orosznyelvű kis tanulmánya csatlakozik. A dolgozat a zürjén nyelv képzőinek és ragjainak hatalmas számára mutat rá, amelyek segítségével egy-egy töből a szavaknak és formáknak egész tömege alakul. A szerző szerint pl. a *vaj-* 'hoz' igének a gyakorító képzések nélkül, de a személyragos alakok hozzászámításával vagy 4500 alakja fordulhat elő. Szidorov képzőbokros alakjainak tetemes része azonban persze csak elvben lehetséges.

Ha már most az utolsó 4—5 év zürjén szépirodalmát nézzük, igazat kell adnunk a zürjén írók panaszának (l. *Ordjm* 1929, 8-9. füzet 3. l.), hogy bár a drámának és a lírának szép számmal akadnak művelői, még pedig — hozzátehetjük — tehetséges művelői, a széppróza, az elbeszélés, regény a zürjén irodalomnak ma is nagyon, sőt részben teljesen elhanyagolt területe. Csak elvétve találni az *Ordjm*-ban is oroszról fordított elbeszélések mellett kisebb eredeti novellákat. De az a kevés is, amit egy-két író e téren eddig alkotott, kétségkívül értékes. *T'ima-Ven* Csisztalyovnak 1929-ben megjelent kis képei (*šerpas-torjas*, *Usztszyszolszk*, 37 l.; *šer-pas* 'kép, rajz' l. Lytkin *Kjuburjas* 252. l.) megrázó rajzok a polgárháború és az 1919. évi éhínség idejéből; a Felső-Vycsegda mellékéről, *Pomes-din* falvából való írónak nyelve gazdag kifejező, eddig kevésbé ismert szavakban.

*) Vö. Nyr. 54:139, 55:86 és 59:227.

Eleven elbeszélés a zürjén irodalom elismert vezérének, az *Ordym* szerkesztőjének, (V. A. Szavin) *N'obdinsa Vittor*-nak *Lutša* (Lukácska) c. novellája (Usztszyszolszk 1927. 21 l.). Az elbeszélésnek tárgya az az ellentét, mely a régi vallásos szellemet tovább ápoló réteg és a vallást semmibe vevő mai generáció között mutatkozik.

Ezekon kívül néhány verses elbeszélést is találunk. Közülük különösen M. N. *L'ebedov* költői elbeszélései tűnnek ki. Usztszyszolszkban 1929-ben jelent meg *N'ivpulen šuvgem. Mojdankivjas* (A lúcfenyő zúgása. Mesék) c. 56 lapra terjedő, fejlett verselési technikáról tanuskodó füzet, melynek tárgya is becses: a régi pogány világ regéit eleveníti fel. *Kert-aika* (Vas-Apó), a félelmetes erejű varázsló, megtelepszik a Vycsegda mellett, vasláncsal elzárja a közlekedést a hatalmas folyón és adót vet ki a zürjén népre. Szorongatottságában a sanyargatott nép *Voipel* (Északi Öreg) istenséghez imádkozik, de hiába. A garázdálkodó varázslót végre, mikor mámorba merül, két bátor zürjén ifjú megöli. Kár, hogy e költeményben nem tud a rege naiv hangulata érvényesülni. A varázsló ereje a naiv népmese és mítosz nyomán valóságnak van ugyan feltüntetve, de már a pogány isten nem tud a népen segíteni, inkább az emberi elszántság és erő diadalmaskodik — a világfelfogás és politikai tanulság kedvéért! *Bur-an* (Jó anya) is önbizalomra és egymás megsegítésére tanítja az embereket, míg *Voipel* papjai, kik befolyásukat féltik, a lelkes leányt el nem teszik láb alól. A harmadik elbeszélésnek is mithikus lény, *Jag-mort* (Erdei ember) a hőse; a vadászoknak ezt a rémét az elrablott leány vőlegénye megöli.

A lírai termékek közül elsősorban két értékes verses kötetet kell megemlítenünk, Szavinnak (*N'obdinsa Vittor*-nak) néhány orosz verset is tartalmazó *S'ylan-ljadanjas* (Dalok) (Usztszyszolszk, 1924. 114. l.) és Lytkinnak (*Illa Vaš*-nak) *Kjvburjas* (Versek)¹ c. kötetét (uo. 1929. 262. l.); ezeknek különösen hazafias tárgyú, a zürjén nép szeretetéből fakadó költeményei becsületére válnak a zürjén költészetnek. Lytkin kötetében több műfordítást is találunk oroszból, finnől, lettből, votjából és — ami különös érdeklődésünkre tarthat számot — magyarból is. Lytkin zürjénül szólaltatja meg *Petőfinek* „Éj van . . .“ (166. l.)², *Ady* Endrének „A Halál lovai“ (135. l.), *Szentessy* Gyulának „Mennek az évek“ c. költeményét (134. l.) és „Cserebogár, sárga cserebogár“ kezdetű népdalunkat (167. l.). Két kis szerelmi versének meg magyar címet ad: „Ilmanak“ (így! 183. l.) és „Kicsi kis M.“ (184. l.). Egyik legsikerültebb, ötletes verse a *Komi nyu* (Zürjén leány) című (179. l.). A költő járt Moszkvában, Finnországban, Magyarországon: mindenütt talált szép leányokat, akiknek szépsége más-más jellegű volt, de neki csak kékszemű szép zürjén leány kell feleségül. A kötet végén (a füzet 5 zürjén versének

¹ A *kjv-bur* 'vers' (tkp. 'nyelv-jó') szó története igen különös; itt a zürjén irodalmi nyelvbe egy *votják* szót ültettek át, mégpedig olyan szót, mely magában a votjákban is irodalmi alkotás (l. Munkácsi Nyr. 56: 20).

² Kár, hogy *Petőfi* költeményének ezt a két szép sorát: Minden álmam egy fényes királyság S koronája te vagy, angyalom! Lytkin — politikai okokból — így fordította le: Álmom: ragyogó, gyönyörű csodás tenger! A nap ott te vagy, édesem!

orosz fordítása után) a versekben előforduló ritkább szavak jegyzékbe vannak foglalva és oroszra fordítva, így szolgálva a jegyzetekben adott szómagyarázatok kiegészítéséül. A kötet első darabja egy „*Munenj*“ (Mennek) címmel 1927-ben külön is megjelent elbeszélő költemény az orosz forradalom idejéből. A költői szépségekben gazdag költemény, Budapesten készült, a szerzőnek 1927/28. évi pesti egyetemi tanulmányai idején.

(Folytatjuk)

NÉGYESY LÁSZLÓ HETVENÉVES.

Nagyértékű tudományos munkásságban és szép sikerekben gazdag félszázadra tekinthet vissza Négyesy László hetvenedik életévének befejezésekor. Az ünneplésben, mellyel pályatársai, barátai és tanítványai körülvették, részt kér a Magyar Nyelvőr is, nemcsak azért, mert tudományos munkásságát Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond mellett a Nyelvőrben kezdte meg ötven évvel ezelőtt, hanem azért is, mert egész életének irodalomtörténeti és esztétikai munkássága a magyar nyelvtudományból indult ki és lelkiismeretes, az aprólékosságig gondos munkáján mindenütt megérzik a mesterei példáján megérett nyelvtudományi fegyelmezettség.

Magyar nyelvészeti dolgozataiban elsősorban a hangtani kérdések érdekelték. S ez szorosan összefügg verstani tanulmányaival. Az egyetemi évek folyamán Gyulai Pál irodalomtörténeti és kritikai dolgozatokkal foglalkozó óráin és az ezekkel kapcsolatos vitákon adta elő először verstani gondolatait. Az éveken keresztül érlelődött gondolatokat és sok tekintetben érdekes és új elméletét foglalta össze 1886-ban megjelent Magyar verstanában. Ezt még megelőzte értékes tanulmánya az ugor összehasonlító verstanról (Budeniz Album, 1884). Később pedig megírta A magyar verselmélet kritikai történetét (1888). A szorosan vett nyelvtudomány terén néhány apróbb cikken kívül hangtani dolgozatai tették munkásságát értékké. Hangtani adatokat közölt a szentesi nyelvjárás köréből Simonyi (a Szemináriumot helyettesítő) magyar nyelvtani társaságának tanulmányai között. A Nyr. 15. kötetében jelent meg két gondos tanulmányokon alapuló dolgozata: Megérett kérdések a magyar vocalismus köréből és A szegedi nyelvjárás. Mind a kettőben főleg az őzés kérdéseivel foglalkozik és vet fel megoldandó fontos hangtani kérdéseket. Foglalkozása a verstani kérdésekkel ezentúl inkább az esztétika és irodalomtörténet felé tereli érdeklődését és munkásságát, de nem szakít a nyelvtudománnyal és dolgozataival gyakran felkeresi a Nyelvőrt és a Magyar Nyelvet. Gyakran foglalkozik a nyelvhelyesség kérdéseivel s erre hivatottá is teszi kitűnő stílusérzéke. Különösen értékes a magyar szenvedő ígéről írt tanulmánya (Emlék Szily Kálmánnak). Az Arany centenárium alkalmából írt tanulmányában (Arany és a magyar nyelv, MNy. 1917) ismét egyesül a nyelvész és az irodalomtörténetíró munkája. Életének e fordulóján a Magyar Nyelvőr munkatársai nevében is tisztelettel köszöntjük Négyesy Lászlót. (B J)

IRODALOM.

Horger Antal: *A magyar igeragozás története.* (Acta litterarum ac scientiarum reg. Universitatis Hung. Franciscus-Josephinae. Sectio: philologico-historica. Tom. II., Szeged, 1931, Szeged városi nyomda és könyvkiadó r.-t. 158 l.

A magyar alaktannak legnehezebb fejezete kétségtelenül igeragozásunk rendszerének nyelvtörténeti magyarázata. Alanyi és tárgyas, ikes és iktelen igeragozásunk keletkezésének és fejlődésének kérdése, az oly változatos alakoknak és ragoknak magyarázata nyelvtudományunk legrégibb és talán legtöbbet tárgyalt problémái közé tartoznak. Aki e kérdés tárgyalásához fog, annak igen széleskörű nyelvtudományi ismereteken kívül szüksége van arra, hogy az apró részletkérdésekbe való belmerülése mellett átfogó tekintete is legyen, amely mindig számon tartja a részleteknek az egész rendszerbe való beilleszkedését és ennek szempontjából ítéli meg az esetleg lehetséges különféle magyarázatok helyességét.

És éppen azért, mert Horgernek ez a munkája az apró részletek lelkiismeretes vizsgálata mellett sem hanyagolja el az összefoglaló nagy szempontokat sem, a címül írt munkát alaktani irodalmunk egyik legjelesebb alkotásának mondhatjuk. Horger szigorú logikával elemzi igeragozásunk alakjait és ha számos — talán feltűnően számos pontban elődjeitől eltérő eredményre jut s az új, sokszor igen szerencsés magyarázatoknak egész sorával áll elő, rendszerint meg is tud győzni a maga magyarázatainak helyességéről, de legalább is rámutatott az eddigi magyarázatoknak egy-egy gyöngéjére. Újabb magyarázatai így sohasem fölöslegesek és ha a további kutatások talán több magyarázatát nem igazolnák is, olyant nem igen fognak köztük találni, amely ne lenne értőkes s elmemozdító.

Érdekes, hogy az ikes ragozásbeli *-ik* ragnak, melyet másképp szoktak magyarázni (l. pl. Szinnyei NyH.⁶ 117, Gombocz Ung. Jahrb. 10:14) vagy megfejtetlennek tartanak (l. pl. Simonyi Az ikes ragozás története 10. l.). Mészölytől adott szellemes és tetszetős magyarázata mellett Horger új érveket hoz fel. Mészöly az *ik* (*-ék*) ragot tudvalevőleg az elbeszélő múlt többes 3. személyű *-ék* ragjával azonosítja. (Ragtalan tárggyal: *a fa eltörék* = 'a fát eltörék'; «mikor aztán a ragtalan tárgy mellett kifejlődött a *-t* ragos tárgy ..., az ilyen mondatokban, mint 'a fa eltörik', 'a fa eltörék', a *fa* alanynak, az *eltörik* visszaható vagy szenvedő állítmánynak tetszett.» «Azt, hogy 'a munkát más által végeztetik', ragtalan tárggyal így mondták: 'a munka más által végeztetik'» Népünk és Nyelvünk 1:67). De talán figyelembe vehető, hogy abban az időben, amikor az *-ik* először csak szenvedő és visszaható igék végén jelentkezett, az ez igék egy részében még megvolt eredeti reflexív képző (l. pl. Budenz UA. 104, Szinnyei NyH.⁶ 72; bár éppen az *aluv* és *feküv* ige eredetileg iktelen volt, l. Simonyi id. m. 16. l., a *-statik*, *-etetik*-ben pedig Mészöly szerint nem volt eredetileg sem *-v* visszaható képző) és a visszaható igék legnagyobb részében mutakozó képzők (*-ód*, *-öd* stb.) megakadályozhatták volna a föltett félreértést vagy kétféle értelmezést, amelyből egy már a legrégebb nyelvelméleinkben is teljesen kifejlődött igeragozási rendszer indult ki.

A könyvnek egyik legérdekesebb fejezete a «Nyelvtörténeti tanulság

gok» c. befejező fejtegetés (143—155. l.). Itt az igeragozási rendszer különböző rétegeinek ismertetése után (Horger nyolc igeragozási rendszert különböztet meg a nyelvtörténet folyamán) a szerző azokat az okokat vizsgálja, amelyeknek alapján több, eltérő hangsorú, de azonos funkciójú igealak (doublették) (pl. *tanohak*, *tanojtsak* stb.) esetén a nyelvhasználat megszűntette az alakok fölösleges bőségét, másfelől az ugyancsak hangsorhoz fűződő több funkció esetén (pl. *várnátok* alanyi és tárgyas használatban) változatlanul megmarad a hangalaknak és a jelentéseknek a viszonya.

A tanulmány az ige- és az igeragozás fogalmát ismertető rövid bevezetés után (3—5. l.) először az alany jelölésére szolgáló ragokat vizsgálja a különböző tövű és alakú igéken (6—51), majd az alany és a tárgy jelölését végző ragokat és igealakokat tárgyalja (az ú. n. tárgyas igeragozást; 51—91), végül az idő és a mód jelölését fejtegeti (92—143) és kutatásainak általános credmőnyecül a nyelvtörténeti tanulságokat foglalja össze (143—155).

A rendkívül sok okulást nyújtó becses munkának nem utolsó jelesége világos, soha szárazzá nem váló előadása és áttekinthető rendszerezése, beosztása.

FOKOS DÁVID.

Fr. Paulhan: *La double fonction du langage*. Paris, Alcan, 1929 (a Bibliothèque de philosophie contemporaine sorozatban), 170 l.

A nyelv tudomány nagy, átfogó problémái iránt való érdeklődés az utolsó évtizedben megint felélénkült. Wundt után bizonyos stagnáció állott be e téren. Rendszerének, gondolatainak megvitatása, feldolgozása közben csak elszigetelt jelenségek mutatkoznak (Ottmar Dietrich, Sechehaye stb.), de a *genfi iskola* mintha egy új szerves fejlődés kezdetét jelentené. Paulhan műve ettől független, de szintén a megújulói érdeklődés jelentős tüneteihez tartozik.

Műve abban előnyösen különbözik nyelvfilozófiai társaitól, hogy az ő absztrakt elmélkedései a nyelvi és irodalmi élet reális megfigyeléséből indulnak ki. Főgondolata voltaképpen nem más, mint egy nem ismeretlen nyelvbőlseleti eszmének rendszeres kifejlése. Már a Paul Prinzipien-je negyedik kiadásának ismertetésénél (Nyr 38: 414—416) utaltunk Paulnak arra a termékeny észrevételére, mely Wundt rendszerének jelentős hasadéka rá mutat. Wundt nagyjában a *beszélő* szempontjából tárgyalja a nyelvet s a *hallgató* szempontjait elhanyagolja. Pedig a nyelvi formák továbbélésének útja a beszélőtől a megértőn át vezet újra a beszélőhöz. Paulhan tovább megy s egyenesen kétféle nyelvbeli funkciót különböztet meg: a *kifejező*, *jelentő* funkció mellett van a nyelvnek egy *szuggesztív* funkciója is, amely által éppen a beszélő egyén hat a másik őt hallgatóra. Szuggesztív funkciója főleg a költői nyelvnek van ugyan, Paulhan azonban rámutat arra az érdekes jelenségre, hogy egyénenként is megkülönböztethetünk olyan írókat (és írásokat), amelyek inkább szuggesztív jellegűek, míg mások inkább csak jelentést kifejezők. Műve első fejezetében (*Signification et suggestion*) a fenti alapelvet fejti ki (1—68), a másodikban (*Les procédés du langage suggestion*, 68—115, l.) a nyelv szuggesztív hatása eszközeiül a szóképek, hasonlatok, metaforák s ezek mechanizmusának kifejtése után egy igen érdekes fejezetben (*L'obscurité*) a nyelvbeli homály szuggesztív hatását tárgyalja, Verlaine-ből vett példák alapján s a legmodernebb (pl. a kubista, expresszionista stb.) irodalmi irányok figyelembevételével. A fény jelentést nyújt, a

homály szuggerál. „Le langage suggestion suppose toujours quelque obscurité, au moins quelque prétexte qui permet ou favorise ses effets. Le langage suggestion pêche en ean trouble.“ (111 l.) A nyelvnek ez a két funkciója, anélkül, hogy egymástól teljesen elkülönülnének, külön fejlődik ki. A harmadik fejezet (*Quelques incarnations du langage suggestiv. La poésie. L'art de persuader*, 115 – 154, l.) a szuggesztív nyelvnek gyakorlati jelentőségéről szól, míg az utolsó (*Conclusions* 144 – 171) a nyelvnek e két funkcióját lélektani alapon jellemzi. E fejezetben a filozófus erősen érinti a nyelvélektan eredményeit s a szuggesztív hatása alatt létrejövő jelentésváltozásokra is utal. A mű hangsúlyozottan filozófiai célzatú s a nyelvi anyaga az irodalomból van merítve. E két vonása éppen annyi eredetiséget jelent e problémakör tekintetében, mint amennyi gyöngeséget a nyelvtudomány céljainak szempontjából. Akit azonban nemcsak az emberek ajkán, hanem a könyvek lapjain élő nyelv problémaköre is érdekel, jól teszi, ha elolvassa Paulhan könyvét, mely sokat beszél a nyelvbéli homályról, de francia világossággal és szellemességgel teszi azt.

RUBINYI MÓZES.

Könyvek és folyóiratok.

Ödön Beke. Tscheremissische Texte zur Religion und Volkskunde. Oslo Etnografiske Museum. 1931.

Horger Antal. A magyar igeragozás története. Szeged. 1931.

Für István. Az í-zés állapota a mai magyar nyelvjárásokban. Szeged. 1930

Barabás Endre. A romániai magyarnyelvű oktatásügy első tíz éve. 1918 – 1928. Lugos. 1929.

Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. (Magyar irodalmi ritkaságok. Szerk. Vajthó László. 2.) [Kiadta a budapesti V. ker. Berzsenyi reálgimnázium 1930 – 31. évi VIII. osztálya.]

Benyák Bernát. Joas. (Piarista iskolai dráma 1770-ből.) (Magyar irodalmi ritkaságok. 3.) [Kiadta a budapesti Kegyes-tanítórendi gimnázium.]

Ungarische Jahrbücher. B. XI. H. 1 – 2. Julius v. Farkas. Deutsche Zeitschriften der Ungarkunde. — G. Prokofjew. Materialien zur Erforschung der Ostjak-Samojedischen Sprache. Die Tasowsche Mundart.

Revue des Études Hongroises. VII. No. 4. Vilmos Tolnai. La langue hongroise. — János Hankiss. Jókai et le Dictionnaire de l'amour.

Journal de la Société Finno-ougrienne. XLIV. *Hämäläinen.* Beiträge zur ethnographie der ostfinnen. — *Kai Donner.* Über die Jenissei-ostjaken und ihre sprache. — *Olaf Hansen.* Zur sogndischen Inschrift von Karabalgasun.

Teulhonista (Halle a. Saale) Jg. 6. H. 3 – 4. *Ö. Beke.* Zur Lautgeschichte der deutschen Lehnwörter der ungarischen Sprache.

Technika. XII. évf. 1931. jan-febr. *Pálffy Miklós* A magyar és a jelentősebb külföldi műszaki szótárak bibliográfiája. [Nagyon hasznos összeállítása a magyar műszaki szótáraknak.]

Revista de Filología Espanola 1930. *Leo Spitzer.* „Betlengabor“ une erreur de Gracián?

Therapia. VIII. évf. 9. sz. — *Kallós Zsigmond.* A magyar „orvos“ szó eredete.

NYELVMŰVELÉS.

A magyar nyelv védelme. Kosztolányi Dezsőnek Meillet-hez, a kiváló francia nyelvtudóshoz intézett levelét (A magyar nyelv helye a földgolyón, Nyugat, 1930 július 15), melynek egy részét a Nyr. múlt évi kötetében közöltük, és melyben oly erős érvekkel kel a magyar nyelv védelmére, egész terjedelmében közölte a *La Revue Mondiale* c. folyóirat (1931. I. 15) *Défense d'une langue nationale* címen. Ez a nyílt levél élénk visszhangot keltett a francia sajtóban; több napilap és folyóirat ismertette és közölt belőle egyes részleteket. A *L'Opinion* c. hetilap hosszú cikkben védi a nemzeti nyelvek igazát. «Kosztolányi — írja a lap — úgy látjuk — a legklasszikusabb magyar írók közé tartozik; a fordításon keresztül is látjuk, hogy gondolatai világosak, szellemesek, mérsékelték és szenvedélyében is kedvesen ironikusak. Köszönjük a *Revue Mondiale*-nak, hogy közölte ezt a levelet.» A *Chantecler* c. irodalmi hetilapban (1931. I. 31.) Louis Gautreau mutatja be Kosztolányi cikkét és közöl belőle nagyobb részleteket. (Ismertette még a *Correspondance Universelle*, *Courrier de l'Allier* stb.) A *Revue Mondiale* nagy szolgálatot tett a magyar nyelv ügyének, hogy a francia irodalmi és tudományos világ nyilvánossága elé vitte Kosztolányi levelét.

B. J.

Isten hozta! és társai. *Isten hozta!* Ez a vallásos színezetű köszöntés sem kerülhette el az udvarias szavak sorsát: tartalmában szintelemné vált, formájában megmerevedett. Ám a régiek valóban azt akarták vele kifejezni, amit szó szerint jelent; ez megtetszik abból is, hogy a kifejezés elemei három-négyszáz esztendővel ezelőtt nemcsak ebben a mostani kapcsolatban fordulnak elő. XVI. századi levelekben például nem egyszer olvastunk ilyeneket: «Ha *Isten* kegyelmedet ide *hozza*, megérti kegyelmed» (LevTár 1:271, 1557-ből); a Debreceni Disputa György kardinálisa pedig világosan rámutat azokra a mélyen fekvő vallásos gyökerekre, amelyekből ez a ma már halvány üdvözlő szó kihajtott, mikor azt mondja: «Soha nem tudom, ha *ördög hozza-é* az erdélyi eretnek bestiákat, avagy hogy *Isten.*» (Alszeghy: Drám. Eml. 107.) Még a XVIII. század második felében is tartalmasabb, mint manapság, ezt mutatja az 'Isten' előtt álló 'jó' jelző: «*A jó Isten hozta* Kendet édes Apám Uram» (RMKvt: 2:37).

De még érdekesebb az, hogy ennek az érkezőt illető jókívánságnak van a régiségben olyan párja is, amely a távozónak szól; a Debreceni Disputa Péter pápája így bocsátja útnak György kardinálist: «*Isten viseljen* utadban *békével*.» (Alszeghy i. m. 104.) Bornemissza Electrájában kétszer is találkozunk ezzel a kifejezéssel: «Meniel edes Mesterem *Isten visellien nag bekeseggel*, iar io szerenczeuel» (II, 1); «Jo atiamfia, *Isten visicllien nagi bekeuel*.» (III, 4).

Isten veled, Isten hozzád. Mondanunk sem kell, hogy az *Isten veled* (v. *vele*) hajdan ebben a formában járatos: *Isten Kegyelmeddel*; a XVII. század közepéig a levél végén, attól fogva a levél

bevezető mondatában igen sűrűen olvasható (LevTár 1:139, TörTár 1880. évf. 419 stb.). Az *Isten Önnel* a múlt század negyvenes éveitől fogva van forgalomban (Szigligeti: Szökött katona II, 17). Az *Isten veled* régen teljes mondat volt: «Jó szomszédom *Isten legyen veled!*» (Paplak Ház. Alszeghy, i. m. 50). Ugyancsak teljes mondat volt az *Isten hozzád*, de mi volt az igazi állítmánya? Simonyi szerint ebből rövidült: *Isten legyen hozzád* s ilyenforma értelme volt: 'Isten legyen hozzád hajló, hajoljon hozzád, csatlakozzék hozzád.' Idéz is Balassiból bizonyító példákat: «Vitéz próba helye, kiterjedt sík mező! *«Legyen Isten hozzád»*. «Jó vitéz barátim, *Isten légyen hozzád*ok. (MHat 1:268, Simai Nyr. 38:410). E meggyőzőnek látszó bizonyítás mégsem meggyőző, mert nem magyarázza meg, miért van ugyanannak az igének ugyanolyan jelentésű két kifejezésben más-más szerkezete. A rejtély nyitját Bornemissza Electrájában találhatjuk meg, ahol egyrészt ezt olvassuk: «Meni(e)l *legyen Isten veled*» (II, 6), másrészt meg ezt: «Meg szolgálom felsegednek, kegelmes azzonionnak, *Isten maragion felsegedhez*. (III., 4). «Ideie mar ell mennem, egieh dolgaimhozis latnom, *Ty hozzatok maragion az vr Isten*» (V, 6). E két mondatból nyilvánvaló, hogy az *Isten hozzád* igei állítmánya eredetileg a *maradjon* volt. Így most már világos a dolog; hiszen tudjuk, hogy a *marad* azon igénk közé tartozik, amelyek lativussal fejezik ki a locativusi viszonyt¹ (*belehal a vízbe*), ma már csak *odamarad* kapcsolatban van meg igénknek ez a lativussal való szerkezete, ezért a fenti két mondat nemcsak az *Isten hozzád* szerkezetét magyarázza meg, hanem történeti mondattanunk szempontjából is becses adalék. A Balassitól idézett *Isten legyen hozzád* nyilván a két szerkezet keveredéséből származott.

KERTÉSZ MANÓ.

Az Egységes Magyar Helyesírás bírálata. A MNy. ez évi 1—2. számában (55—70. l.) Nagy J. Béla részletes bírálatot ír az egységes magyar helyesírás szótáráról. Ez az első beható bírálat, mely a könyvről megjelent s noha végső megállapítása nem kedvező a könyvre, szívesen elismerjük, hogy kifogásainak egy új kiadás alkalmával sok esetben jó hasznát vehetjük. Felfogásunk a könyv célja és rendeltetése felől olyan eltérő, hogy ebben rejlik a bíráló állásfoglalásának oka. A könyv kiadóit és a szerkesztőt a mindennapi élet követelménye és a könyvnyomtatók munkájának megkönnyítése vezette, midőn elhatározták egy ilyen bő és «lehetőleg» teljes szótár szerkesztését és kiadását. Szükség volt egy gazdag szóanyagot tartalmazó szótárra, mert a többi, forgalomban levő ilyen szótár, köztük a M. T. Akadémiáé is csak igen kis szójegyzéket közöl és a legtöbb esetben cserben hagyja a hozzá tanácsért fordulót. Az «egységes» jelző azt jelenti, hogy amennyire csak lehet, meg kell szüntetni a két- vagy többféle írásmód megengedését. Lép ez a bírálat is azt bizonyítja, hogy a nyelvész mindig talál magyarázatot és mentéset az írásmód ingadozása számára. Ellenben a nemnyelvész nagy-

¹ Vö Simonyi, M. Hat 1:29,268; Belke, NyK 43:162, 176.

közönség, az írással foglalkozók nagy tömege, továbbá a könyvnyomtatók, a szedők és a korrektorok nem akarnak okoskodni és töprengeni, hogy hogyan írják le a tolluk hegyére vagy az írógép, a szedőgép billentyűire került szót, vajjon melyik írásmód lesz a helyesebb, hanem látni akarják azt az alakot, ahogy a keresett szót le kell írniok. Ez a szükséglet követelte meg az egységes szótár szerkesztését és kiadását. *Grammatici certant*, — de a helyesen írni akaró közönség és a könyvnyomtató nem törődik a nyelvészeti vitákkal, őket nem érdekli, hogy miért jó egy szó vagy nyelvtani alak írása így is meg úgy is, ők gyorsan el akarnak igazodni, ha írásközben valami kétségük akad. Azt is nagyon jól tudjuk, hogy a teljes következetesség az elvek alkalmazásában lehetetlen; s ha a bírálat rámutat következetlenségekre a szavak egybeírása, a kötőjel alkalmazása, az idegen szavak magyaros írása, a kettős mássalhangzók és a hosszú *i, ú, ü* írása tekintetében, meg kell vallanunk, hogy gyakran a következetlenség tudatában kellett egyik vagy másik írásmód mellett döntenünk. Egyes kérdésekben lehet vitatkozni arról, hogy helyesen jártunk-e el, s a Nyr-ben szóvá is fogunk tenni néhány ilyen vitatható kérdést, hogy nyelvész olvasóink előtt igazoljuk álláspontunkat. A helyesírási szótár nagy elterjedése, s a könyvet használó közönség köréből hozzánk jutott nyilatkozatok azt bizonyítják, hogy a könyvre szükség volt s jó hasznát veszik azok, akiknek szántuk.

BALASSA JOZSEF.

„**Fölállni!**“ Itt van a mi szép nyelvünk romlásában rikító példának a főnévi igenév használata felszólítás (parancsoló mód) kifejezésére; pl. *Fölállni!* — Ez értelmetlen s nem valami tisztességes felszólításmód. Pl. egy őrmester így vezényelte sorba a népfőlkelő legénységet: *Fölállni!* Pedig valamennyi állt, csakhogy Pihenj!-állásban. Mondhatta volna: *Sorba!* v. *Sorakozz!* v. *Vigyázz!* v. *Igazodj!* Mert a mi katonanyelvünkön a vezénylő felszólítás épűgy, mint általában a magyaros felszólítás, személyragos igével járja; a katonanyelvben egyes második személyben: *Sorakozz!* *Vigyázz!* *Indulj!* *Állj!* *Megállj!* *Pihenj!* sat. Sokszor meg valamely határozó is megteszi: *Fel!* *Előre!* *Vissza!* *Talpra!* *Fegyverre!* *Sorba!* sat. Az őrmester úr is mondhatta volna az öreg népfőlkelőknek *cibiles* gyöngédséggel, de mégis katonásan: *Sorba emberek!* v. *Sorakozzunk emberek!* v. katonásan, röviden: *Sorakozz!*

A *fölállni!*-féle felszólítás nemcsak értelmetlen és nyers beszéd, hanem még kifejezésbeli szegénység is. Ott van helyette a mi magyaros, világos, személyragos felszólításunk, de mennyi! és a helyzetnek megfelelő! *Állj fel!* *Álljon fel!* *Álljunk fel!* *Álljatok fel!* *Álljanak fel!* *Tessék felállni!* *Jó lesz felállni!* *Talán felállnánk!* *Fel szabad ám állni!* *Föl lehet ám állni!* Mennyi árnyalat! Hát még, ha a felszólított személy vagy személyek mivoltát is hozzátesszük! pl. *Fiam!* *Bajtárs!* *Kenyeres!* *Sógor!* *Komám!* *Szomszéd!* *Ember!* *Gyerekek!* *Uraim!* sat. — Mennyi emberség! No de rövidebb, kibúvósabb: *Fölállni!*

Hogy ezzel a felszólításmóddal mennyire vagyunk, arra nézve ott az élet előszóiban, sőt itt-ott írásban is. Kávéházakban, étkezőkben lépten-nyomon halljuk: *Fizetni!* e. h. *Fizet ez vagy az.* — Még magától a fizetőtől sem igen halljuk: *Fizetek.* Ugyanott s kereskedésekben, az iparosvilágban már szinte otthonos lett az efféle felszólítás: *Kivinni! Összeszedni! Elrakni! Letörölgetni! Emelni! Engedni!* sat.

Az ne tévesszen meg bennünket, hogy a németben annyira szokásos. Ott is vakon használják; mert pl. *Maul halten und weiter dienen!* nem azt jelenti ám, hogy: *A száját befogni!* hanem pl. tegezve azt jelenti, hogy: *Fogd be a szádat és szolgálj tovább!* mert teljes mondat alakjában *du sollst* (v. *Sie sollen*) -s *Maul halten und weiter dienen!* Csakhogy az efféle felszólításból az alanyt meg a *sollen* állítmányt sokszor kihagyják; így aztán marad a főnévi igenév (esetleg a járulékaival), mi meg vakon lefordítjuk — rosszul.

Németes a *fölállni!*-féle felszólítás kérelem alakjában is; pl. *Kérem ezt v. azt megküldeni!* Magyarosan: (Kérem), *tessék v. szíveskedjék ezt v. azt megküldeni!* Egy ajtón ez a nyomtatott figyelmeztetés van: *Kérjük az ajtót betenni!* Magyarán: *Tessék az ajtót betenni!* Egy kapun meg ez a felhívás van: *Kéretik a kaput betenni!* Az egyik napilapban ez volt *Kérem a lap küldését beszüntetni...* *Ha hátralékban volnék, kérem azt velem közölni...* — Ugyanott ez volt: »... a... c. napilapot, mely X címére járt és e hó végéig van előfizetve, kérem beszüntetni a küldését, mert nem fizethetjük újból elő.«

MOLNÁR JÁNOS.

A kiírtott egy. A Nyelvőr eddig is már több ízben (vö. Nyr. 53:117) foglalkozott azzal a különös nyelvi jelenséggel, amely az *egy*-nek, akár mint számnévi jelzőnek a kerülésében áll és amelyet *egység*szonynak neveztünk el. Ez a betegség, amelynek okát alig találhatjuk meg és legfeljebb ha valami sajátos germanofóbiában, a németutánszástól való félelemben kereshetjük, sajnos, mint minden betegség terjedőben van és még olyan írókra is ráragad, akik ismerik a nép nyelvét és akiknek éppen ezért tudniok kellene, hogy a nép egyáltalában nem irtózik az *egy*-nek a használatától, természetesen a maga helyén.

Márai Sándor például, ez a kitűnő hirlapíró és nem értéktelen szépiró azt mondja éppen saját magáról, magának hirtelen megváltoztatásáról szólva: „aki, szinte éjszaka alatt lettem: tömegalkatrész és atom” (Ujság, 1931 május 3.). Világos, hogy Márai ezt akarta mondani: *egy éjszaka alatt*, olyan rövid idő alatt, amilyen *egy éjszaka*; az talán még világosabb, hogy *éjszaka alatt* mást jelent; jelenti ezt: *éjszaka idején, éjjeli időben, bárhány és bármilyen éjszaka.*

Máraitól is azt kell hinnünk, hogy a nagy magyarkodás vitte rá az *éjszaka* előtti *egy*-nek az elhagyására. Úgy gondolkodhatott, hogy ha a helyes magyarság kedvéért ugyanabban a mondatban nem használta az *egy*-et a *tömegalkatrész* és *atom* előtt, amelyek előtt, akár a német, akár a francia megköveteli az *ein, eine, ein-t*, vagy *un, une-t*, akkor csak következetesen jár el, ha az *éjszaka alatt* kifejezésénél is mellőzi az *egy*-et, hiszen ez az időhatározó így hangzanak németül: während einer Nacht, franciául: durant une nuit.

Bibó Lajos is iszonyodik az *egy*-től. A Nyugatban (1930 július 16) közli

„Kanok“ című novelláját, amelyből szinte szándékosan ki vannak írtva az egy-ek. Pl. Óramulva a vásárhelyi határba értek. (98. lp.) *Perc*re megpihent. (U. o.) *Perc* mulva már ki is szólt. (99. lp.) Ezúttal mintha *kevés* gúny is vegyült volna a hangjába. (99. lp.) *Darab* ideig hallgattak. (101. lp.) Hanem a kancának *kevés* száraz lucernát vethettek. (102. lp.) Pókay *keveset* várt, aztán feladta a szót. (103. lp.) Bókay *keveset* várt, akkor folytatta. (108. lp.)

Részben magyar nyelvérzékemre, részben magyar logikámra támaszkodva, bátor vagyok azt hangoztatni, hogy mindezek elé az aláhuzott szavak elé oda-kivánczolok az *egy*; különösen sutának érzem az *óra mulva* időhatározót. Külön kifogásom van az *egy* nélküli *kevés* és *keveset* ellen. Ezeiben a mondatokban ugyanis az *egy* nélküli *kevés* és *keveset* mintha nem azt jelentené, *nem sok, nem sokat, nem soká*, hanem inkább ezt: *nem elég, nem eleget, nem eléggé*. A következő példák talán jobban rámutatnak arra, amire célzok. Más, ha azt mondom: „A kiváltságosak már törődtek *egy keveset* a néppel“, ismét más: „A kiváltságosak *keveset* törődtek a néppel.“ Hajzálkülönbségek ezek, de azért érezhetők és érezte:hetők.

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

Halálbőrönd. Az újságírók gyakran kigyúló és feltűnést hajszoló képzelete nem egy igazán szemléletes, költői és meglepő kifejezést teremt. Sokszor persze el is veti a súlykot s ilyenkor a megdöbbenésre vagy lelki megilletésre szánt szó, kifejezés bizony inkább mosolyt vagy bosszúságot arat. Pár éves újságírói lelemény a *halálsorompó*, valamivel újabb a *halálautó*. Ezek ellen, bár poétai merészségűek, kifogást tenni nem lehet, mert nyelvünk szellemét nem sértik (v. ö.: halálmadár, halálvirág stb.) s valóban hangulatkeltők, erővel teljeseek.

Most azonban egyik napilapunkban ezt olvasom: „Alig fejeződött be a szolnoki pályaudvaron talált *halálbőrönd* ügye...“

Nyilvánvaló, hogy az így kezdődő cikk szerzőjének fejében a halálsorompó és halálautó zavaros analógiája motoszkált, mikor leírta ezt a szót: *halálbőrönd*. A tévedés ott van, hogy ama bizonyos sorompók és autók emberéleteket oltottak ki; ez az ócska bőrönd azonban teljesen ártatlan volt az áldozat meggyilkolásában.

Így aztán csoda-e, hogy nem tudunk sem megilletődni, sem elmélázni ezen az új kifejezésen? Inkább bosszankodunk vagy mosolygunk rajta. És semmiesetre sem könyveljük el nyelvünk nyereségeként.

(Soltvadkert)

FREY ANTAL

A divatszók gyorsan és értelmes gondolkodás nélkül terjednek. Alighogy megjelent a lapokban a *halálbőrönd*, néhány nap mulva már újabb, ugyanolyan értelmetlen és helytelen utánzása szülte a *halálkocsi* szót s a bányaszerencsétlenség alkalmából a *halálüreg, haláltárna* szavakat.

B. J.

MAGYARÁZATOK.

Boszorkányos szavak és kifejezések. Érdekes és tanulságos füzet jelent meg ez év elején egy debreceni tanár, *dr. Haász Imre* tollából: „Boszorkánypörök Debrecenben“.

E füzet felhasználásával megpróbálom csoportosítani azokat a népnyelvi szavakat és kifejezéseket, amelyek valamilyen kapcsolatban vannak a boszorkánysággal.

1. Mi a boszorkány neve?

Boszorkány, ördögös, ódó (oldó)-kötő bűjös-bájos, varázsló, kuruzsló, ördöggel vagy sátánnal cimboráló.

Boszorkányféle, de még sem az, a *tátos* (táltos), aki rendkívüli testi s ennél fogva ugyancsak rendkívüli szellemi tulajdonságokkal jön a világra. A tátoshoz közeláll a *néző*, aki felismeri a boszorkányt, ki tudja mutogatni, hogy kiben-miben lakozik ördög, továbbá van olyan mestersége, fogása, tudománya, amellyel meg látja az elveszett, eldugott pénzt, a rejtett kincset, a jövőendőbe is lát, vagyis jósol, a szó szorosabb értelmében *néz*, de csak annak, aki hisz benne.

2. Mit mivel a boszorkány?

Ód-köt, bűjöl-bájol, varázsol, kuruzsol, orvosol, beteget ken-fen, ront, embert vagy állatot megront, állatnak, jószágnak hasznát elveszi, ördöggel, sátánnal, lidérccel cimborál és paráználkodik. Mikor ód-köt vagy bűjöl-bájol, akkor *berbitél*,* vagyis értelmetlen szavakat mormol, továbbá makog.

Boszorkányi mesterség a *hajigálódás* is, amikor a rontásra kiszemeltnek házában *fazék, kanna, gyertyatartó hajigálódik.*

3. Mi a boszorkány büntetése?

Kézi kaloda, nyakvas, ekklezsia-követés, falóra (deres) ültetés, vesszőzés akár a falovon, akár a pellengéren (szégyenfa); a városból való kitiltás, amikor is rendszerint a hóhér vezeti ki, jobban mondva hurcolja ki, és még jobban mondva seprűzi ki a városból; a száműzéshez néha hozzátartozik házlerombolás, a boszorkány ingó s ingatlan vagyonának elpusztítása; fejeztetés, vagyis halál, amely lehet pallós átali fejeztetés, megkövezés (ritkán), máglyán való megégetés (gyakran); a fejeztetés vagy másnemű életvesztés és a tűzhalál egygyütt is járhat. A kőpadra vonás (tortura) nem külön büntetés, hanem csak vallató eszköz a súlyosabb esetekben.

A boszorkányperek szókinccse ezzel — természetesen — nincs kimerítve; a magyar folklórnak — szerintem — nem utolsó feladata volna egy boszorkányszótár szerkesztése és kiadása.

(Debrecen)

KARDOS ALBERT

Kóly a világ közepe. Mindenki tudja vagy legalább is minden jó magyar embernek tudnia kell, hogy *Kóly a világ közepe*. — De hogy mióta tartja a magyar ember ezt a biharvármegyei kisközséget, amely — sajnos — most Romániának szűri a jó érme-

* Méliusz berbitélőknek szidja a pápista papokat.

léki bakatort, a világ közepének, azt már sokkal nehezebb megállapítani.

Régi könyvek, jobban mondva Kiss Bálint „Magyar régiségek” c. könyvének olvasása közben rájöttem, hogy Kóly már száz évvel ezelőtt is a világ közepe lehetett. Kiss Bálint ugyanis, aki teljes lélekkel hitt a magyar zsidó nyelvrokonságban, több mint 1200 fantasztikusnál fantasztikusabb magyar zsidó szóhasonlítást állított össze ebben az 1839-ben megjelent művében és ezek közé sorozta a következőt is:

Col=Kóly, (h.) minden, világ.

Ebben a szóegyeztetésben *col* kól-nak olvasandó, a (h.) pedig helységet jelent.

Hogy jutott eszébe Kiss Bálintnak, egyébként a M. T. Akadémia levelező tagjának a héber *kól*-t, amelynek jelentése *minden, mind, egész*, a magyar *Kóly* helységnévvel azonosítani. Bizonyára úgy, hogy előtte is ismeretes volt a Kólyról szóló szálló ige, t. i. *Kóly a világ közepe*, tehát ebben a szállóigében nem nagy erőltetéssel fölcsérélte a *világ* szót a *minden* szóval és kész lett az 1000-ik vagy talán 1049-ik magyar-zsidó szópár: héber *kól*=magyar *kóly*.

Sokan mosolyognak, aminthogy mosolyogniok is kell az ilyen szóegyeztetésen, de ezek a mosolygók ne sajnálják a nevetést a mai nyelvészek hasonló erőlködéseitől sem, amelyek között például ott találjuk az egész szlávsággal közös *Poprád* folyó és helység-névnek magyar eredetre való visszavitelét.

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT

Intén, intöst. Kallós Zsigmond *Ingyen*: *Umbe sus* című cikkében egyebek közt ezt mondja: „*Ingyen*-nel körülbelül egy jelentésű az az alsó mátyusföldi *intén*, melyet Zolnai (Nyr. 19:49.) egy túlságosan merész jelentésbeli áthidalással (mérsékeltség-irány!) egy ormányságbeli *intöst* (= egyenesen) szóval azonosít. Ezen a nyomon tovább haladva igyekszik megfejtetni a magyar *int* képzőnek, valamint az *intéz* igének is az eredetét” (Nyr. 59:110). Ezekre a megjegyzésekre néhány észrevételem van. Mindenek előtt az, hogy azt a kerek 40 évvel ezelőtt megjelent *Intén* című értekezést, amelyre itten hivatkozás történik, nagyon-nagyon régen (talán mingyárt a megjelenése után) olvashatta a cikkíró, és csak pusztá emlékezet alapján teszi róla a főttebbi észrevételeit, mert ezek bizony nem állják meg helyüket. Az én nézeteimet ugyanis a valóságnak meg nem felelően idézi K., ennek következtében aztán az ellenük való kifogásai is nyilvánvalóan alaptalanná válnak. Cikkmemben t. i. a mátyusföldi *intén* batározószót seholsem azonosítottam az ormánysági *intöst*-tel, csupán azt igyekeztem bizonyítani, hogy mind a két népi szavunk egy közös alapszóra, egy **ént* hangzású ősi főnévre megy vissza. Az én hibámon kívül történt, hogy ezt a föltételezett **ént* főnevet 12 évvel később Kertész Manó tovább fejlődött (*e>i>*) ejtéssel, *int* alakban a Zala mentén legalább 20 faluban meg is találta ilyenféle mondásokban, mint: „Láttya kié aszt a szivafát ott a ház *intibe*?” (a. m. irányában; „a szilvafa a fallal egészen egy irányban volt” jegyzi meg Kertész). „Ott ütem [értsd: ütem] a pitar *intibe*, mikor a dühös kutya beszalalt a zudvarunkba” (a. m. „a pitvarral egy irányban”

*A ritkítások tőlem valók.

Kertész értelmezése, l. Nyr. 31 : 577). Azt az igazán „túlságosan merész“ jelentésbeli áthidalást pedig : „mérsékelttség—irány!“ a figyelmes olvasó nem képes megtalálni az én értekezésemben, mert én — csodálatos! — éppen az ellenkező irányú áthidalást (irány>mérsékelttség) kíséreltem meg, mikor közérthető módon azt mondtam : „Jelentésfejlődés nyomozásában, eltérő értelmű szók egyeztetésében, ha van, mindig az egyszerű helyjelentésből kell kiindulnunk... Tehát a kérdésben levő szavaknál is, hol végelemzésben e két fogalommal állunk szemben : 'irány' és 'mérsékelttség' ('directio viae' és 'temperantia') a helyjelentést kell eredetibbnek tartanunk s legalkalmasabban 'irány' jelentésűnek tekintenünk a fölvehető alapszót“ stb. (Nyr. 19 : 53—54). Hogy aztán ez az 'irány>mérsékelttség' jelentésfejlődés mennyire nem „túlságosan merész“, azt talán eléggé bizonyíthatják a finn *suhta* és *suunta* szók jelentései, amelyekre cikkemben hivatkoztam. Az előbbi u. i. azt teszi : , wegrichtung, convenientia rerum, ratio ad alteram, proportio, modus in rebus, temperantia'; az utóbbi pedig Szinnyi szerint : 'irány, rend, helyes mérték', Budenz szerint pedig : 'directio viae, ordo v. modus debitus in rebus gerendis, modestia, temperantia' (uo. 54).

Csak mellékesen jegyezve meg azt, hogy az *-int* végzetet mifelénk nem képzőnek, hanem ragnak nevezik, áttérek a K. némely saját és sajátos magyarázatának megvizsgálására. Ezek a magyarázatok nagyjából talányosak és talányosak. Azt mondja például, hogy az én *intén*-magyarázatommal szemben „kínálkozik az a lehetőség *intén*-ben is éppúgy mint *ingyen*-ben [ez u. i. szerinte *imígyen* (<*im ígyen!*)-ből rövidülhetett], összevonást sejtünk : *im-int-en*, és keletkezéséhez ugyanazt a gesztust [értsd magyarul : kézmozdulatot] képzelni,“ amellyel t. i. ő Paul nyomán az *ingyen*<*im ígyen*-t is magyarázta. Ezzel a magyarázattal azonban csak csöbörbül vödörbe jutottunk, mert a kézmozdulat kíséretében (*im!*) ejtett kifejezés másik fele megint csak **inten*, aminek az eredetét meg kell még fejtenünk. Avagy úgy gondolja-e K., hogy ez az **inten* mégis annak az **ént*>**int* főnévnek valamilyen alakja volna, amelyet én az *intén*, *intöst*, *intéz* szavakból kikövetkeztettem, s amit Szinnyi, Munkácsi és más nyelvészeink el is fogadtak (l. Szinnyi : Nyelvhas. 7 137)? K.-nak véleményéről u. i. igen bajos világos képet alkotunk. Ő német tudósok modorában minduntalan terjedelmes jegyzetekkel szakítja meg magát, s amit a szövegben talánál megkockáztatott, jegyzeteiben újabb talányokkal megdöntögeti. Így vagyunk az *intén*-ről való véleményével is. Ha tehát ennek az *intén*-nek az én **int* főnevem a 7. jegyzet aggodalmaskodása után nem szolgálhat alapul, ugyan minek tartsuk a tőle feltételezett **im-int-en*-beli *intén*-t? Ebből az **iminten*-ből szerinte összevonás útján lett *inten*, vagyis ugyanaz a szóalak, ami az *im* rémutató szónak eljételete előtt már úgyis megvolt. Ez szerintem fölösleges föltevés, valóságos körben kerengés, bár egészben véve hangtanilag nem volna éppen lehetetlen.

A 7. jegyzetben ezt is olvassuk : „*Intén* ilyenformán azonos alakú volna a még élő *imént*-tel, melyet talán szintén egy kísértő gesztus ruházott fel mai jelentésével.“ Itt ismét kérdelem : minek tartja K. az *-ént* elemet ebben az *imént*-ben? Annak a föltételezett **ént* > **int* főnévnek-e? Csakhogy erre vonatkozó találgató megjegyzései után igazán nem tudjuk : hisz-e ő egy ilyen főnévnek egykori megvoltában és mai meglétében vagy nem, mert amit erről ugyanebben a jegyzetben később mond, az a dolgot nem hogy megvilágítaná, hanem csak még jobban összezavarja. A főntebb idézett Kertész-féle „a ház *intibe*“, „a pitar *intibe*“ kifejezésekkel szemben u. i. K. egy másik népnyelvi följegyzésre hivatkozik, amely így szól :

„a ház *szüntibe* : egy vonalba a házzal (házzsünt, házszint)“. Ebben a följegyzésben szerintem, már a zárjelbe tett „házzsünt, házszint“ magyarázatnál fogva is, egészen más képzetről van szó: magassági képzetről, és nem irány-képzetről, ami a ház *intibe*, és *pitar intibe* kifejezésektől el nem vitatható. Azt sem tudom elképzelni, hogyan vonódhatott volna el valami *inte* szó — amint K. gondolja — a ház *szüntibe* kifejezésből. Az elemző szóalkotásnak (vö. NyK. 23 : 230) nevezett elvonás u. i. tudtommal olyan esetekben szokott előfordulni, mikor a ketté elemzett szónak a lefejtett része egészen világos, v. i. mikor ez tisztán kiérezhető valamely hosszabb hangsorból, mint pl. *apatika* > *a patika* > *patika* ; *kisdedővő* > *kisdedő* > *kis dedő* > *dedő* ; *jób anya* > *jóbanya* > *jó banya* > *banya* (l. Horger : Magy. szavak története 23). Ámde a ház *szüntibe* kifejezés a kiejtésben tulajdonképpen így hangzik : *házzsüntibe*. Hogyan vonódhatott volna el tehát ebből egy *üintibe*, illetőleg *intibe* szó, mikor az előtte álló elem *hássz*-nak hangzik, ami a ház képzetét már alig idézhette föl?! Nézetem szerint tehát a Sztrokay-féle, különben is egészen más jelentésű ház *szüntibe* kifejezés a Kertész fölfedezte ház *intibe*, *pitar intibe* szólásokkal nem azonosítható, s legjobb esetekben ezeknek csak népetimológias módosulata lehet.*

ZOLNAI GYULA

Tojástánc. Általánosan ismert szólas a „tojástáncot jár“, Hirlapíróink szívesen használják ingadozó politikájú honatyákra és a paragrafusok közt bujkáló nem igaz emberre célozva. Íróink is kedvelik, mégis, ha eredetét kutatva szótárainkat, mondásgyűjteményeinket nézzük, sehol semmi nyomára sem akadunk. Pedig a mondás nem csak irodalmi körökben ismert, hanem használatos a nép körében is. Nem ismeri CZFog., sem a TSz., legalább is fenti alakjában nem. A TSz. megemlíti egy mondást, mely értelmileg hasonlít szólásunkhoz, de mégsem az. Ismeri a „tojáson jár“ mondást és magyarázatul azt mondja, hogy „büszkén jár.“ Ez a tojáson jár mondás talán korcsa a „tojástáncot jár“-nak? Annak hihetnők, ha nem volna mellette a lehetetlen magyarázat. Nem tudom elképzelni, hogy valaki, kinek tojások vannak a talpára kötve, „büszkén járjon.“ Járhat vigyázatosan, óvatosan, kényesen, pipiskés lépésekkel, de semmiesetre sem „büszkén“, hiszen büszke járásnak előfeltétele a határozott lépés, ez pedig tojásokon járva lehetetlen. Inkább óvatos, körültekintő járást tetelezz fel mondásunk. Büszkén járt, fennhordott orral Mátyás király bírāja, ki aranytányérokra lépdelt, de nem az, aki tojásokon jár. Ennek a mondásnak tehát semmi köze a „tojástánc“-hoz.

De akkor hol keressük? Réthei Prikkel Marián, ki behatóan foglalkozott a magyar táncokkal, nem ismeri a „tojástánc“-ot. Pedig ha ez Magyarországon szokásos tánc lett volna, akkor okvetlen megemlítené volna. A Révai Lexikon ismeri és Magyarországon is ismert táncnak mondja, bár bevallja idegen eredetét. Így ír róla : „Olasz népies tánc, amely a földön elhelyezett tojások közt történik akként, hogy a tojások el ne törjenek. Olaszországi komédiások más országokban is ismeretessé tették, innen e szállóigék : „Tojástáncot jár, mintha tojáson (helyesen tojás közt) lépkedne.“ A lexikon írója már érezte, hogy itt nem *tojáson járásról* hanem *tojások közt* való járásról van szó. Tehát ismét csak az óvatos járásról lenne szó és nem a büszke járásról, de miért az óvatosról, hiszen egy-két értéktelen tojás eltaposása ilyen táncnál — még, ha a célja a táncnak a tojások kikerülése is — nem a világ.

Még jobban megközelíti mondásunk helyes értelmét és ezzel adja magyarázatát

* Kallós Zsigmond válaszát erre a cikkre a jövő számban közöljük.

Kelemen Béla : Magyar-Német Szótára, mely így ismeri „behutsam herumtrappeln“ = „Tojástáncot járni (valami körül).“ Tehát helyesen mondja, hogy *óvalosan járni* és, hogy *valami körül*, nem úgy mint a TSz., mely „bűszkén“ lépteti a tojáson járó.

Megközelítettük a „tojástáncot járni“ értelmét, de még mindig nem tudjuk, mi lehet mondásunk eredete. A Révai Lexikon úgy tünteti fel a dolgot, mintha ez az olasz eredetű tánc Magyarországon is ismert lett volna. Lehet, hogy jártak erre mifelénk is olasz vándorkomédiások, akik bemutatták a táncot, de az sohasem honosodott meg nálunk. Mostanában pedig nem ismeri a nép. Mulatóhelyeinken gyakran mutogatják magukat táncosok, kik éles török közt táncolnak, vagy fakirok, kik üvegcserepeken, éles szögeken táncolnak, de tojástáncot járókkal itt sem találkozunk épúgy, mint a nép nem ismeri a lexikon említette olasz tojástáncosokat. Ha nem ismerjük a táncot, miért használjuk a mondást?

A Nyr. 1931 január-februári számában foglalkoztam a „szalmaszálat sem tesz keresztbe“ mondás eredetével, és kimutattam, hogy ez nem egyéb, mint a beteg ágyából vett szalmának az útfélre való kihelyezése. Ilyen ősi babonás szó-kás rejlik a „tojástánc“ szólásunk mögött is.

Főleg a Dunántúlon divott, hogy a súlyos beteg ágyából egy kis szalmát, vagy lószőrt kivettek és ezt kifűjt tojás héjába dugva kidobták az uccára, hogy azt valaki felszedve a betegséget továbbvigye. Oly általánossá vált ez a babonás szokás, hogy idővel senkit sem lehetett megtevesztetni ilyen kitett tojáshéjakkal. A népbabona segített ezen is. Most már nem volt szükség a tojás felhevésére és elvitelére, elég volt, ha valaki *rátaposott*. Egy tojást csak el lehetett kerülni, de a tömegesen kitett *tojások* közt már *óvalosan kellett ellépkedni* és vigyázni kellett nem csak el-taposásukra, hanem csupán megérintésükre is. *Ilyen tojásokat kerülgető legényre vagy leányra mondhatták, hogy „tojástáncot jár.“* Ezt ismeri a nép, és nem az olasz „tojástánc“-ot, és innen vehette át a mondást, helyesen alkalmazva az irodalmi nyelv is.

ZOLNAY VILMOS

Böhhönc. (Vö. Nyr. 59 : 239.) Ezt a szót már legalább két évtizede hogy smerem. Nem a népnyelvből, hanem úri emberek beszédéből, de nem tudnám már biztosan megmondani : budapestiektől vagy vidékiektől hallottam-e. Pedig többször hallottam, még pedig mindig tarokkozás közben, az erős, nagy ütő tarokkokról : Fene nagy *böhhöncei* vannak. Van egy pár erős *böhhöncöm* stb. Tudva azt, hogy játék közben sok tréfás és önkényes szó és szólás keletkezik (pl. *kutykef* vagy *kefkuty*, e h. *kutyakefe* vagy *kutyakefélés*, az olyan játékról, amelyben a megnyert és az elvesztett pontok kiegyenlítődnek, *belladonna*, az alsós játéknak *béla* műszava helyett stb. stb.), nem vettem rá ügyet és sohasem kérdeztem utána az eredetének, amint máskor, komoly beszélgetésben hallott szókra vonatkozólag meg szoktam tenni. Azt hittem, valami tréfás szóalkotás, a *tanonc*, *ujonc* stb. kaptafájára. Nagy meglepetéssel olvastam aztán a szót a Hegedüs Loránt emlékbeszédéről szóló hírlapi közlésben, mint kimondottan népies kifejezést, és magam is csodáltam, hogy mindeddig nem jutott sehoh sem följegyzéshez. Mostmár világos, hogy azok, akik előttem annyiszor használták, vagy legalább is az, aki először alkalmazta nagy ütő tarokkra, bizonyára a nép nyelvéből merítette ezt a furcsa hangzású *böhhönc* szót, amely Hegedüs Loránt szónoki ötlete nélkül alkalmasint még nagyon sokáig lappangásban maradt volna. Még megjegyzem, hogy Hegedüsnek *böhhöncös* befejező gondolata az emlékbeszédnek nem rég megjelent akadémiai kiadásában másként van fogalmazva, mint ahogyan

a Nyelvőrben, nyilván hírlapi közlés nyomán, olvashatjuk, és a tájszó lelőhelyére vonatkozólag a hódmezővásárhelyi tájszólásra hivatkozás helyett ebben ez áll: „Ha most utolsó szónak én is nyelvünk egy elfeledett s irodalmilag nem használt szavát használok fel a nagy mester munkájára, úgy ez a szó, amely Rákosi Jenőt jellemzi, nem lehet más, mint az, amellyel a Nagy Magyar Alföld egyes részein, melyekről Rákosi Jenő oly gyönyörűen beszélt, a kiirtott erdő helyett egyedül otthagytott óriási szálfát nevezik. Ezt a fogalmat nyelvünk hatalmas őseréjével „Böhönc“-nek mondják“. Stb.

ZOLNAI GYULA

A *j* denominális igeképzőről. A régi magyar nyelvben számos képzőbeker volt használatban, melyek első része egy *h* deverbális névszóképző (pl. *helyhez, porhad, sebhél, búzhódik, megsebbevék, megvénhöl*). Ezzel Budenz Ugor Alaktanában olyan finnugor képzőket egyeztetett, melyeknek *j* vagy *i* alakjuk van; pl. mordv. *lopa* 'levél, lomb': *lopaja* 'leveledzik'; vog. *nam* 'név': *namaj-* 'nevez'; osztj. *uālam* 'nyelv': *uāami-* 'hazudik, rágalmaz'; finn *muna* 'tojás': *muvi-* 'tojik'; lapp S. *monnē* 'tojás': *monni(je)-* 'tojik, tojást keres'.

Simonyi (TMNy 456) szerint ez a *j* van meg az *árjad, hirjesz(tel), hirjel* és *kórhadoz, kórjul* igékben. Ezek közül csak az utolsó fordul elő a régi nyelvben, a két elsőre csak a népnyelvből vannak adatok. Az *árad* ugyan *árrad* (vö. még *árrasz*) hangalakban is megvan a régiségben, de ez nem feltétlenül *-rj*-nek a nyoma, mert az alapszava is előfordul *rr*-rel (*árriában* Balásfi), sőt a 'preis' jelentésű *ár* is (*arra* MünchK. *arron* Fél., *árrát* Decsi, Czegl. Helt. Pázm. *arra* Zvon., *árrü* Com.; *árrüt* Mad. *arro* Helt. *árruba* Land. 'árú'). Véleményem szerint a *j* ezekben járulékhang, mint a *virjad* 'virrad', *lajlorja* < *lajlora* < ném. *leiler* stb. szókban (l. *Bodza és lársai* c. cikkemet). Az említett finnugor képzőt eszerint nem tudjuk a magyarban teljes biztossággal kimutatni, megvan ellenben a cseremiszből a következő biztos példákban: CÜ JS *rulijä*, JK *riülijä*, CK *ro lijä*, *ro tajä*, JT *ro lejä*, JO *ro tejä*, BJ Bjp *rošajä*, P *rošejä* 'korhad, rothad (kötél, ruha)'; vö. UP *rot liješ*, KA KŠ *rät lieš*, KJ *ärl l* ua. (vö. UP *rolanješ*, KA *räla ngeš*, KJ *ärlanješ* ua.) / Č *ro tkajä* ua. (vö. UJ *rotkäljä*, JT JO *ro tköljä* ua.; alapszava azonos a magyar *rothad*-éval; vö. Beke NyK. 45:352) / CK Č *lapajä* 'fölszárad, fölszikkad (föld)'; vö. P B BJ Bjp JO V *tap*: B *t liješ* ua. / P B BJ Bjp M *luijajä*, USj US *luikajä* 'elkopik, elrongyosodik (ruhanemű)'; vö. JT *luija* 'lázán font (fonál, kötél)' / CÜ CK Č *nörkajä*, ČN *nürkajä* 'a laskaleves megsűrűsödik, szétfő benne a laska'; vö. ČN *nürka* 'sűrű laskaleves'; CK *nörka*, K *nörjä* ua. sűrű sár, kátrány, sör'; JT *nürja*, JO JP V *nörjä* 'tejszín', JT *nürešješ* = ČN *nürkajä* / P B Bjp M UP CÜ *purajä*, CK Č ČN JT *porajä*, USj US UJ *purkajä* 'porlik, mállik, szétfoszlik (kenyér, kötél), töredezik, lehu'l (virág, levél, szalma)'; vö. B M UP *purja*, Bjp USj US UJ *purka*, JT *porja*, CK Č *porka*, K *pörja* 'omlós (föld), morzsolódó (kenyér), lisztes (krumpli), porhanyó'; JO *kinda porh lin* 'a kenyér megkeményedett és morzsolódik' / P M *mortejä*, B *mortijä*, BJ *mortikajä*, Bjp *nortkajä* 'elrothad (kötél, ruha, fa)'; vö. M MK UP USj UJ CK Č *mortanješ* ua. (vö. csuv. Paas. *murdaš* 'törékeny, porhanyó (pl. fa, cérna, szij)', Zol. *mordäš* 'elhervadt ~ kazáni-tatár, mizsér *murtaj-* 'elhervadt', baskir *murtaj-* ua., *murt* 'hervadt, törékeny').

BEKE ÖDÖN.

Cihadni. Csokonai Cultura című vigjátékában Ábrahám zsidóvásáros zsidó a darab végén a közönség elé lép és bejelenti, hogy Egyed napján „meginth lesz egy chomidia, akkor vásár is Cshergön etwas cihadni (?), talán lesz valami eladó...“

(Genius kiadás. III. 371 l.). Csokonai, ki először szerepeltet irodalmunkban reálisan megrajzolt zsidó alakokat, nyelvében is jellegzetessé akarta tenni a zsbívsáros figuráját. Ábrahám rontott magyarsággal beszél és furán csengő mondataiba német szavakat kever. A költő a zsidó-német szavakat fonétikusan írta le, Így lett érthetlenné a *cihadni*. Ismeretes a zsidó házalók gyakori kérdése: „mi van eladó?” Egy régi hamburgi képen, amely a zsidó árúst batyuval, kosárral, kanállal, szűrővel a kezében ábrázolja, ez a felírás olvasható: „Was su Handeln?” (Aus „Suhr D. Hamb. Ausruf“ Mitteilungen der Gesellschaft für jüdische Volkskunde. Hamburg, 1903. 2 s az.). Ábrahám ugyanezeket a szavakat ismétli: *etwas zu handeln* > *z' hand'n* > *z'had'n* > *cihadni*. A szó értelmét tehát maga Csokonai is közli: „talán lesz valami eladó”.

ZSOLDOS JENŐ.

Rés és rözse. Simonyi Nyr. 30: 533 azt állítja, hogy „mind a *rözse*, mind pedig a *rés* szláv eredete kétségtelen”. Szily Kálmán, ki a *rözsenek* kimutatta *rés* változatát (Nyr. 28: 15), szintén azonosnak veszi a két szót, s a '*rözse*' jelentést tartja az eredetibbnek. Asbóth azonban (Nyr. 30: 555) rámutat „azokra a sajátos nehézségekre, amelyekre bukkanunk, ha ezeket a szavakat a szláv-ságból akarjuk megmagyarázni”. Mindenesetre érthető, hogy nyelvészeink megpróbálkoztak a két szó összekapcsolásával, mert alakváltozataik valóban meglepően egyeznek. Legfontosabb, hogy a *rözsenek* mind a régi, mind a népnyelvben kimutatható eredetibb *rés* alakja. A *rés*-t Ceglédén *rész*-nek ejtik, s a *rözse* szigetközi *részse* (NyF. 38: 14), dunántúli *résző* változatában is *s* > *zs* változás történt (az -ő járulékhang, vö. Beke Nyr. 58: 105). S mindkét szó előfordul a nyugati nyelvjárásban *rös* alakban (NySz. MTsz. Nyr. 29: 383, 31: 212). A *rözse* eredete ma már kétségtelen: a középfelnémet *rīs*, úfn. *reis* „zweig” átvétele (vö. Nyr. 58: 80). Nézetem szerint a *rés* is a németsegből való, mint erre már Dankovszky és CzF. utalt s nem egyéb, mint a *riss* szó átvétele. Az *sz* > *s* hangváltozásra nézve vö. többek közt *prés* (*prös* Zala m. MTsz., *prös* Lép. NySz.) < ném. *presse*. BEKE ÖDÖN.

Olvad, olvas. Egy régiebb cikkem jegyzetében (Nyr. 56: 31) kifejeztem azt a sejtéletemet, hogy az *olvad* éppen olyan alak, mint a régi *nyomvad* ige, vagyis a *d* képző előtt levő *v* az ősi visszaható képző. Ezt a föltevésemet megerősíti az *olvás* (Bihar m.), *olás* (Baranya m.) adat, melyben a *d* képző hiányzik. A szó azonban nem azt jelenti: 'olvadás', hanem azt, hogy 'lél', mindamellett nem lehet különválasztani az *olvad* igétől. A jelentésbeli nehézséget úgy igyekeztem áthidalni, hogy eredeti 'olvadás (azaz befagyatlan hely)' jelentést vettem fel. Ezt a jelentést igazolja egy újabb, nagykörűi (Jász-N.-K.-Sz. m.) adat: „*olvás*: a befagyott folyón be nem fagyott hely” (Nyr. 47: 91). Ez a példa is mutatja, mily nagy jelentősége van a szófejtés szempontjából a nyelvjárások tanulmányozásának.

B. Ö.

Nyoszolyó és nyoszolya. Mindkét szó a szláv *nosilo* 'lectica' átvétele, s mint Nyr. 58: 106 kimutattam, a szó eredeti alakja a magyarban *nosol volt. Erre utal a MTsz. *nyuszó-leány*, *nyűszó-l.* adata, s kétségtelenné teszi a Nyr. 28: 427 alatt Nagykapusról közölt *nyűszól-asszony* változat. A *nyoszolyó* és *nyoszolya* azonosságát bizonyítja, hogy a régi Tsz. szerint *nyoszolyó* a Balaton mellett 'szalmából fonott ágy, lésza' jelentésben is használatos. Az idézett helyen már most ezt találom: „*nyoszoló* asszony v. leány: *nyoszolya-asszony* (Alsözög, Mákó)”, s ez az adat arra vall, hogy a *nyoszolya* is jelent nyoszolyó asszonyt v. leányt. Ebben a becses kalotaszegi tájszógyűjteményben szavunknak még ezeket a változatait nem találjuk a MTsz.-ban; *nyűszülő* Bogántelke, *nyoszoró* Bánfi-Hunyad. B. Ö.

Adatok a gyermeknyelvhez. 10 éves kis hugom mondta *vizslálkodik*; úgy viselkedik, mint egy vizsla. Bizonyosan a *kutyálkodik* mintájára alkotta.

Z. V.

A 3 éves K. P. t figyelmezteti az édesanyja, hogy a vendégek jelenlétében ne viselje ám magát rosszul. A vendégek távozása után büszkén mondja a gyerek: Anyukám, ma nem rosszkalkodtam, ma *jókalkodtam!*

SZERETŐ GFZA.

Füstén kap. Nagy Gyula (MNY. 13:86) a híres sárospataki jogtanárnak, Kövy Sándornak 1822-ben megjelent „A magyar polgári törvény” c. művének egy rendkívül érdekes helyét közli: „De akárki által is megfogattathatnak l. a' tolvajok, paraznák, gyilkosok és gyujtogatók, *füstén*, *hevenyébe* (flagranti), az az a' gonosz téteményen helybe kapattatva...” Kövy jegyzetben hozzáfűzi, hogy a „füstén előfordul a régi magyar könyvekben”. Valóban régi kifejezésnek kell lennie, bár Nagy csak B. Szabóból tudja idézni: *azon füstnyomonn utólérték*. A kifejezés egészen világos, a szövegből is érthető: akit tetten, gyujtogatáson, még a füstjén érnek, s pompás megfelelője a latin *in flagranti* jogkifejezésnek, amire különben Kövy is hivatkozik, mely eleinte szintén csak a gyujtogatáson érést jelentette. A tettenérésnek a régi magyar nyelvben más szava is volt: *véren ér*, *véren kap*, *véren fog*, *véren tapasztal* (Kertész MNY. 10:233), Beke Nyr. 43:359; pl. *virinn ír* 'rajtakap, rajtér) lopáson (*Ippen virinn írtem* Bakonyalja NyF. 34:95), s ezek eredetileg gyilkosságon érést jelentettek.

BEKE ÖDÖN.

Füstön. Ezt a rejtélyes szót Kövy Sándornak, a régi magyar jogtudomány egyik nagy mesterének egy munkájában olyastam. Csillag alatt azt jegyzi meg hozzá, hogy jelentése «in flagranti». A magyar nyelv történeti gyűjteményeiben ennek a szónak nyoma sincs.

BECK S.

Pótlások. Kisebbik uram, öregbik uram. (Nyr. 60:32.) Baranyában, a tolnamegyei Sárközben ma is használják a «kissőbbik» és «öregbik» uramat.

(Mohács Kölked.)

ADÁM IMRE.

Frászkarika. (Vö. Nyr. 59:14.) A *frászkarika* nemcsak a Dunántúlon, hanem a köznép nyelvében, a Nyírségen is általános használatos. Pl.: Tudod ezt a munkát? — «Tudja a frászkarika!» Allítólag ez a szólás mód 1848 óta használatos Kótaj és vidékén, de erre biztos adat nincs. Egy öreg ember állítása szerint a frászkarika olyan valami, amiben minden rosszság megvan.

RADVÁNYI SÁNDOR.

Hangász. A *hangász* Nyr. 26:360 szerint nyelvjúrási szó, a Nyr. 31:150 és 277 lapján azonban tájszónak tartják. A Csáki bíró lányáról szóló népballadák («Halálra táncoltatott lány» típusa) nem egy változatában előfordul a *hangász* szó, úgyhogy okkal tájszónak lehet tartani. A következő helyekről találtam adatokat: Nyárad (Veszprém m.): Ethnographia 40:56. — Tolna megye: A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának népzenei gyűjteménye, 143. sz. szöveg. — Csoma (Somogy m.): A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának folklóre-gyűjteménye, 105. sz.: Nagy Lajos Márton 6. sz. közlése. — Bókaháza (Zala m.): Nyr. 14:336. — Rábaköz (Sopron m.): Nyr. 16:336. — Ismeretlen helyről: Limbay Elemér: Magyar daltár VI., Győr 1886, 139. l.

HONTI JÁNOS.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND

F O L Y Ó I R A T A

SZERKESZTI ÉS KIADJA:

BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

T A R T A L O M:

Kardos Albert. — Kazinczy Ferenc halálának századik évfordulóján...	95
Bebesi István. — Petőfi-nyomok Ady nyelvében II.	99
Fokos Dávid. — A „figura etymologica“ II.	103
Beke Ödön. — A tővégi magánhangzók történetéhez I.	108
Moór Elemér. — Etimológiai tallózások, II.	111
Irodalom. — Molecz Béla: A tulajdonnév esztétikája. (Kardos Albert) — Kaarle Krohn: Kalevalastudien. (Beke Ödön.) — Vajthó László: Magyar Irodalmi Ritkaságok. (B. J.) — Könyvek és folyóiratok	115
Gyászjelentés. — Pápay József (Beke Ödön.)	118
Nyelvművelés. — Kazinczynak rendes, másnak különös. (Kardos Albert.) — Helyes magyarság a törvényhozásban. (Dénes Szilárd.) — Hosszú ó vagy rövid o.	120
Magyarázatok. — A névelő hangsúlyozásához. (Spitzer Leó.) — Íz. (Kolozi Lajos.)	123

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1931. évre 5 pengő.

Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német márka.

A Magyar Nyelvőr legközelebbi száma december havában jelenik meg.

A Magyar Nyelvőr kiadóhivatala útján kapható:

A Nyelvőr régebbi évfolyamai közül kaphatók az 1920 óta (49. k.) megjelentek. (Az 1923. évf. csonka; az 1—2. sz. elfogyott.) Áruk egyenként 5.— P.

Nyelvőrkalauz II. (Tartalomjegyzék a Magyar Nyelvőr 26—50. évfolyamához.) Bolti ára 15.— pengő; a Nyelvőr előfizetői részére 6.— P.

Balassa József, Kis Magyar Hangtan. Bolti ára 2.— P, a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

Beke Ödön. A pápavidéki nyelvjárás. — Kemenesalja nyelve. — Vogul határozók. (Nyelvészeti Füzetek.) Áruk egyenként 1.50 P, a Nyelvőr előfizetői részére 1 P.

Rubinyi Mózes. Két tanulmány a nyelvészet s a nyelv-művelés történetéből (1 P 50); A hangutánzás problémájának történetéből (1 P); A nyelvfilozófia mai állása és jövő feladatai (1 P); Kant és a nyelvtudomány (50 f.); Az erdélyi magyar nyelvművelő társaság története (1 P 50). A világnyelv kérdése (3 P). A Nyelvőr előfizetői részére 30% engedmény.

A MAGYAR NYELVŐR

szerkesztősége és kiadóhivatala
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefón: Aut. 832—19.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560

STEMMER ÖDÖN

tudományos és művészeti antikváriumát

V., Gr. Tisza István ucca 14. helyezte át.

A megnagyobbított új helyiségben a raktár gazdag készlete szakszerűen elrendezve a tisztelt vevők rendelkezésére áll.

A cég állandóan vásárol magyar tudományos folyóiratokat (egyes évfolyamokat is) és könyveket.

Stemmer Ödön könyvkereskedése keresi a Magyar Nyelvőr 32. kötet 2. füzetét és a 24. és 48. köteteket.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Felelős szerkesztő és kiadó
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

KAZINCZY FERENC HALÁLÁNAK SZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁN.

Irta Kardos Albert.

Ha halottat ünnepelünk, könnyen felvetődik az a kérdés: él-e még a halott, élnek-e eszméi, művei, alkotásai? Ezt a kérdést nem tarthatjuk távol magunktól most sem, mikor a száz év óta poraiban nyugvó Kazinczyról akarunk megemlékezni.

Az a nyelvi és irodalmi reform, amelynek Kazinczy évtizedekig (1787—1831) volt a fővezére és amelyre mindenét: tehetségét, tudását, nyugalmit és vagyonát reááldozta, több volt a nyelvi fejlődésnek vagy az irodalmi fellendülésnek egy nagyjelentőségű, egy korszakjelölő folyamatánál, több volt a *Pleiade*-nak a francia nyelvet és irodalmat átalakító vállalkozásánál, több volt a *Klopstock* és társainak a német nyelvet és irodalmat újjászülő törekvéseinél. A francia nemzet megmaradt és a német nép nem veszett volna el ezeknek a szellemi reformátoroknak a munkája nélkül. De Kazinczy, mikor a nyelvet és irodalmat újjáteremtette, egyszersmind *nemzet-ébresztő hivatást* teljesített. Nélküle, az ő csodásan hősi munkája nélkül a magyar nyelv könnyen a deáknak és még inkább a németnek az áldozatává lett volna és a magyarság akár állami, akár művelődési szempontból talán nem jelentene ma többet, mint a Jugoszláviába beleolvasztott szlovén nép.

A száz év óta halott Kazinczy tehát benne él a magyar nemzet egész életében, de főképp ott él a magyar nyelvben. És most, mikor az egész nemzetnek hódolattal kell adóznia neki, mi, a magyar nyelv hű ápolói és gondos őrei, mi, a Nyelvőr írói és olvasói, mi is járulunk megilletődött lélekkel a kegyelet oltárához és bár sokszor küzdöttünk a nyelvújítás túlzásai és tévedései ellen, hajoljunk meg dicső érdemei előtt, a száz évvel ezelőtt meghalt, de örökké élő Kazinczy emléke előtt.

*

Nem tudom, hogy Vörösmarty képzeletében ott lebegett-e Kazinczynak már megdicsőült alakja, mikor e sorokat írta:

«Gondolj merészet és nagyot

És tedd rá éltedet:

Nincs veszve bármi sors alatt,

Ki el nem csüggedett.»

De azt tudom, hogy Vörösmartynak e méltán közzsájra került szép sorai senkit méltóbban nem illethetnek, mint Kazinczy Ferencet.

Valóban Kazinczy szinte még gyermekifjú fővel gondolt merészet és nagyot és arra reátette egész életét. Azt gondolta, hogy neki hivatása és így kötelessége is a magyar nyelvet ujjíateremtteni, hogy az ujjíateremtett magyar nyelvvel fölemelkedjék a magyar irodalom és hogy a virágzásnak indult magyar irodalom új érzést, új szellemet, új életet öntsön egy már életcélját elveszteni, egy már pusztulásba rohanni látszó nemzetbe, a magyar nemzetbe.

Kazinczy 72 évre terjedő életéből legalább egy félszázadot szentelt a maga hivatásának, amelyet eleinte inkább csak sejtett, mint tudott. A sejtélem első szikrái akkor villantak meg ifjú lelkében, mikor örömtől sikongott fel az 1777-ben kezéhez jutott Báróczinak egy-egy új szavára, ékes szólására, jól szerkesztett mondatára. Hivatásának teljes tudatára pedig akkor jutott, mikor már érett férfifejjel majdnem hét évig (1794—1801) gondolkozott magáról és nemzetéről Brünn, Kufstein és Munkács börtönfalai között és amikor elhatározta, hogy ha visszanyeri szabadságát, minden erejét, testit, lelkít, anyagit a magyar nyelv ujjíateremtésére fogja fordítani.

Kazinczy — tudjuk — költő, szépíró, esztétikus, kritikus volt, műfajokat és versformákat honosított meg, stílusnemeknek tört utat, irodalmi irányokat vezetett. E téren végzett óriási méretű munkásságát most csak megemlítjük, itt a Nyelvőrben csupán nyelvfejlesztő működését óhajtjuk méltatni, ámbár a kettőt alig lehet egymástól elválasztani.

Kazinczy nem adott a maga hivatásának nevet; mi is habozunk, hogyan nevezzük őt, mint a nyelvnek a munkálóját; talán legközelebb járunk az igazsághoz, ha az egyszerű *nyelvfejlesztő* szóval illetjük, mert ebben benne van a *nyelvművelő* és *nyelvújító* egyaránt.

Kazinczy kezdettől fogva érezte és tudta, hogy az a magyar nyelv, amellyel ő a családban, az iskolában, az akár régibb, akár újabb könyvekben megismerkedett, nem lehet megfelelő eszköz a magyar irodalom föllendítésére s azon keresztül a magyar nemzetnek magasabbrendű életre való fölemelésére. Érti és tudja, hogy ezt a nyelvet gazdagítani kell szókkal és szólásokkal, hogy a mondatokba jó hangzást, a mondat szerkezetekbe áttekinthetőséget kell vinni, hogy ezt a nyelvet meg kell tisztítani a durvaságtól, a mindennapi beszéd szennytől, hogy az irodalmi nyelvet sokszor és sokféleképp el kell választani a köznyelvtől. Kazinczy ezt érzi és tudja, sőt hangoztatja is, de ekkor még nem megy tovább, merészebb nyelvújításra nemcsak maga nem törekszik, de azért mást is elítél. Elítéli különösen Barczafalvi Szabó Dávidot, aki a maga *Szigvártját*, ezt a németből fordított szentimentális regényt (1787), teletömte képtelen-nél képtelenebb új szavakkal, a maga hóbortjának a szülőtteivel (*concert: muzsikadalom, gárdista: belőrmész, légió: hemzserde, orthographia: írásnág* stb.), de ezeket és hasonlókat hírlapi cikkekben is terjesztett.

Kazinczy akkor, talán Barczafalvi vakmerő fellépésének az elriasztó hatása alatt is, csupán a *nyelv-művelő* álláspontján áll, a nyelvfejlesztés terén csak óvatos lépéseket kíván tenni, amint az a *Szigvárt* bírálatában felállított négy pontból is kitűnik. Az új szavaktól ugyanis azt kívánja: 1., *hogy az újonnan talált szó, azt, amit jelenteni akar, alkalmasint kinyomja*; 2., *hogy bizonyos gyökértől jöjjön*; 3., *hogy magyar legyen és a nyelvnek analógiájához alkalmaztassék*; 4., *hogy az ilyenek félénken és igen ritkán hordattassanak elő*.

Ilyen meggondolt és tartózkodó elveket vall és ilyen elmara-dott fogalmazással ír a 28 éves Kazinczy, de minél szélesebb körre terjed irodalmi munkássága, minél több nyelvből és minél több mű-fajt fordít, *Gessnertől* idilleket, *Gellertől* tanulságos meséket, *Wieland*től bölcselkedő műveket, *Lessingtől* és *Goethétől* komoly drá-mákat, *Molièretől* vígjátékokat, *Marmonteltől* novellaféléket, *La Rochefoucauldtól* maximákat, *Cicerótól* szónoki beszédeket és filozó-fiai értekezéseket, *Szallusztiusztól* történelmi műveket stb., annál inkább meggyőződik arról, hogy a magyar nyelvfejlesztés terén nem félénkekre, hanem merészekre van szükség, annál inkább elsodor-tatja magát a *nyelv-művelés*nek szélesre és simára taposott békés út-járól a *nyelvújítás*nak szakadékos, itt göröngyös, ott sziklás, harcias, sőt forradalmi ösvényére.

Ez az átalakulás börtöne magányában ment teljesen végbe; ott vált megfontolva haladó nyelv-művelőből forradalmi elveket is valló nyelvújítóvá. Milyen más Kazinczy áll előttünk a *Tövisék és virá-gok*-ban (1811), a *Dayka* és *Báróczi* életrajzában (1813) és a század első két évtizedében százakhoz intézett százakra menő leveleiben. Senkire sem haragszik jobban, mint a veszteglőkre, az ósdiakra, a szokás szolgái hiveire, a nyelvtan rabjaira. Most már nem azt hir-deti, hogy a szokás, az analógia a főtörvény, hanem melléje, sőt sok-szor föléje állítja az ízlést, azonkívül egy elvont fogalmat, a *nyelv ideálját*, amely szerint a *nyelv legyen hív, kész és tetsző magyará-zója mindannak, amit a lélek gondol és érez*.

Az írónak, természetesen a tanult elméjű és fejlett izlésű szép-írónak, szinte korlátlan szabadságot enged, «a szépírónak szabad a szokást megelőzni s vezetni, ahelyett, hogy azt mindig követné». Ka-zinczy azt a jogot is megadja az írónak, hogy idegen szépségekkel díszítse a magyar nyelvet. Ezek az idegen szépségek ne szók, hanem kifejezések, fordulatok, stilisztikai műszóval: soloecismusok le-gyenek.

Érdekes azt a nagy különbséget megfigyelni, amely Kazinczyt az ellenpárttól, az ortologusoktól itt elválasztja. A Debreceni Gram-matikának és híveinek még a *szótár* sem kell, inkább maradjon a *lexicon*; Kazinczy százával irtja az akár a könyvekben, akár a tudo-mányos nyelvben használt idegen szókat és mond karakter, genius, poesis, praeses, virtus helyett *jellemet, szellemet, költészetet, elnö-köt, erényt*, amely új szóktól az ortológusnak, bár puristának is ne-vezte magát, borsódzott a háta.

A százával eltávolított idegen szó mellett azonban hozott be Kazinczy, vagy legalább szívesen látta, ha más behoz tíz-húsz idegen szólást, mint amilyen például a *Vorwort*-ból lett *előszó*, a *j'ai l'honneur* mintájára alakult *van szerencsém*, a nép körében is hamar elterjedt: *hogyan néz ki?*

A Kazinczy nyelv- és stílusújításának nyomában járó, a hol gúnyos, hol komoly fegyverekkel vítt harcokat mindenki ismeri még az iskola padjaiból, de azért itt fölemlíthető, hogy az újonnan alkotott, még a szabálytalanul is képzett szók, bármennyire borzadtak is tőlük az egykorú ortológusok, százával honosodtak meg, míg a Kazinczy által ajánlott vagy pártolt idegenességek, az idegen szólások összehasonlíthatatlanul kisebb számban tudtak tért hódítani. Ki lenne el ma *cím* és *cikk*, *alap* és *szerep*, *arány* és *viszony*, *engedély* és *nyomtatvány*, *jellem* és *szellem*, *nyelv* és *szótár*, *ügyész* és *ügyvéd*, *gyógyszer* és *viszhang* nélkül? Ellenben: *hány a harang?* hány óra helyett, vagy *csinált ember*, mint *ein gemachter Mensch* megfelelője, müló kísérletek voltak, amelyek Kazinczyt sem élték túl. Az ezekhez hasonló idegenszerűségek pedig azért nem gyökereszkedtek meg és nem szaporodtak el, mert az új ortológia, a Szarvas és Simonyi ortológiája sokkal kiméletlenebb harcot folytatott ezek ellen a nyelv lelkét támadó idegen szólások ellen, mint a nyelv tesztéhez már többé-kevésbé hozzánőtt helytelen új szók ellen.

Kazinczy akár az új szók alkotására, akár az idegenszerű szólások terjesztésére a többi művelt nyelvekből merítette a bátorító példát. Nem győz eléggé hivatkozni arra, hogy mikép gazdagította és szépítette magát a latin a görög nyelvnek, a francia a latin és olasz nyelvnek, a német a latin és francia nyelvnek a segítségével. A nyelvfejllesztésnek ettől a legnagyobb költők és írók, a Horáciusz és Virgiliusz, Corneille és Racine, Klopstock és Goethe által kipróbált és így szentesített módjától nem zárkozhatik el a magyar író sem. Ismételten hangoztatja hogy az írónak, főképp a felsőbb rendű műfajokban dolgozó írónak «szabad mindaz, amit a minden nyelvek ideálja megkíván, a magyar nyelv természete világosan nem tilt, a régi és újabb classicusok által nevelt ízlés még javasol is, s a szükség multhatatlanul parancsol.

Kétségtelen, hogy ezekben az elvekben sok az önkényes, sőt forradalmi elem és hogy üdvös vagy káros voltuk legfőképp az alkalmazás módjától és mértékétől függ. Kazinczy ezt a kellő módot és mértéket eltálalta és megtartotta; szerencsés érzékkel távolfartotta magát a szóragozás és mondatszerkesztés megbolygatásától; azért válhatott a magyar nyelv és stílus igazi ujjíteremtőjévé; azért léptek a nyomdokába szinte feltétlen hódolattal Kisfaludy Károly, Kölcsey, Vörösmarty és majd a többiek; azért mondhatjuk ma is, száz évvel a halála után, hogy a Kazinczy nyelvén írunk és beszélünk, természetesen beleértve azt a szinte fölmérhetetlen fejlődést, amelyet Petőfi és Arany, Jókai és Mikszáth, Ady és más nagyok száz éve jelent.

PETŐFI-NYOMOK ADY NYELVÉBEN.

Irtta **Bebesi István.**

— Második közlemény. —

9. Jelentésfokozó önbirtokos.

Petőfi, mikor különös erőt akar adni a szónak, akkor egy különös birtokviszonyt használ. Az illető szót többesszámba teszi s birtokul melléje helyezi ugyanazon szót egyesszámban. Az ilyen birtokviszonyt a kifejezés rendszeres és állandó formájává tette. Előtte aránylag kevészer fordul elő költőinknél. Petőfi után Ady is rendszeresen használja.

Petőfi: feleségek felesége 363.; üdvek üdve 296.; keservek keserve 302.; csillagok csillaga 60.; nagyanyám nagyanyja (Bolond Istók) éjek éje 19 és 323.; életem élete 400. Sth.

Ady: zenék zenéje V. A. 94.; átkok átka H. É. 173.; Bakonyok Bakonya M. É. 128.; életek élete M. É. 158.; örömök öröme M. Sz. 29.; harsogásnak harsogása U. H. 86.; Jehovák Jehovája Sz. Sz. 158.

Ezeknek eredetét részint a népnyelvben (pl. «erőnek erejével ott akart marasztani»), részint ilyen bibliai kifejezésekben találjuk meg: szentek szente, titkok titka, királyok királya. Sth.

10. Főnevek fokozása.

A főnevek fokozása szintén Petőfi-ritkaság. Költőinknél ritkán fordul elő. Legfeljebb a «rókább a rókánál» köznyelvi kifejezés jut eszembe.

Petőfitől valók a következő idézetek: «vasnál vasabb falak» 261.; «rabszolgánál szolgábbak» 368.

A Petőfinél mutatkozó ilyen nyelvi különlegességeket fokozott figyelemmel kerestem Adynál s a következőkre bukkantam: sohasem látott csodábbat H. É. 193.; legrababb magyar M. É. 133.; atyánknál atyább M. É. 119.; urabb mint egy király Sz. Sz. 123.; Jézusabb M. Sz. 137. Egy fokozott névmásra is akadunk: senkibbnél senkibb Sz. Sz. 35.

11. A grandiózitás kifejezése.

Érdekes egyezést találunk Petőfi és Ady nyelvében a grandiózitás kifejezése körül. Ha valami igazán nagyot akarnak mondani a «világ», az «ég», az «óceán», a «mester» és «láng» szókat használják, mégpedig rendszerint összetett szók alakjában.

Ady:

világveszettség dühei U. H. 78.

világnásznép U. H. 130.

világ-csók Sz. Sz. 187.

világyúró harc M. Sz. 133.

lesz még hitem pokolgyújtó M. E. 80.
világrontó nyilatkozás M. E. 52.
világrontó nyilatkozásnak *égből lopott lángjától égek* M. E. 52.
égre-dobón M. Sz. 9.
ég-vívás U. V. 46.
csók-óceán.
mesterasszonya az ölelésnek U. V. 12.
lángostor M. Sz. 103.

Petőfinél:

világborító fa 318.
világdöntő harag 125.
világdöntő kacsaj 403.
Hadúr világduló fia 385.
világfaló 328.
világfölggyújtó szenvedély 336.
égberontott képzelet 222.
láng van szívemben, *égbüleredt láng* 328.
fájdalmnak óceánja 322.
elcsudálkozott a fiúnak mesterfölfogásán 70.
lantod ily mesterkezekkel pengeted 256.
lángostor 246.

Meg kell jegyezmem, hogy a kifejezés grandiózitását célozzák a 8., 9. és 10. pontok alatt tárgyalt sajátosságok: az elvont főnevek többesben, az önbirtokos és a főnevek fokozása is. Nem úgy kell tehát képzelni Petőfinek Adyra tett nyelvi hatását, hogy apró technikai különlegességeket szándékosan vadászgatva tanult el Petőfitől, hanem inkább úgy, hogy bokrosan érdekelték őt Petőfinek a kifejezési módjai; pl. a grandiózitás kifejezésének minden neme egyszerre, az újszerűségnek minden neme egyszerre és így tovább. A hatásvétel nem részenként, szavakban történt, hanem a kifejezésnek egész módja ragadta meg Adyt. Mi azonban, mikor egyik költő nyelvének a másikra tett hatását akarjuk utólagosan kimutatni, kénytelenek vagyunk az analízisen, a részleteken, kezdeni s csak azután kísérelhetünk meg valamelyes összefoglalást. Amint az imént rámutattam arra, hogy a 8., 9. és 10. pontban tárgyalt kifejezésformák mind a grandiózitásban foglalhatók össze: rá kell mutatnom arra is, hogy az 1-től a 6. pontig tárgyalt kifejezésformák mind a szóösszetétel technikája körébe tartoznak. Emlékezzünk csak: 1. Tagadásos szóösszetételek. 2. Összetett határozók. 3. Kettős igekötő használata. 4. Fogalomkör jelölő összetételek. 5. Köznyelvi összetett szavak tagjainak helycseréje. 6. Jelölt tárgyas összetételek. Hogy mindezek az egyezések éppen az összetett szók területére esnek, az rendkívül fontos. Hiszen Ady nyelvének fundamentuma a szóösszetétel! Ebben a tényben egyik bizonyítékát látom annak, hogy helyes volt a legelső megsejtésem, amely a két költő nyelvének összehasonlítására sarkalt.

12. Az állítás pozitív és negatív formájának összekapcsolása.

A rövidebbre vont, sokatmondó kifejezésnek érdekes formáját találjuk Petőfinél: az állítás pozitív és negatív formájának összekapcsolását.

«Öseimnek véres kardja
Fogason függ, rozsdá marja,
Rozsdá marja, nem ragyog,
Én magyar nemes vagyok.

Némi fölületességgel azt lehetne mondani, hogy ebben a versben a «rozsdá marja» után már csak a «vagyok»-hoz szükséges rím kedvéért következik sortöltelék gyanánt az értelmileg fölösnek látszó «nem ragyog». Csakhogy Petőfiben ez nagyon is tudatos és célba-találó stilisztikai fogás! Nézzük társait:

«A küszöbön guggol Sári néni,
Guggol s nem áll.»

«Ott benn pislog, szomorúan, nem vígan.»

Ha csak annyit mondana: «rozsdá marja, ... guggol, ... szomorún ...», akkor ezekben a kifejezésekben nem volna semmi utalás egy régebbi állapotra, amely a mostani, szatírára érdemesnél kívánatosabb volt, amikor még a kard *fényesen* függött a fogason, amikor még «Sáríka» állt a küszöbön s szeme még *vígan* pislogott. Ez a leg-rövidebb útja egy régi állapotra való célzásnak. Petőfi veszi észre! Más költőknél aligha akad efféle. Nála még legalább 10 ilyen van.

Érdekes, hogy ennek a stilisztikai fogásnak is nyomára akadunk Ady nyelvén. Ilyenek a következők: «vidáman és nem keseregve» K. E. 69.; «bátran és nem félve.»

13. Az igekötőkről.

Az igekötők használata körül is gyakran tapasztalhatunk Petőfinél egyéni kezelésmódot. Itt-ott úgy tűnik fel, mintha elmenne egészen a szórendi hibáig. Pl.:

«Illeték őt nyájas, enyelgő beszéddel,
És a szigetre őt mélyen vezették el.» (János v.)

«Magányba mentem és mélyen rejteztem el.»
(Száműztem magamat c. költ.)

«Egy hatyú száll fölöttem el...
Óh lassan szállj és hosszan énekelj.»

(Tündérálom.)

«Előttem el rém rém után vonul» (Álmos vagyok). Ezekben és a hasonlóknban helyesen gondolkozó nyelvész nem láthat szórendi hibát. Az *el* ezekben voltaképpen nem is igekötő, azért nem alkalmazkodik a várt szórendhez. Önálló határozó ez. Az egyik esetben a térbeli kiterjedést, a mélységet fokozza, más esetben az időbeli kiterjedést, azaz a tartósságot. A kifejezésnek ezt a perspektíva-nyújtó, szemmagautánvonó módját Adynál is megtaláljuk: «Előttem el vad gépkocsik robognak.» Ez ízről-ízre párhuzamos Petőfinek: «Előttem el rém rém után vonul» kifejezésmódjával.

14. Vegyes egyezések.

Mindketten szeretik a köznyelvnek *-odik, -edik, -ödik* képzős igéit a rövidebb *-ul, -ül* képzős alakkal fölcserélve új zamatúvá ifjítani.

Petőfi:

S harcoltak erősen... Az elkeserült szív órjas erejével 409.

Hősleg megfutamult 410.

Melegüljön át 232.

A kisded fölmelegült 68.

Hol sírjaink domborulnak 112.

Fölborult szíve 138.

Ady:

történülnek, elképülnek, elszörnyülnek, igába görnyülnek. H. É. 49. sűrülnek H. É. 53.; megdülhülnek H. É. 50.; sokasulnak K. E. 63.; föltántorul U. H. 96.; újra-bátorul M. Sz. 39. Stb.

Már Laczkó Géza kiemeli Ady nyelvéről a Nyugat-ban írt tanulmányában, hogy gyakran alkalmazza az *-i* melléknévképzőt, mikor a köznyelvben birtokos és határozós összetételek vagy kifejezések szerepelnek helyette. Ugyanezt teszi Petőfi is gyakran. Ilyenek nála: vári domb 333.; dorbézőlási kurjantás 250.; gőzhajói utazás 316.; példaadásnak kedvéérti földhöz ütés 12.; teremőjéhezzi kötelesség 34.; sorscsapási buzogányok 287.; megváltási jel 108.; társasági termék 339.; égi bolt 21.; szabadsági zászló 238.; szegényi láng 243.

Adynál: «Várom a régi lelkem, a mást,
Véri és lelki föltámadást.

Sz. Sz. 90.; multi barátság K. E. 81.; tánci terem H. É. 32. Stb.

Kevésbé jelentékeny, de talán mégis figyelemre méltatható egyezések a következők.

Petőfi szereti a főnevek ragtalan alakját és az igék jelen idejű egyes szám 3. személyét tőnek tekinteni és ragozni, habár a köznyelv a továbbragozásban tőváltozást tüntet föl. Pl. Erzsók asszony teremében, téreken, mocsárok (A helység kalapácsa), erője 136.; idője 211. Adynál is találunk ilyeneket: tetője V. A. 82.; erője I. Sz. 119.; idője U. H. 65.; pokolt H. É. 55.; inogások H. É. 169.; mezője Sz. Sz. 138.

Mindkettőjüknél akadnak ilyen igealakok: ki fogna csodálkozni rajta Petőfi 31; ki fogna most fukarkodni (Petőfi: Föl szent háborúra.); csalódní fognál 216. Adynál: bukni ne fogjon H. É. 169.

Mindegyikük használja a birtokosnak efféle nyomósítását: paripámnak az ő színe fakó; annak hát az ő okáért stb. Petőfi; Ady: szegény legénynek furcsa az ő botja, búsulásának ő haragja U. H. 40.

Mindketten megtűrik a mássalhangzó torlódásokat. Pl. Petőfi: játsztam 7.; te határzó, te nagy óra 121.; sötétb; mosolygjon 191. Ady: vigyorg M. T. 37.; bolonditnál M. É. 137.; bizserg M. Sz. 72.; rántnád M. Sz. 103.; küldnél I. Sz. 78.

Összevethetjük még a következő apróságokat: Hej mostan pusztá ám a pusztá; Adynál: Ma pusztá a pusztá. K. E. 44.; amit elértem, ostoba színekkel tarkált semmisem. Sz. 121.; Petőfinél: színekkel tarka-ékesen szívárvány ragyog keletről; bizarr-ékes M. Sz. 76.; Petőfi: tarka-ékesen. Mit ér az én rongy-életem Sz. Sz. 127.; Petőfi: Kinek drágább rongy élete, mint a haza becsülete. Mindig-fénylés H. É. 87.; Petőfi: mindig-gyáva 45. Csók-csata Sz. Sz. 100.; Petőfi: indulat-csata 389. Mese-madár I. Sz. 138.; homály-madár V. A. 40.; Petőfi: boldogságmadár 53. Bölcsesség-takaró K. E. 81.; Petőfi: leáztathat rólam (az eső) minden ruhát, de nem áztathat le egyet: a philosophiát. A bölcsesség azaz a filozófia mindkét költő fölfogásában az élet ruhája, illetve takarójaként tűnik fel. Partjai a Gondnak, Ady; partja a jövőnek Petőfi 188. Hó-ágy M. Sz. 55.; hó-suba Petőfi 268. Koldusság-Nilus M. T. 134.; haragja Niagara Petőfi 355. Szolga-népek I. Sz. 31.) szolgaságnak népe, Petőfi. Százszor-tört M. Sz. 46.; százszor-zárt M. Sz. 19.; százszor-sújtottam M. Sz. 46 és Petőfinél: százszorszent égi szabadság. Lélekzsibbasztó butaság, Petőfi 253.; fejet-zsibbasztó végtelen M. E. 17.

A „FIGURA ETYMOLOGICA“.

Irta Fokos Dávid.

— Harmadik közlemény. —

5. Az előbbieken *igével* kapcsolatos szótőismétléseket láttunk. Igen jellemző azonban a finnugor nyelvekre az azonos tövű *név-szók összetételéből* alakult figura etymologica, amikor „az első tag a másodiknak valami ragozási vagy szóképzési változata, s ilyenkor az összetétel mindig nyomósítást fejez ki“ (Simonyi MHat. 1:14), mint *körös-körül, véges-végig; mélységes mély; ujdonat-új, tisztádon-tiszta; aligon-alig; únos-úntalan; egyetlen egy; földetlen földig*.

Példák: *réges-régen, valas-valamennyi, unos-unig, tömös-tömve* Lehr Toldi 20, *beles-beliül, turkos-turkig, meres-mereven* Simonyi MHat. 1:15, MTsz., *mihel-mihell* TelC. (NySz., MHat. 1:15, Imre S. 289), *szűkös-szűkődikdöd* MA. (NySz. 3:347) *éccérés-éccéribé* MTsz., *egyes-egyedül, egyes-egyig, telides-teli* TMNy. 358, 370, NySz., *égyedés-égyedül* (MTsz., Szalonta Nyr. 42:297), *körös-körül, környös-*

körül, körös-környül, köröslen-körül, köröslen-környül, környöslen-körül, körödös-körül NySz., *végedes-végig, régedes régen, teliseded-teli* MHat. 1:15, Budenz-Album 57, Lehr Nyr. 8:126, *telis-tele* (Abauj m. NyF. 13:37), *teles-tele* (Nogáll; NyF. 80:17), *telidős-teli* (Halas Nyr. 15:305, Nagykörös NyF. 57:19), *telidősteli* (Nagykanizsa NyF. 48:19), *teledes-tele, telingés-teli, telis-teli, teliseded-teli, telisden-teli, teljedés-teli, teljen-teli* MTsz., *telien-teli, teliden-teli, telesleg-tele* NySz., Szarvas Nyr. 47:42, *környöslenkörül, végeslennévig* (Szalonta Nyr. 42:358, 462); *szintéden szintén, csupádon-csupán* MHat. 1:14, 2:364, 368, *merődön-merő* TMNy. 368, *teliden-teli* (Pázmány; NyK. 15:197), *újdonalújj* (Zilah Nyr. 28:331), *újdón-új* (Faludi; Budenz-Album 189, NySz.) *ujjodon-ujj, ujdonoiti-uj* MTsz., *tisztádon-tiszta* Lehr Nyr. 8:126, *csupádon csupa, csupádokon-csupa* MTsz., *szereden-szerle, szerletes szerle, szerle-szerrel, szerle-szerént, szerén-szerle* NySz., MHat. 1:15, 359, 2:256, Imre S. 149, 150, 289, NyF. 18:44, *kettédén-kellé, kellién-kellé* NySz., Bogner 42, *kettédes-kellé, kettédén-kellé, kelliönös kelli* MHat. 1:15, MTsz., *éjten-éjjel* NySz. (l. MHat. 1:14, Simonyi Nyr. 40:291, Beke Nyr. 43:92, Szarvas Nyr. 47:42), *erőn-erővel* (Faludi, Nyr. 1:127, 24:126, NySz.; ebben régebben gen.-n-t láttak l. Simonyi A jelzők mondattana 138, Nyr. 40:291, 41:338; de l. Simonyi MHat. 1:184, Beke Nyr. 43:92, Zolnai Nyr. 45:119, 46:185, Szinnyei MNy. 12:179), *vadon-vad, szűzen szűzek* (Faludi; Nyr. 1:128, 24:26, 463) *vadon-vad, aligon-alig* TMNy. 358, 368, MHat. 2:367, NySz., *túlon-túl* MHat. 2:365, *örökkön-örökké, örökkön-örökén* NySz. (l. Szinnyei Nyr. 19:516); *unosuntalan* NySz., TMNy. 370, Imre S. 143, Lehr Toldi 20, *szünes-szüntelen, szünös-szüntelen* TMNy. 370, MTsz.; *végestelen-végig, végöstelen-végig* Thewrewk Nyr. 7:195, TMNy. 358, MTsz., NyF. 26:12, 34:105, *végellen-végig* MTsz., Lehr Toldi 20, *rigéstelen-rigén* (Bakonyalja NyF. 34:105), *meres-merevin* v. *merestelem-merevin* (uo. 30.), *regéstelen-régén* MTsz., MHat. 1:15, *környes-körül* v. *környellen körül* (Heves m. NyF. 16:17); *égellen-ég* NySz., Imre S. 126; *aligság-alig* (Mohács Nyr. 27:69, MTsz.), *gyakortáb-gyakorta* (Faludi; Nyr. 1:127, MNy. 11:213), *ezerni ezer* (NySz., Mészöly NyK. 40:326), *számárnyi számár* (Pázmány, NyK. 15:194; NySz.), *embérnyi-embér* (MTsz., Nyr. 27:408, 39:21), *percnyi-perc* (Sik S.; Nyr. 47:43), *ecellényi ecet ez a bor* = az ecetnél is savanyúbb, Lehr TE 310, *egy napy napon* (JordC., ÉrdyC. Veinstein-Hevesi Nyr. 23:314, NySz., Imre S. 289) stb. (Több példát l. még NySz., MTsz., Simonyi MHat. id. h., TMNy. id. h. „A magyar nyelv” 63, Die ung. Spr. 40, 266, Budenz UA. 387, Thewrewk Nyr. 3:388-9, 7:195, 543-4, Lehr Nyr. 8:126, Albert Nyr. 21:167, Szilasi NyK. 26:136, Zlinszky „erősítő ismétlés” Nyr. 41:139, Beke Nyr. 42:184, Szarvas (Nyr. 47:42, Diósi Nyr. 47:43, Simai MNy. 11:213, Lewy KSz. 17:207 stb.).

a) Nézzük először a leggyakoribb kifejezéseket, a *véges-végig*-féle figura etymologicákat. Ezeket Simonyi (MHat. 1:15) úgy magyarázza, hogy egy részük „valószínűleg úgy keletkezett, hogy a határozó szót közbetett s (és) kötőszóval kettőztették, pl. *körös-körül* eredetileg *körül s körül, *véges-végig* er. *végig s végig, így *legesleg*(sebb) *leg és leg(sebb) stb. vö. ném. *um und um, über und über, weit und breit*. A többi aztán ezeknek analógiájára... állott elő“.

A *legesleg*-, *legisleg*-, (*letislet*- stb. l. MTsz.) ilyen magyarázata nem volna lehetetlen; vö. *aliksálig, szépségszép, bűjjepsbűjjep, addiksaddig* (Torda, NyF. 32:33), *alásfel, les-fel* (Jánosfalva,

NyF. 29:18), *ki-s-ki*, *ez-s-ez* (Nyr. 42:186, Lehr Toldi 345, Zlinszky Nyr. 41:139), de figyelembe veendő a *legesül*, *legsül* stb. alakok (MTsz., MHat. 2:366); ez utóbbiak alapján már (Jászay után) Kúnos megállapította, hogy itt -s képzővel van dolgunk (NyK. 16:456; l. még Binder Nyr. 18:341, MHat. 2:366). A többi összetételben azonban már kétségtelenül -s képzővel állunk szemben; ezt mutatják különösen a hasonló funkciójú -d képzővel (l. TMNy. 554, Beke Nyr. 42:184, Szinnyi NyH.⁶ 97) alakult kifejezések (*tisztádon-tiszta* stb.). De ezt bizonyítják a rokon nyelvek hasonló, képzős szerkezetei is. (Nem lehetetlen, hogy a rokon nyelvek néhány megfelelő kifejezésében ugyanaz a képző is van, mint a magyar *véges-végig*-féle alakokban. L. lent b) alatt.)

A *véges-végig*, *telis-tele*-féle szerkezetek mását t. i. ott találjuk abban a vogul-osztják figura etymologicában, amely az obi-ugor költői nyelvnek egyik legjellemzőbb sajátága, amikor t. i. a birtokot jelölő szó azonos tövű a birtokos elé tett jelzővel; ez utóbbi — éppúgy mint a magyar *véges-végig* — nomen possessoris képzőt tüntet fel; pl. *vogul*: *āwīŋ kwol āwim* ajtós házam ajtaja Vog. Nép. Gy. 2:6, *īolīŋ xāp īolānl* orros hajójuk orra 2:9, *kanīŋ paul kanān kwālāsēn*, *kanīŋ ūs kanēmna l'ūlsāsēn* a téres falu terére kimentél, a téres város terére kiálltal 3:45 (vö. Szilasi NyK. 26:134, Munkácsi NyK. 26:351¹, Szabó NyK. 34:450); *osztják*: *īotēŋ rōla jem īotel* az orros ladik jó orra Patk. 2:200; *tumanēŋ xāt tumanem* lakatos házam lakatja Pápay 224, *xarēŋ vāši xaremna elliŋen*, *xarēŋ kort xarēlna elliŋen* téres városom terére kimentél, a téres falu terére kimentél Pápay 227 (vö. Szilasi Nyelvészeti Tanulmányok 17, Schütz 36, Beke KSz. 7:241). Ide tartoznak az „ismétlődő“ jelzők is (Szilasi NyK. 26:137), amikor t. i. „az összetett jelzőből második tagja... kétszer van kitéve: először a -p, azután az -ŋ képzővel“ (Szabó NyK. 34:450), pl. *vogul*: *mān tāŋxpā tāŋxīŋ xul*, *mān īolpā īolīŋ xul* kis hátszárnyú hátszárnyas hal, kis orrú orros hal 2:58, *ālŋ sirpā sirīŋ kwol kinwān jūw sālte'im*, *ālŋ pērpā pēriŋ kwol sāllilēm* az ezüst tetőrudú tetőrudas ház belsejébe bemegyek, az ezüst keresztgerendájú keresztgerendás házba bemegyek 3:42. *at kējnēp kējnēŋ sāxim kējnān* öt gombú gombos subám gombjai 3:287 (vö. Szilasi, Szabó id. h.); *osztják*: *sarūi xōnpi xōnēŋ xāt joln' loŋŋlem*, *voŋ nirpi nirēŋ xāt joln' loŋŋlem* az arany tetőnyílású tetőnyílásos házba bemegyek, ezüst tetőrudú tetőrudas házba bemegyek Pápay 226, *jaŋ pēŋkpi pēŋkēŋ uŋŋel* tíz fogú fogas szája uo. 224 (vö. Schütz 40, Beke id. h.). Rokonok még a következő szerkezetek: *vog.*: *xum minēm xumīŋ sām* férfijáró férfias vidék 2:296, *pī' jonyi jonyāna kwol* fiú-játszó játszó ház Vog. Nyelv. 44, *pulā šāstēm pulēŋ sūj pulā* a bogyóját termő bogyós berek bogyója 3:482; *osztj.*: *līk oŋi līkatna nāmēn šōšlem* haragos fejbeli haraggal lépdelek Pápay 176 (vö. Schütz 44). || A *volják* is

¹ Munkácsi szerint a vogul figura etymologicának ritmikai oka van (NyK. 26:352); de ez a kifejezés-mód tagadhatatlanul egyúttal nyomósító is. A mi szempontunkból természetesen az a lényeges, hogy e szerkezet mindkét nyelvben *megvan*.

ismeri ezt a szerkezetet: *kuaro pulen kuar ultj mi koškom, vjžijo pulen vjž vjltiz mi koškom* leveles fának levele alatt megyünk mi el, gyökerez fának gyökere fölött megyünk mi el, Munkácsi NyK. 17:284, *ljso pulen ljš ultiz* túlevelű fának túlevele alatt uo. 288; l. még Votj. Népk. 257.

Hogy a *véges-végig*-félékben valóban ugyanezzel a szerkezettel van dolgunk, azt legjobban a következő, fokozásra, erősítésre szolgáló kifejezések mutatják: *deles dilbe, napos naptján, közepes közepin* (Répcse vid. Nyr. 20:417), *tetöstetejibe* (= „a legtetejébe“, Heves m. NyF. 16:17), *közepes közepén* (Nagykanizsa NyF. 48:36), *tetős-teteje (tetődös teteje)* MTsz., *lelkem mélyes-mélyéből* (Nogáll, Nyr. 21:167) stb. Ide tartoznak a következő kifejezések is: *gyönyörűség gyönyörűség* (Faludi. Nyr. 24:465), *a paradoxum... jeles jele. hogy az elme mélyebben akarván járni, megbotlott* (Faludi, NySz., Nyr. 24:413), *gondos gonddal* (Nogáll, NyF. 80:17).¹ És hogy a *véges-végig*-ben mennyire világos a képző birtokosító szerepe, azt szépen mutatják azok az oxymoronok („elmés oktalanságok“ Thewrewk Nyr. 7:196) v. paradoxonok („látszatos képtelenségek“ Négyesy Stilisztika⁸ 225), amikor a jelző éppen ellenkezőleg a fosztó képzőt tünteti fel: *végellen végig* MTsz. *földellen földig, világtalan világra, példátlan példa* (MHat. 1:14, Thewrewk Nyr. 7:195), *ut-talan utak, tereilen terek, zajtalan zaj* (Sik S., Nyr. 47:43), *kegyetlen kegyelem* (Gyulai; Négyesy id. h.); l. még Imre S. 312—3, Thewrewk EPhK. 7:392, Nyr. 7:196.²

b) A *vadon-vad, alígon-alig, túlon-túl*-féle szerkezeteknek mását is megtaláljuk a rokon nyelvekben. Így elsősorban a *finn*-ben, ahol az első taghoz az instrumentalis ragja járul: *suuren suuri* nagyon nagy, *pienen pieni* igen kicsiny (tkp. kicsinyen kicsiny) Budenz Finn nyelvt. 87. Ezt az egyezést már Binder is észrevelte A magyar hasonlításról írt értekezésében (Nyr. 18:242—43).³ Ilyen kifejezés lehet a *vogul mušis muš* ‘legkisebb’ (*muš* ‘kicsi’) (Munk. Vog. Nyelvj. 284) a módhatározó *-is* raggal (mint *täkiš* erősen; l. még Patk.-Fuchs 101, Kara 77; a rag a zürj.-votj. terminativusi *-dž* ragnak felel meg, l. Wichmann FUF. 16:162, Toivonen FUF. 19:164). Ide tartoznak a következő *zürjén* kifejezések is (módhatározó szerepű elativusszal; l. Fuchs FUF. 13:20): *sija piriš pir boštis... ő rögtön fogta Wichm. Syrj. Volksdicht. 106—7* (tagadással: *te piriš-pir en povži* te semmiképpen ne ijedj meg Kurik Koperatsija 31), *vijliš-vjł* egészen új Kurik 28, *n'inemiš-n'inem-tor* egyáltalában semmi (*tor* ‘dolog’) uo. 9, *doniš-dona* nagyon drága uo. 8, *sidž vedžiš-vedž i pišjaleni* és így tovább futnak UF. 19:218, *vetimin*

¹ A nomen possessoris-jelentés elhomályosodásával (*gyönyörűség gyönyörűség* ‘amely gyönyörűséggel jár’ = *gyönyörű gyönyörűség* ‘amely gyönyörű’) e kifejezések egyenlő értékűek lettek az olyanokkal, mint *ritka ritkaság* (Faludi, Nyr. 24:462).

² Hasonló szerkezet a *zürjén dontem-doniš vetšasnj* igen olcsón (tkp. áratlan árért; az orosz eredetiben „aa подцены“ ‘felárért’) csináljak meg (Koperatsija-ponda 16.1.)

³ Az a *mordvin* szerkezet, amelyet Binder (és Steuer is, l. NyK. 22:448) még ide von, egészen másfajta (l. itt a 7. pont alatt).

verst sidz ij pišjis vodžis vodže 50 versztet futott így egyfolytában előre (kézirati gyűjt.), Wied. *džikis džik* ganz genau, ausdrücklich, *topis top* ganz genau, gerade, auf ein Haar . . ., *ziürj. diřiš diřja* lange während, lange bestehend, *votj. diřiš-dirja zeitig, rechtzeitig* stb.¹

c) A *végestelen végig* ben minden valószínűség szerint alakkeveredéssel van dolgunk. A *véges-végig* mellett volt *végellen-végig* alak is (l. az *a*) pontot); hasonló alakpár pl. *környes-körül* és *környetlen-körül* (NyF. 16:17). A két alak (*véges-végig* és *végellen-végig*) keveredéséből lett *végestelen végig*. Az alakkeveredést elősegíthette a *végeslen-végig* alak is (MTsz., Thewrewk Nyr. 7:543; vö. *köröslen-körül* MTsz., *környöslenkörü* MTsz., Nyr. 42:358). A *végestelen végig* analógiájára keletkezett azután a *régestelen-régen* alak. Így keletkezett a *legés-leg*, *letés-let* mellett *letéstelen-letelőször* 'leges-legelőször' MTsz., *meres mereven, meres-merevi*ⁿ (MTsz., NyF. 34:30) mellett *merestelem merevi*ⁿ (Bakonyalja NyF. 34:30).² Thewrewk háromféle magyarázatát is adja ennek az alaknak: a *-telen* „nem a *vég*-hez, hanem a *véges-vég*-hez járult. (Vö. *véges-végig*)“ (Nyr. 3:389), a „*végeslen*-be hamis analogia v. kiejtés okoztából egy anorganicus *te* tódult“ (vö. *peniglen* és *penigtelen*; Nyr. 7:545), vagy pedig „*végestelen végestelen*-ből lett“ (uo.)

Az *egyellen-egy* keletkezhetett esetleg az *egyes-egy mellett (vö. *egyes egyig* NySz., MNy. 3:96, *egyes egyedül* NySz., „*eggyes vagy eggyetlen egyedü*“ Heves m. NyF. 16:37, *egyedés-egyedül* MTsz.) úgy, mint a *végellen-végig* a *véges-végig* mellett. De valószínűbbnek tarthatjuk, hogy itt tkp. két azonos jelentésű szóból alakult nyomósító összetétellel van dolgunk (vö. *búbánat*, *hires-neves* TMNy. 364, 368, Zlinszky Nyr. 41:140 „rokonító ismétlés.“ Vö. még Lehr TE. 192; *kítelen kelletlen* NyF. 56:26). Az *egyellen*-ben a fosztó képző, mint Thewrewk (Nyr. 3:389 és 7:195) találó idegen nyelvi analógiák alapján kimutatta, „fokozó értelmű“ (vö. Szarvas G. Nyr. 23:321: „*eggyellen egyy*, azaz olyan egyy, amelynek nincs egyyje, mássa, párja“) és így *egyellen*=egy, csak egy (vö pl. *ha mind eggyig elvesztenéd az népet és mind egietlenig el verte ókót* NySz. Vö. pl. *számos és számtalan*).³

Érdekes, hogy a *ziürjén*ben is találunk *végestelen-végig*-féle figura etymologicát. A fent idézett *piřiš-pir* 'rögtön' mellett *piřištem-pir* is előfordul fosztó képzővel, pl. *piřištem-pir* 'rögtön' Boriszov-Cseuszova Sondi-juger 161.

(Folytatjuk.)

¹ Mint már fent megjegyeztük, nem lehetetlen, hogy a *vogul* és a *ziürj.-votj.* szerkezetek nem raggal alakultak, hanem pontos megfelelői a *véges-végig*-féle fig. etymologicáknak úgy, hogy ezekkel képzőjükben is megegyeznek. A *vogul -is* végződés képző is lehet; vö. Vog. Nyelvj. 284, 246, Szabó NyK. 34:441, 453. A hangtani megfelelésre vonatkozólag vö. Toivonen FUF. 19:226–32, 253–8; azonban vö. Szinnyi NyH.⁶ 90, 96.

² Hasonló alakkeveredést mutat a Nyr. 48. köt. 154. lapján közölt *megköpnyegesítelenül* (<*megköpnyegesít* × *megköpnyegtelenül*).

³ A Nyr. 7. kötetének 546–7. l. más — elfogadhatatlan — magyarázattal próbálkozik meg Thewrewk (*egyellen*<*egyed-len=*egyedül*). A régebb magyarázatokat l. Nyr. 7:546. 7. Előfordul még *eggyületlen eggy* (Mohács, Nyr. 27:69) és *egyölendő egy* (MTsz.) 'egyetlen egy' jelentésében. Ezek valószínűleg az *eggyül-eggyig*, *eggyül-eggyig* 'egytől-egyig' (NySz. és MTsz.) hatása alatt keletkeztek. Érdekes a fosztó képző nélküli *éccöös-éccö* 'egyetlen egyszer' alak (MTsz.).

A TÖVÉGI MAGÁNHANGZÓK TÖRTÉNETÉHEZ.

Írta : BEKE ÖDÖN.

— Első közlemény. —

Ma már tudományos köztudat, hogy honfoglaláselőtti török jövevényszavaink fölvétele idején szókincsünk rövid tövégi magánhangzói csupán magas nyelvéllással képzett hangok (*i, j, u, ü*) lehettek. Török eredetű szavaink közt azonban olyanok is vannak, melyek végső magánhangzója alsó nyelvéllású (*a, ä*); szláv, latin és olasz jövevényszavaink között szintén vannak ilyenek, sőt középső nyelvéllással képzett (*ë, o*) hangokra végződő szók is. A felső nyelvéllással képzett, tehát zárt véghangok, mint ismeretes, kbl. a XIII. század közepéig lassanként leloptak, az alsó nyelvéllásúak azonban általában a mai napig megmaradtak (pl. török *alma, árpa, béka, gyertya, kecske, kéve, serke*, szláv *baba, bolha, csuka, gerenda, csésze, pince*, stb.). Van ugyan több szláv és olasz szavunk, melyben hiányzik az eredeti szóvégi *a* hang (pl. *beszéd* < szl. *besěda*, *lapát* < szl. *lopata*; *piac* < ol. *piazza*, *bolt* < ol. **bolta*), de ezekre nézve Simonyi (Nyr. 47:80) meggyőzően fejtegette, hogy véghangjuk analógiás úton vészett el, mert a nyelvérzék 3. személyű birtokragnak fogta föl.

Gombocz (MNy. 5:394, BTL. 163) szerint a középső nyelvéllású tövéghangzók is megmaradtak (tudomásom szerint török jövevényszavaink között ilyen nincsen), még pedig úgy, hogy nyiltabbá váltak, s így egybeestek az eredeti alsó nyelvéllású tövéghangzókkal. Gombocz álláspontját teljesen magáévá tette Melich (MNy. 6:14, 155; 12:312), de adatai csak „részint megerősítők, részint pedig olyanok, amelyek újabb meg újabb problémát vetnek felszínre a tövégi magánhangzók kérdésében“. Gombocz feltevése tehát nem oldja meg ezeket a problémákat, melyek rögtön megoldódnak, ha arra az álláspontra helyezkedünk, hogy a középső nyelvéllású véghangokkal is ugyanaz történt nyelvünkben, mint a magas nyelvéllásúakkal, t. i. leloptak.

Ezt a tételt első sorban azok a német jövevényszók bizonyítják, melyek *-e* véghangzójának a magyarban semmi nyoma sincs.¹

Ilyenek a következők:

Bál, nagy árucsomag' MTsz. „fasciculus, Bündel“ OklSz. < középfelnémet *balle*, ófeln. *ballo*, újfeln. *ballen* | *bitang* „beute; steuer, lösegeld; strafgeld; herrenlos, herumschweifend, landstreicher“ NySz. MTsz. < középném. *bütunge*, alném. *butinge* „erbeutung, beute, tausch“ | *csap* BesztSz. SchlSz. < kfn. *zapfe* (*cappe*), úfn. *zapfen* | *csűr* (*chyr*) OklSz. NySz. < kfn. *schüre*, ófn. *sciura*, *scúra* (< klat. *scūra*), úfn. *scheuer* | *pánkhoch* Cis., *pankoh* Székely, *pánkó* Com. NySz. „fánk“ < kfn. *phan-kuoche*, úfn. *pfannkuchen* | *frigy* BesztSz. < kfn. *vriede*, úfn. *friede* | *fuvar* NySz., *főr*, *fuór*, *fuar*, *fuhar* MTsz. < kfn. *vuore*, úfn. *fuhre* | *herceg* OklSz. < úfn. *herzog*, kfn. *herzoge*, ófn. *herizogo* | *ispót* „meissel, schröteisen“ NySz. < kfn. *spate*, úfn.

¹ Simonyi idézett cikkében ezekre nézve is azt állítja, hogy a szóvégi magánhangzót személyragnak érezték, s elvonás következtében lettek mássalhangzós végűek; ez azonban lehetetlen, mert a 3. sz. ragja nyílt *-e, -a*.

spaten | *kárt* ,gereben' MTsz. CzF. < kfn. *karle*, ófn. *karda*, *charta* ,kardendistel und das aus ihnen verfertigte werkzeug der tuchmacher zum krämpeln der wolle' < lat. *carduus* ,distel' (úfn. *karde* ,weberdistel') | *kók* SchlSz. < kfn. *koche* ,breitgebautes schiff mit rundlichen vorder- u. hinterteil im gegensatz zu den länglichen galeeren' | *koporsaly*, *kupersál* NySz. < úfn. *kupferschale* | *korincsang*, *korinczánk* NySz. < ném. *korenzange* | *kornéj* NySz. *kornél* CzF. < úfn. *kornelle* ,kornelkirsche' | *lajt* OklSz. NySz. MTsz. ,fass; tágas nyílású hordó v. födeles kád, melyben vizet összezúzott szőlőt v. szilvát, eleven halat szállítanak' < ném. *leile* ,langes fass, etw. darin transportieren', osztr. *lail* ,gefäss voll wasser, in welchem lebendige fische verführt werden', frank *léil* ,fass, worin man die weinbeeren zur kelter führt' | *lant* | *lali* Pesti NySz. *laud*, *lautus*, ,lantos' Murm.] < úfn. *laute*, kfn. *lúte* (a magyarban *n* járulékhanggal) | *méc* OklSz. MTsz. ,véka, felmérő' < kfn. *métze*, ófn. *mëzzo* ,kleineres trockenmass', úfn. *metze*, osztr.-baj. *melzen* ,getreidemass' | *mérfold* < *mél(y)*-föld, *mily-föld* NySz. < kfn. *míle*, úfn. *meile* | *palánk* (plank) SchlSz. OklSz. NySz. < kfn. úfn. *planke* | *perec* OklSz. < úfn. *bretze*, kfn. *breeze*, osztr.-baj. *pretze* ,bretzel' | *pint* OklSz. < úfn. *pinte* ,flüssigkeitsmass, bier- od. weinkanne' | *platajc* OklSz. (*plataisz* NySz.) < úfn. *platteise* ,scholle, plattfisch' | *prém* (*perem*, *perém*) OklSz. NySz. < *breme*, úfn. *bräme* | *prés* [*perés*, *pörös*, *prős*, *pres*] OklSz. NySz. < kfn. *prässe*, úfn. *presse* | *rásop* ,rásopoly' Őrség Nyr. 48:97 *kiráspol* Göntz 1619 NySz. < úfn. *raspe* (< fr. *raspe*, ma *rápe*), dimin. *raspel* (> m. *rásopoly*) | *salak* (*slak*, *szalak*) OklSz. NySz. < úfn. *schlacke* 1556 < középalném. *slagge* ,beim schlagen abspringende metallsplitter' (a *schlagen* igéhez) | *salap* SchlSz. BesztSz. OklSz. ,krämpe, schlapp(hut)' < kfn. *slappe* ,haube als kopfbedeckung u. als schutzwaffe' | *sánc* NySz. < úfn. késői kfn. *schanze* (*schantz* 1561) | *sán* [sén] SchlSz. OklSz. MTsz., *síng* (*séng*) SchlSz. OklSz. NySz. *keréksíng* Mohács Nyr. 27:69 (-g járulékhanggal) ,rőf; kocsikerek talpvasa; plátte; schiene, armschienen, beinschiene'¹ < úfn. *schine* ,schmale holz- od. metallplatte, streifen', kfn. *schine* ,schiene', ófn. *scina* ,schiene', nadel' | *stím(m)* ,hang': fogd alább egy *stím-mal*! (A hangosan veszekedőnek mondják) Nagybacon Nyr. 47:190 < úfn. kfn. *stímme*, ófn. *stímma* | *stör*, *stür* OklSz. < kfn. *stiure*, ófn. *stiura* | *szász* OklSz. < kfn. *sahse*, ófn. *sahso*.

Több német jövevényszavunknak -a, -e végű változata is van: *abruta* (*obruta*) NySz. & *abrut* OrvFüvészk. 1813, *abrut-üröm* CzF. ,artemisia abrotanum, stabwurz, gürtelkraut', < úfn. *aberraute*, középalném. *averrüte* < lat. *abrotanum* | *alabárd* [halabárd, hellebárd NySz. *alabári* Leschka, *halaparih* OklSz. *hellempari* MA.³ PP.] & *halapárda* 1839 MTsz. < úfn. *hellebarde*, kfn. *helmbarde* [dial. *hallebarde*, *halle-parté*, *hellepart*] | *bot* ,oenophorum' Szikszai, ,cartallus' PP. ,butte. weingeschirr', *bot-saji* ,döselkése' NySz. & *bóta* ,fenyőfa-viztartó' MTsz. < úfn. *butte*, *bütte*, kfn. *büte*, *bütte* ,gefäss, bütte' | *céh* [czech] OklSz. NySz. & *céhe* [cehenek 1527 NySz. *ceche* 1486 OklSz. *cehe* *meslherek* 1554 MNY. 25:234 > hazai lat. *cecha*, *czecha*, *ceha* Bartal] < úfn. *zeche*, kfn. *zëche* ,ordnung nacheinander, reihenfolge, anordnung, einrichtung, vereinigung, gesellschaft zu gemeinschaftlichen zwecken, geldbeitrag zu gem. essen od. trinken, wirtsrechnung' | *fasina* NySz. MTsz., *fasinya* Nyr. 36:330 ,vesszőnyaláb, rőzse, omló vizpart oltalmára készített védőgát' & *fasing*,

¹ Járulékhang nélkül az elhomályosult *höcsön*-szakállú szóban (tkp. *héising* sz.) Göcsej MTsz. *hecsin* *szakállao* Pintér: Palóc népmesék, id. Simonyi Nyr. 45:38, vö. Sziládi MNY. 1:411; a *hélszűnyű* szintén a *hélsing* változata, tkp. *hélsingnyi*; vö. még *sinnyég* ,singnyég' Hszék m. MNGy. 12:349.

1707 Nyr. 43 : 172, *facsing* CzF. (járulék *g*-vel), 'levágott faágak, vesszők' < úfn. *fascine* 1686 < ol. *fascina*, fr. *fascine* 'reisigbündel' | *gödölye* [kewädöle, ghedöle, ghedele] s *gedély* NySz. < ném. [tiróli] *kittle* 'weibl. zicklein', *gittele*, *gittel* | *kanna* (*kána*, *kánna*) OklSz. MTsz. s *kán* NySz. 'kancsó' NyF. 20 : 51, 'zöldmázás cserép-kancsó, amelynek szádán elül töltőgető csúcs van', *fa-kány*, *fo-kány fo-kán* 'fakanna, vizes kanta' MTsz. (vö. *kancsó* -csó kicsinyítő képzővel Beke Nyr. 58 : 143) < úfn. kfn. *kanne* | *koh* BesztSz. SchlSz. NySz. MTsz. s *koha* CzF. Nyr. 13 : 309, 'kohó'³ < felső ném. *kuche*, *küche*; 'früher auch münzschmiede, worin man münzte' Grimm (vö. Szarvas Nyr. 22 : 11) | *kúf* [kuf] OklSz. ~ *kofa* MTsz. 'vízartó fakanna; fässlein, weinmass' < úfn. *kufe*, kfn. *kuofe* 'gefäss' | *lancz-fa* NySz. MTsz. (*lanc-fa* OklSz. MTsz.) ~ *lanca*, *lanca-fa* MTsz. 'lanca; petrence; petrencerúd; lármafa; karfa, gátfa; hóri-horgas' < úfn. kfn. *lanze* < fr. *lance* < lat. *lancea* | *pelárda* s *pelárd* NySz. < úfn. *petarde* < fr. *pétard* | *portéka* (*portika*, *partéka*) NySz. MTsz. s *portik* MTsz. < ném. *partéke*, *partécke* | *tonna*, *tunna* OklSz. NySz. ~ *tunval* 1558 MNy. 17 : 49 (*tintahal* a.) | *tung*, *tong*, *tunk* OklSz. NySz. MTsz. (*g* járulékhanggal) 'káposztáshordó, kád' < úfn. *tonne*, kfn. *tunne*, ófn. *tunna*.

Csak újabb adataink vannak a következő szókra: *bagatell*, *bakatell* ~ *bagatella*, *bakatella* < úfn. *bagatelle* 1686 < fr. | *barakk* ~ *baráko* < *baráka* 'deszkából készült szertár' MNy. 10 : 90 < úfn. *baracke* 1695 < fr. *baraque* | *brigád* ~ *brigáda* 1786 (PP.-nál 1767 latin szóként) < úfn. *brigade* 1638 < fr. (ol. *brigata*) | *butik*, *budik* 'kis kunyhó' MTsz. *bugyik* 'pálínkásbolt' NyF. 34 : 59 ~ *butika* Nyr. 13 : 419 < úfn. *butike*, *budike* 'bude, elende hütte, schlechte gastwirtschaft' 17. sz. < fr. *boutique* 'kramladen' | *gránic* (*garánic*, *geránic*, *grányic*) ~ *grányica* MTsz. < baj.-osztr. *granitz*, *gränitz*, úfn. *grentze*, késői kfn. *greniz*, *grenize* < lengy. or. *granica*, cseh *hranica* | *pumpa* ~ *pomp* (Jankó) < ném. *pumpe*, *pompe* | *sop* (*sóp*), *sopka* ~ *sopa*, *supa* MTsz. 'szin, félszer' < úfn. *schupfe* 'schuppen, schoppen', kfn. ófn. *schopf*, *schof* 'gebäude ohne wände, wetterdach, vorhalle.'

Csakis magánhangzós végű alakban fordulnak elő a következő német jövevényszók (mélyhangú szavakban, továbbá *i*, *é*, *é* után -a, más magashangú szóban -e): *borostla* NySz. MTsz. (*borostlya* NySz.) 'kefe, takácskefe meszelő', *boroszlás* (arc) 'borotválatlan, töviskes' NyF. 10 : 70 < úfn. kfn. *borste*, *bürst*, *borst*, ófn. *burst* (vö. ufn. kfn. *bürste*) | *ciha* 1752 EtSz. MTsz. *ciha* MTsz. 'vánkoshéj, párnatok,

³ A *kohó* -ó-jára nézve vö. Beke Nyr. 58 : 105. Ide tartoznak még: *tarhó* NySz. MTsz. s *taruh* SchlSz., *tarh* MA. *taroh* (acc. *tarhot*) PP. 'sauermilch' PPB. 'fölköralt juhtejből oltószerezrel készített édes aludttej' Alföld; 'összefutott, megturósodott t j' Cegléd < cseh-tót *tvaroh*, or. *tvarog*; *dutkó*, 'négykrajcáros pénzdrb' Szföld. MTsz. [vö. *duika* 1545 OklSz.] < lengy. *dudki* EtSz.; *dühő-bogár* MNy. 5 : 38, *dühü-bogár*, *dühü*, 'düh' Hszék m. MTsz.; *juhó* Hétfalu, *johó* Szakadát [ragozva : *johok*, *johot* MNy. 6 : 308] 'juh'; *tülkő* v. *türkő* Hmvhely Nyr. 45 : 188 Nyitra m. MTsz. 'tülök' [vö. *türok* Győr m. Fehér m. *türük* Bács-Bodrog m., *türköl* 'tülköl' MTsz.]; *mohó* Népünk és Nyelvünk 1 : 104, de *moho* MTsz. 'moh'; *gegő* [Bácsadorján, Szeged MTsz. MNy. 6 : 263, 9 : 186] s *gég* NySz. 'gége'; *dufló* Sopron m. MNy. 4 : 187, Dráva mell. MTsz. [vö. *dufla*] 'dupla' < ném. *doppel*; *sajbó* 'kb. 15 cm. átmérőjű fakarika, amelyet a sajbozás nevű játékban használnak' Szatmár m. Nyr. 39 : 251 < ném. *scheibe*; *tápló* 'nagy kerítőháló' [Székelység MNy. 22 : 355] < ném. *taupel* [vö. alább *tápla*]; *möringó levél* 'hozományról szó ó l.' Somogy m. Nyr. 28 : 334 s *möring* NySz. [< ném.]; *nyáraó-fa* 'nyárfa' (Nógrád m. Nyr. 26 : 478; vö. *nyárjú*); *ponty* s *pontyó* (Misk. NySz. BSzabó, *pontlyo* Szikszai, *ponychiot* 1557 MNy. 17 : 49; másképp Simonyi Nyr. 39 : 303); *apacs* (Kemenes-alja, Bodroghöz) s *apacsó* (BSzabó. Márton 1807, *apacsú* BSzabó, *apacsu* Győr MTsz. EtSz.) 'az öregháló végére kötött dorong'; *becs* s *becsü* (*beöcheöye* 1588 MNy. 7 : 175).

dunyaháj' < úfn. kfn. *zieche*, ófn. *ziahha* | *cséza* (séza 1706 Nyr. 42:266, *cseza* 1735 OklSz., *csésa* MTsz. *tsésa* PP. *cészsa* Tsz.) < úfn. *chaise*, osztr. *schäse* < fr. *chaise* | *flinta* OklSz. NySz. < úfn. *flinte* 1647 | *hárfa* NySz. < úfn. kfn. *harfe* | *hulta* [hwitta] OklSz. < úfn. kfn. *hülte*, ófn. *hulta* | *iva* OklSz. ,eibe, eibenbaum' < kfn. *ive* ,eibe' < ószl. *iva* ,weide' | *kártya* [kárta] NySz. OklSz. < úfn. késői kfn. *karle* < fr. *carte* | *kásta* NySz. ,der briefkasten in der druckerei' < kfn. *kaste* ,behälter', úfn. *kasten* | *láda* OklSz. < úfn. kfn. *lade* ,behälter, kasten' | *lőre* NySz. < kfn. *liure*, *lüre*, osztr.-baj. *lure*, dial. *leyre*, *lüre*, úfn. *lauer* < lat. *lōra* | *málha* SchlSz. OklSz. NySz. < kfn. *malhe*, ófn. *malaha* ,tasche, ledertasche, manteltasche; sack' | *muskéla* NySz. < úfn. *muskete* < fr. *mousquet* | *péláda* (belda EhrK) < kfn. *bilde*, úfn. *lild* | *pőce* ,kanalwasser, unrát; abtritt' NySz. ,födetlen csatornácska, amely olvadás v. esőzés idején az udvarokon és az utcákön összegyűlt szennyest levezeti' MTsz. *peceparh-gödör*, *pőce-g.* MTsz. < baj. *pülze*, *bülze*, kfn. *bülze*, úfn. *pfülze* | *ráma* OklSz. NySz. < kfn. *ram*, *rame* úfn. *rahmen* | *rokka* NySz. < kfn. *rocke* ,spinnrocken' | *tinta* [lenta] OklSz. < úfn. kfn. *tinte*, kfn. *tinkte*, ófn. *lincta* < lat. *lincta* | *tuba* OklSz. NySz. MTsz. ,galamb' < *tübe*, úfn. *taube* | *vanna* OklSz. NySz. < úfn. kfn. *wanne* | *várta* NySz. < úfn. kfn. *warte*, ófn. *warla* [zemlye [zemle BesztSz. OklSz. *zemlye*, *semle*, *semlye* OklSz.] < úfn. *semmel*, kfn. *sēmel*, *sēmele*, ófn. *sēmala*, *simila* ,feines weizenmehl, -brot, semmel' < lat. *simila* ,weizenmehl', klat. ,weizenbrötchen' is.

Újabb átvételek: *akla* < úfn. *akle* < lat. *acta* | *bánda* Gvad. NySz., *bánda*, Hszék MTsz., *bánta* Moldva MNy. 4:300 < úfn. *bande* 1616 < fr. *bande* [az ol. sp. *banda* valószínűleg germán er.] | *farba* ,festék' MTsz. < *farbe* | *gárda* < úfn. *garde* < fr. | *kaszárnnya* (*kaszárna* Gvad. NySz. MTsz.) < úfn. *kaserne* 1695 < fr. (vö. *kasarm* 1784 Schwaben, Bajororsz. < ol. *caserma*) | *masina* < úfn. *maschine* < fr. *machine* | *parizála* ,léckerítés' MTsz. < úfn. *palisade* 1600 < fr. *palissade* < ol. *pálizzala* | *pupa* ,hernyóbáb' MTsz. < úfn. késői kfn. *puppe* < lat. *pūpa* | *sonka* (*sunka*, *zsunka* MTsz.) < felső ném. *schunke*, kfn. *schinke*, úfn. *schinken* | *stráffa* [strajfa] MTsz. ,a lovakat a tehenektől elválasztó dorong' < úfn. *striepe* | *valla* < úfn. *walle* | *zupa* [zuppa, *cupa* MTsz.] ,leves' < úfn. *suppe*. (Folytatjuk.)

ETIMOLÓGIAI TALLÓZÁSOK.

Irtó Moór Elemér

— Második közlemény —

2. Szégye-cége. Egy korábbi tanulmányomban (Ujb. VII, 122-150) kimutattam, hogy az ú. n. cégére vonatkozó okleveles adatok helyes olvasata *szégye-szégye*. Kimutattam továbbá, hogy a *szégye* nem valami önműködő halászóberendezés volt, hanem a rekesztő halászatnak azon emberi jelenlétet igénylő eszköze, amely az adatok tanúsága szerint — úgy látszik — teljesen megfelelt az oroszoknál jelenleg is használatos *seža*, *síža* nevű halászati berendezések. Ezen következtetéseimet egy 1689-iki leírás, amelyet Szabó István nem rég tett közzé a N. és Ny.-ben (II. 294), teljesen igazolja. A tiszai szégyét Tiszalucnál a tavaszi árvizek elapadása után szokták elkészíteni: 9 forint ára fa volt szükséges hozzá (v. ö. egy vizéért 3 forintot kapott a halász). Tavasztól késő őszig halásztak a szégyén és pedig éjjel; nappalra a szégye kapuját be kellett zárni. Bizony nem önműködő halászó felszerelés volt a szégye,

amint ezt Munkácsi is feltette: az 1689-iki leírás szerint 4 ember volt szükséges hozzá. Valamiféle hálóval halásztak a szégyén, vizára, tokra és sőregre. Ez a háló bizonyára az orosz *važan* hálónak megfelelő őrfonalakkal ellátott zsákszerű háló volt, amelyet a szégye kapujába helyeztek el. Ilyen zsákszerű hálót látunk azon a képen is, amelyet i. értekezésemben Marsigli nyomán a dunai szégyehalászatra vonatkozólag leközöttem (Ujb. VII, 128), de ilyen zsákháló van a Herman Ottó által leközölt Borzsa folyóbeli *cége* kapujába is helyezve.

Mivel az orosz *seža* szó korábbi *sědja* alakból származott (a szó 'jelentése 'ülőke'), feltettem, hogy a magyar *szégye* szó vagy a tót **sěd'z'a* szóból származott (v. ö. *Zagyva*, *Privigyé*) vagy pedig szerb **sědja* szóból (v. ö. szerb *sjedja* 'halászó berendezés'). Időközben kimutattam, hogy a szégyés halászat vidékén a Tisza mentén a magyar honfoglalás előtt tótok laktak (v. ö. ZONF. VI. 135/136), a *szégye* szót tehát bátran ótót jövevényszónak tekinthetjük.

Ami pedig Herman Ottónak *cége* szavát illeti, valószínűnek tarthatjuk, hogy a szó téves olvasaton alapszik. Úgy látszik, Herman Ottó egy elrántott *y*-nal írt *gy*-t *g*-nek olvasott, az *sz*-t pedig *cz* nek. Az ugyanis a szavaiból megállapítható, hogy a borszai céget maga nem látta, a képet valószínűleg úgy küldték be neki. Ilyesféle szégyéket ugyanis még napjainkban is készítettek a Latorca és Laborc folyókban (v. ö. Deák, Ethn.-Ért. 1911, 144), itt pedig *szégye* néven ismerték; nem valószínű tehát, hogy néhány kilométerrel keletebbre a Borsza mentén, már *cége* néven ismerték volna ezt a halfogó eszközt. Különbö az 1689-iki tiszaluci adatunk is *szégye* néven emlegeti.

Ezek szerint tehát kétségtelen, hogy a *szégye-cége* szónak kaz. *sűke*, csuv. *səGə* 'kleine weidene Fischreuse' stb. szavakkal való egyeztetése, amely imitt-amott ma is kísért, sem hangtani, sem jelentési szempontból nem jöhet szoba.

3. Szarm < szorm. Árpádkori oklevelekben többször fordul elő ez a rejtélyes szó helyek megnevezésére, és pedig gyakran vizekkel kapcsolatban. Ezért Szamot a feltette, hogy eredeti jelentése 'rév' lehetett (Ny. K. XXV.). R. Prikkel úgy gondolta, hogy *szorm* a *szárny* régebbi *szárm* alakjának 'eredetibb formája' (Ny. K. XXIV. 81.). Szerinte a helynevekben való jelentése 'ág, kar' vagy 'kiszökellés, kihajlás' lehetett; *Duna zorma* tehát nem más, mint 'Duna szárnya' vagvis 'ága', a tihanyi alapítólevélben említett *Koku zorma* pedig R. Prikkel szerint aligha jelenthet mást mint. 'Kak kiszögélése, öble'. Kétségtelen, hogyha folyó- és állóvízre is alkalmazható ez a szó, akkor csak valami görbület (öböl, mellékág vagy félsziget) elnevezésére szolgálhatott, tehát csak valami ilyesmi lehetett a szó eredeti jelentése is. Az sem kétséges azonban, hogy R. Prikkel magyarázata elhibázott; Zolnai rögtön rá is mutatott erre (Nyr. 25, 166) és az Okl. Sz.-ban is ismeretlen eredetűnek jelezte a szót.

Vas megyében Nagycsáky és Rátót közt a Rába bal partján találjuk Gasztonyt, amelynek régebbi neve *Kövesszarm* volt. Ennek

a névnek alakváltozatai Csánki II. és Okl. Sz. nyomán a következők: 1318 *Kweszorm*, 1454 *Keueszorm*, 1375, 1418, 1452 *Kiv.szarm*. Ezenkívül van még két alakváltozat, amelyek egyúttal a szó etimológiáját is adják, ezek: 1271 *Kueszoru* (Wenzel VIII. 348), 1455 *Kweszoru*. Az 1271-iki névalakot esetleg íráshibának volnánk hajlandók tekinteni, ha 1455-ben is nem kerülne elő a *Kweszaru* névalak. Véletlenről nem lehet tehát szó, ezért megállpíthajuk, hogy a helynevekben előforduló rejtélyes *szorm* > *szarm* szó tulajdonképp a *szoru* > *szaru* mellékalakja.

Szókezdetben *v* > *m* változásra több példa is akad (*Vesterháza* > *Mesterháza*, *Visegrád* > *Misegrád*), szó belsejében a *v* > *m* változásra csak egy példát tudok: *pegyvet* > *pegymet* (Ny. K. 47, 455). Ha azonban erre nem volna egyáltalán példa, akkor is lehetségesnek kellene tartanunk ezt a hangfejlődést, mert hisz mind a *v*, mind az *m* ajakhang, így tehát a hang képzésmódjának a megváltozása ezen ugyanazon helyen képzett két hangnál sporadikusan bármely nyelvben is előfordulhat, amint elő is fordul. Jelen esetben előmozdíthatta a jelentésbeli izolálódás is ezt a hangfejlődést: helynévben a *szaru* szó sok esetben értelmetlenné vált, amint az így volt a mi *Köves-szarv* falnevünk esetében is, ami olyan 'fából vaskarika' jellegű névnek látszik az első pillanatra. 1229-ben említve van egy *Dunazorma* nevű víz, 1233-ban egy *Gyurgsorma* nevű víz, 1347-ben pedig egy *Zwaykzorm* nevű rév (Okl.Sz.). Ezek a nevek nyilván vízágak elnevezésére szolgáltak, azonban értelmüket veszítették *Dunaszarva*, *Györgyszarva*, *Zvajkszarv* alakjukban, mert időközben a mellékág elnevezésére az *ág* szó nyert speciális értelmet; a *Dunazorma* vagyis *Dunaszarva* név tehát eredetileg azt jelentette, mint a későbbi *Dunaága* (1356/1420, 1384) vagy *Karaso aga* (v. ö. Okl.Sz. 5/6).¹ Azokban az esetekben, ahol a *szorm-szarm* név nem kimondottan vízre vonatkozik, természetesen a legtöbb esetben már nem állapíthatjuk meg, hogy mi lehetett a névadás alapja, mert hisz a *szaru* szó sok mindenre vonatkozhatik. Az 1208-iki *Komlounzorm* név esetleg a X alakban felállított komlókarókra vonatkozik: erre nézve v. ö. a *szarufa* szót, amely ugyanazon képzeten alapul a nyj.-i *rag* elnevezéssel együtt, amely a szl. *rog* 'szarv' szóból származott. Hogy pedig vizek elnevezésére tényleg szolgált a *szaru* szó, azt több okleveles adat tanúsítja; 1389-ben említve van egy *Zarwaszon* rivulus (Okl.Sz. 889), 1277-ben *Zorvas-eurem* nevű halászhely, 1329-ben és később *Zorvasthou* fluvius 1390-ben *Zarwas patak*, 1411-ben *Zarvaszeek* tó, 1460-ban *Zarwas-eurem*. Az Okl. Sz. ezeket a neveket az első adat kivételével mind a *szarvas* 'Hirsch' szóval értelmezi. Aligha helyesen, mert hisz a *szarvasok* aligha az örvényes mély vizekre jártak inni. A *Szarvastó Szarvasszék* nevek jelentése pedig nyilván 'sokágu tó', 'sokágu mocsár'.

¹ A *szaru* szónak 'folyóág' jelentésére említhetjük a Zagyva melletti *Jász-fényszaru* nevét is (1469 *Fewenzaru*; Gyárfás III. 665), amelynek jelentése nyilván 'fővénnyág'.

A felhozottakból következik, hogy a *Köves-szarm* név jelentése 'köves folyóág' lehetett; v. ö. 1372 aqua *Kuesag* (Okl. Sz. 6.). Hogy a *szarm* elnevezés ebben az esetben eredetileg csak vízre vonatkozhatott, az a *köves* jelzőből is következik: Gasztonyban máshol köves hely nem akadhatott, mint a Rába mederben. Ott pedig lehetett kő bőven. Ugyanis ép a gasztonyi szakasza a Rábának éktelenül köves, amint erről a mult nyáron egy kirándulás alkalmából magamnak is volt alkalmam fürdés közben nem éppen kellemes tapasztalatokat szerezni. Valami elágazása a Rábának jelenleg Gasztony határában nincs. Az 1883-iki katonai felvételen azonban több messzenyúló morotva van feltüntetve. Hogy pedig a multban itt valamilyen elágazása a Rábának nemcsak lehetett, hanem ténylegesen volt is, az a fent említett 1271-iki oklevél határleírása is tanúsítja. A Rába és a *Medus* nevű víz között (az utóbbi a mai Veres patak) említve van ugyanis egy *Ragalch* nevű fluvius, amely az oklevél topográfiájából következőleg csak a Rába mellékága lehetett. A *Rágálcs* (így olvasom) név semmiesetre sem magyar elnevezés, ellenben egy szláv *Rogač* név szabályszerű magyarnyelvi fejleményének tekinthető¹. Ez a szláv név a *rogъ* 'szarv' szó származéka (több szláv nyelvben *rogač* a szarvasbogár neve). A *Rogač* hn.-re Miklosich is említ néhány példát, és egy *rogъ* töből képzett pataknevet is Galiciából. Annak a szlávságnak, amely az egykori gasztonyi Rábaágnak a *Rogač* nevet adta, a nyoma a környék helyneveiben meg is maradt. Szláv eredetű neve van a szomszédos *Csákány*-nak (sz. n.), ahol egy *Baranya* rét is van, a Rába túlsó partján van *Ivánc* (< *Ivanci*) és mellette *Marác* (< *moravci*), nyugatra *Rönök* (< *rvnik*) és vele szemben *Csörötnek* (< *črětnik*).

Ezek szerint tehát nem zárkozhatszunk el ama következtetés elől, hogy Gasztony régi neve: *Köves-szarm* egy szláv víznév lefordításából származott. Ha valaki esetleg hajlandó volna a véletlen játékát látni abban, hogy ez a név oklevelekben kétszer *szarv* alakban is előfordul, olyan véletlenben már hinni nem lehet, hogy ezzel a feltételezett téves leírással egyjelentésű szláv név a község régi víznevei között is előfordulhasson, amikor a magyar községnevének csak vízre vonatkozhatott.

A felhozottak alapján teljes bizonyossággal megállapíthatjuk, hogy a középkori oklevelekben előforduló rejtélyes *szorm-szarm* szó a *szarv* alakváltozatának tekinthető.

¹ Ugyanazt az *o—á* < *ä—ä* megfelelést tünteti fel, amelyről már a *kopa* < *kepe* esetében is szó volt. A szl.-ac > m.-ács végzetre v. ö. 1075 *Rikachi* ~ *Rikalch* névalakokat (ZONF. VI. 36.)

IRODALOM.

Molecz Béla: A tulajdonnév esztétikája. Különnyomat a szentesi reálgimnázium 1930—1. isk. évi értesítőjéből.

A magyar nyelvészetnek alig volt kedveltebb tárgyköre az utolsó negyedszázadban, mint a tulajdonnevek, azok közül is főképp a szorosabb értelemben vett személynevek és a földrajzi helynevek. A Magyar Nyelvőrben és a magyar Nyelvben szinte felsorolhatatlan az a sok közlemény, amely vagy idevonatkozó adatokat foglal magában vagy tudományos szövejtéssel próbálkozik. Molecz Béla is ehhez a tárgykörhöz nyúl, ámbár eddig inkább mondattani vizsgálódásokkal foglalkozott. Népszerű, a nagyközönségnek, jobban mondva a tanuló ifjúságnak szánt értekezését «A tulajdonnév esztétikája» címmel látja el, de nem tartja magát a cím szoros keretéhez, hanem elmond majdnem mindent, amit a tudományos kutatások e téren megállapítottak és ami e kutatások közül a nem nyelvész olvasót érdekelheti.

Elsősorban a személynevekkel, mondjuk keresztnévvel foglalkozik. A mai magyar személynevek négy főforrásból erednek: 1. a bibliából, szorosabban a héber nyelvből: *Abrahám, Dávid, Dániel, Mózes*, mégpedig nemcsak a magyar zsidóknál, hanem a református és unitárius székelyeknél is; 2. a görög-római kultúrából, nagyobb részt a kereszténység közvetítésével: *András és Dorottya, Leó és Regina*; 3. középkori germán és szláv népektől, amennyiben szenteket adtak a kereszténységnek: *Henrik, Lénárt, Hedvig, Vencel*; 4. ősmagyar felfogásból; ezek jobbára totemisztikusak, állati vagy növényi totemre vonatkozók: *Akos* (fehér sólyom), *Árpád*; hajdan ilyenek is: *Hollód, Bors, Buzád*.

A magyar származású személynevek között külön csoportot tesznek a nyelvújítás és irodalmi újjászületés korában keletkezett nevek, amelyeket én romantikus neveknek szeretnék elkeresztelni. Az első ilyen nevet talán Dugonics *Etelká*-jában láthatjuk, de a romantikus nevetek legpazarabbul Vörösmarty dús képzelete ontotta: *Csongor, Csorna, Tünde, Hajna, Csilla*, idevonhatók az *Aladár, Csaba, Elemér, Tihamér, Zoltán* nevek is.

Molecz szól a családnevekről is, amelyek között annyi az idegen, nemcsak az ország vegyes nyelvű népességénél fogva, hanem azért is, mert II. József császár német nevet ruházott a magyarországi zsidókra.

E ponton Molecz nagy elismeréssel szól a névmagyarosításról, amelyet gyakran esztétikai szempontok is megkövetelnek, pl. a *Poschpisil* vagy *Szarukám* névénél. Kár, hogy a névmagyarosításnak ilyen lelkes hirdetője maga is nem járt jó példával elől. De tudjuk, ennek gyakran legyőzhetetlen akadályai vannak. Foglalkozik Molecz természetesen sokkal rövidebben, az állattulajdonnevekkel is, amelyeknek az alkalmazásában igazán esztétikai érzés vezeti a magyar népet, mikor a lovát *Rárónak, Rigónak*, ökrét *Betyárnak, Zsandárnak*, tehenét *Bimbónak, Virágnak*, kutyáját *Sajónak, Fecskének* nevezi. Érdekes Molecznek az a megfigyelése, hogy a magyar nép nem

igen ruhazza fel tulajdonnévvel a disznót, malacot, juhot, birkát, kecskét.

A földrajzi tulajdonneveket csak futtában érintheti Molecz, de jól esik látnunk, hogy a Nyelvőrrel egyetértve ő is elítéli azt a tudáskodó törekvést, amely 20—25 évvel ezelőtt szinte uralkodóvá lett és amely Bécs-et, Boroszló-t, Lipcsé-t ki akarta küszöbölni a magyar nyelvből. Molecznek józanságát és mértéktartását bizonyítja az is, hogy a szabadság kedvéért nem akarja fölcserélni az *Andrássy*-utat a *Gróf Andrássy Gyula-úttal*, avagy éppen az *Idősb Gróf Andrássy Gyula-úttal*; másrészt felszólal az ú. n. *Emke* nevek elharapózása ellen, amelyeket főképp a sportegyesületek erőszakolnak (*MTE, DEAC, DVSC, NSE, UTE*, stb.)

Molecz Béla dolgozata csak vázlat, de a szerző a tárgynak ilyen vázlatos kidolgozásával is elérte két célját: olvasóit tájékoztatja e kérdésnek széles és többszörös körében, egyszersmind érdeklődést kelt bennük a tulajdonnevekhez fűződő nyelvi és lelki jelenségek iránt.

KARDOS ALBERT.

Kaarle Krohn, Kalevalastudien I—VI. Helsinki, 1924—1928. Academia Scientiarum Fennica (FFC 53, 67, 71—2, 75—6).

1849-ben jelent meg a finnek nemzeti eposza, a Kalevala, mai alakjában, mely 22,795 sorból, 50 runóból áll, de már 1833-ban összeállította a nagy Lönnrot az eposz főhőséről, Väinämöinenről szóló énekeket (5052 sor 16 énekeben). Ez a szerkesztés azonban nem jelent meg nyomtatásban, mert az időközben gyűjtött dalok a mű kereteit annyira kibővítették, hogy az 1835-ben kiadott „régí Kalevala” 12,078 sort, 32 runót tartalmazott. Az „új Kalevala” már nem tisztán Lönnrot gyűjtésén alapszik, hanem másokén is, kik között a legnagyobb érdemet Europaeus szerezte. A dalok gyűjtése az „új Kalevala” megjelenése után is folytatódott, egyelőre az 50-es években, még pedig nagy sikerrel, ámbár a Kalevalának újabb kibővítéséről már nem volt többé szó. A 70-es és 80-as években új lendületet vett a gyűjtés, de főképpen tudományos szempontból. Külföldön u. i. kételkedés merült föl a Kalevala népies eredetére nézve, s ez vezette Donnert, mikor a Finn irodalmi társaságban 1866-ban indítványt tett a gyűjtések újból való megindítására és a dalok változatainak kiadására. A dalok gyűjtése oly arányokat vett, hogy számuk kbl. 45,000-re növekedett. A finnek gyűjtését azonban még fölülmulja az észteké, kiknél a runó-változatok száma 70,000 fölé emelkedik. Megkezdődik végre a runók kiadása is, az I. kötet 1908-ban. Eddig kbl. egy tucat vaskos kötet jelent meg s ugyanannyi vár még kiadásra. Az észtek külön adják ki gyűjtéseiket. A Hurt által kiadott három kötet szetukéz (= görögkeleti észti) dalon kívül „Az észti nép dalai”-nak első kötete is megjelent.

A változatok gyűjtésével és kiadásával egyidejűleg haladt az anyag tudományos földolgozása is, melynek terjedelméről tájékoztat Hänninen „Bibliographie du Kalevala jusqu' en 1926” c. 261 lapos könyve. Az első nagyobb szabású mű, mely a Kalevaláról szólt, Julius Krohn Finn irodalomtörténetének I. kötete (Helsinki 1883—5), mely kizárólag a Kalevalával foglalkozik. J. Krohn volt a földrajzi folklór-módszernek a fölfedezője, melyet a folklór-tudósok tőle átvettek és finn módszernek is neveznek. Kaarle Krohn teljesen nagyérdemű atyja szellemében dolgozik, s egész könyvtára való Kalevala-tanulmányt adott már ki. A legfontosabbak és legterjedelmesebbek: A Kalevala runóinak története (finnül, 1903—9),

A finn runók vallása (finnül¹, 1915), Kalevala-kérdések (finnül, 1918, JSFOu. 35–6), Magische Ursprungsrunen der Finnen (1924, FFC 52). Legutóbb megjelent Kalevala-tanulmányainak célja az eposzba fölvetett dalok keletkezésének, a néphagyományban való fejlődésének, s Lönnrot különböző szerkesztéseibe való beleillesztésének nyomozása. Az első kötet bevezetés a tanulmányokhoz. Érdekfeszítően adja elő a runók régibb följegyzéseinek történetét, Lönnrotnak, ki eredetileg orvos volt, többszöri utazását, míg végre ötévi fáradozása jutalmául fölfedezi a dalok gazdag lelőhelyét, északi Karjaiát; majd további tanulmányútjait, a Kalevala-kiadások és a runó-gyűjtések történetét. A runó elméletének előadása után szól a dalok keletkezésének helyéről és elterjedésének irányairól, a runók ősi és idegen elemeiről, a varázsdalok koráról, az eposz főhőseinek neveiről, történeti és mitológiai elemeiről, a dalok színhelyéről és időviszonyairól, az énekek szerzőiről és terjesztőiről, Lönnrot szerkesztő munkájáról és a Kalevala jelentőségéről. A többi kötetben részletesen tárgyalja az eposz egyes részeit a főbb események köré csoportosítva, így a Lemminkäinen, Ilmarinen, Väinämöinen, Kullervo személyére és a szampóra vonatkozó ciklusokat. Főtürekvése arra irányult, hogy a változatok egybevetésével meg lehessen állapítani a dalok eredeti alakját, s a Kalevala olvasója a tárgyra vonatkozó minden kérdésre feleletet kapjon. E célból természetesen össze kellett vetni minden egyes sor valamennyi változatát. Ezt a nagy munkát már J. Krohn megkezdte, s Kaarle Krohn igénybe vette hallgatói szemnáriumi munkásságát is. A VI. kötet végén rövid zárószó foglalja össze a nagyszabású kutatások főbb eredményeit. A legfontosabbak, hogy a Kalevala-dalok nem Észak-Kareliában (Archangelszkben) keletkeztek, ahol Lönnrot fölfedezte őket, hanem délnyugati Finnországból vándoroltak oda, s hogy a Kalevalában lejátszódó események a pogány és keresztény kor határára utalnak, mikor nagy kincsek voltak északon, női hadvezérek Skandináviában és finn vikingek a Keleti-tengeren. Megőriztek pogány szokásokat és képzeteket is. Az események színhelye a tulajdonképeni Finnország (Suomi), Gotland, Åland, Quänland és a parti szirtszigetek. A hősök nevei nemcsak helynevekben maradtak fönni, hanem személynevekben is, középkori, s néha még későbbi oklevelekben. Hogy a finn hősdalok valószínűségű eseményekre és viszonyokra vonatkoznak, bizonyítja az eddigi kutatásoknak az a negatív eredménye, hogy a finn hősdaloknak eddigelé nem sikerült külföldi változatait kimutatni, tehát finn talajon keletkezett nemzeti költészettel lehet csak dolgunk. Nagyszerű művével nem tekinti lezártnak Krohn a kutatás munkáját, sőt inkább meg akarja ezt könnyíteni az eddigi eredmények összefoglalásával, a megoldott és megoldatlan problémák megállapításával.

A Kalevala-tanulmányok nemcsak szerzőjük rendkívüli tudását s páratlan szorgalmát bizonyítják, hanem azt a bámulatos lelkesedést és nem csupán jelszavakban nyilvánuló hazafiságot, mellyel ennek a kis nemzetnek a tagjai fáradságot és költiséget nem kímélve végzik nehéz gyűjtő munkájukat s adják ki azokat a hatalmas köteteket, melyek kétségtelenné teszik, hogy a Kalevala, ha nem is egészben, de összes részleteiben a finn nép műve, s aki e részleteket egybefűzte, az is a finn nép véréből való vér, s arra ép oly büszké, mint nagy művére, mellyel a finn nép nevét kiürlhetetlenül beleírta a világirodalom történetébe.

BEKE ÖDÖN.

Magyar Irodalmi Ritkaságok. Szerkeszti Vajthó László.

Ebben a sorozatban folytatja Vajthó László azt a szerencsés kezdemé-

¹ Nagy halára kötelezné szerző a folklór-kutatókat, ha ezt a művét németül is kiadná.

nyezését, hogy a fogékony középiskolai ifjúság segítségével kiadja a magyar irodalom eltemetett vagy nehezen hozzáférhető emlékeit. A két Bessenyei-kötet után Tarimenes utazása, Hunyadi-eposz) most rövid időközökben egész sora jelent meg a régi magyar irodalom ilyen alkotásainak. Bessenyei munkáiból kapjuk *A törvények útja* és a *Tudóstársaság* c. dolgozatokat és külön füzetben *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándékot*. (Ez utóbbit kiadta a Verbőczy István reálgymnázium VII. b. osztálya.) A régibb irodalom köréből valók még: Benyák Bernát iskolai drámája 1770-ből: *Joas* (Kiadta a kegyes tanítórend budapesti gymnáziuma), Károlyi Gáspár *Két könyv minden országoknak és királyoknak jó és gonosz szerencséjének okairól*. 1613. (Kiadta a budapesti ev. leánykollégium VIII. osztálya), és egy válogatott gyűjtemény Temesvári Pelbárt műveiből (kiadta a cisterci rend Szent Imre gymnáziumának VIII. osztálya). Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatait és zenekritikáit, melyeknek legnagyobb része csak a napilapokban jelent meg, az V. ker. Berzsenyi Dániel reálgymnázium VIII. osztálya adta ki. Kazinczy Ferenc emlékének hódol a száz éves évorduló alkalmából a gyűjtemény legújabb kötete: Kazinczy világa. Ebben Vajthó László állított össze egy ízléssel és hozzáértő kézzel válogatott gyűjteményt Kazinczy költői és prózai műveiből.

B. J.

Könyvek és folyóiratok.

Losonczi Zoltán: A magyar nyelv a XIV. század közepétől a XVI. század végéig. (Nyelvtudományi értekezések. II.) Budapest, 1931.

Zsoldos Jenő: A biblia, a midrás és a zsidó Mikes törökországi leveleiben. Budapest 1931.

Hajek Leó: Beiträge zu einer methodischen Verwertung von Sprechmaschine und Schallplatten. Wien 1931. Hölder—Pichler—Ternsky.

Lach Robert: Gesänge russischer Gefangener. III. Kaukasusvölker. 2. Abt. Mingrelische, abchasische, svanische und ossetische Gesänge. Wien 1931. Hölder—Pichler—Ternsky.

Ungarische Jahrbücher. Bd. XI. H. 3. Juli 1931. — *B. Bartók*. Über die Herausgabe ungarischer Volkslieder. — *G. Prokofjew*. Materialien zur Erforschung der Ostjak-Samojedischen Sprache.

Levéltári közlemények. VIII. k. 3—4. f. — *Dr. Lukcsics Pál*. A vesztéremi káptalan levéltára.

Magyar könyvszemle. 37. k. 3—4. f. — *Deér József*. Szkitia leírása a Gesta Ungarorumban.

Le Monde Oriental. Vol. 25. Fasc. 1—3. Zetterstéen 65. születésnapját ünneplő kötet.

Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur. 55. B. 1—2 H. Kallós S. Umsonst, sogleich.

Teutonista VII. H. 1—2. Ödön Beke. Ismertetések.

Néptanítók Lapja. 64. évf. 15. sz. Dénes Szilárd. A tanító beszéde.

Gyászjelentés.

Pápay József Mintha valami végzet nehezednék a finnugor nyelvtudomány munkásaira. Oly kevesen vannak, s a kevés közül annyian fejezik be földi pályafutásukat korán, életük teljes virágában. Alig egy évtizede temettük el a finn Paasonent és Karjalaint,

s most követi őket Pápay József. Mikor Pápay Osztják népköltési gyűjteményét szótárrá földolgoztam, többször kellett vele megbeszélést folytatnom. Egy alkalommal mutatott egy fényképet, mely őt és Karjalaint, ki vele egy időben folytatta kutatásait az osztjákoknál, együtt ábrázolja. A fénykép alá oda volt írva: «Ellenfelek, de nem ellenségek». Ezt a mondást már több mint egy negyed százada olvastam, de sohasem fogom elfelejteni. Igen, versenytársak lehettek abban, hogy ki tudja jobban szolgálni a tudományt, de igazi tudósok sohasem lehetnek ellenségek.

Pápay 1873-ban született a komárommegyei Nagyigmádon. Első nyelvészeti dolgozatai a Nyelvőrben jelentek meg (Mégegyszer ivad. Komló. Superlát 1895. Egy dunántuli nyelvjárassziget 1896. A *-be* rag történetéhez. 1897. Sió, Tokaj, Tárkány 1897). 1897-ben megbízást nyert, hogy vegyen részt Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazásában. Először Szentpétervárra utazott, hogy az orosz nyelvet alaposan elsajátítsa, majd, miután Helsingforsba is ellátogatott, Odeszszába ment, ahol várták társai, az etnografus Jankó János és az archeologus Posta; kikkel együtt kelt útra Tifliszbe. Itt beszéltek meg Zichy Jenővel, hogy az osztják nyelvterületet teszi tanulmányai tárgyává. 1899-ig volt kinn, az északi osztjakok földjén, Berjozov és Obdorszk vidékén. De alkalma volt megismerkedni a Kazymvidéki nyelvjárással is, a Vogulka folyó forrásvidékén pedig megtalálta azt a dialektust, amely legközelebb áll a Reguly-féle énekek nyelvéhez. Utazásáról a Budapesti Szemle 1905. évf.-ában számolt be, szövegei pedig Osztják népköltési gyűjtemény címén Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása V. köteteként 1905-ben jelentek meg. Ezt az Akadémia a Marczibányi mellékjuttalommal tüntette ki. Ebben a kötetben négy Reguly-féle hősi ének megfejtésén kívül van még egy saját följegyzésű medveének és négy istenidéző ige is. 1908-ban meghívták a debreceni ref. főiskolába a magyar nyelvtudomány és összehasonlító finnugor nyelvészet tanárának, s ez állásában megmaradt akkor is, mikor a főiskola egyetemi rangot nyert. 1906-ban kezdte közölni a Ny. Közl.-ben osztják mesegyűjtését. Ezután tovább dolgozott Reguly följegyzéseinek a megfejtésén, s a világháború vége felé készen is volt vele, de sem ez, sem többi eredeti gyűjtése nyomtatásban már nem jelent meg. Tervezett egy északi osztják szótárt és nyelvtant is, de ezek már el sem készültek, pedig a Thomsen-émlékkönyvben (FUF. 1913) megjelent Über die objektivkonjugation im nordostjakischen című értekezése bizonyítja, hogy nagy lendülettel vitték volna előre az osztják nyelv ismeretét. Pápay debreceni székfoglalója Nyelvünk finnugor eredetének kérdése Sajnovics és Gyarmathy felléptéig (Debrecen, 1909) c. dolgozata volt, a Nyelvtudomány kézikönyve számára pedig megírta A magyar nyelvhasználat történetét és A rokon népek és nyelveket (1922).

BEKE ÖDÖN.

NYELVMŰVELÉS.

Kazinczynak rendes, másnak különös. Ki gondolná, hogy a *rendes* valamikor mást jelentett, mint ma? Mit is jelent ma a *rendes*? Szabályost, szabályszerűt, szokásost, rendben levőt egyrészt, másrészt helyénvalót, illendőt, rendszeretőt. Példát talán felesleges is felhoznom; mindenki ismeri a közhasználatból az ilyeneket: *rendes tanár, rendes tantárgy, rendes tanuló*, aztán az ilyeneket: *rendes ház, rendes foglalkozás és rendes munka*, végül az ilyeneket: *rendes fiú, rendes leány, rendes gazdasszony, rendes cseléd*. Így magyarázzák a *rendest* a szótárak is, a Czuczor—Fogarasi Nagyszótártól kezdve a Kelemen Béla-féle Magyar-német szótár legújabb kiadásáig.

De Kazinczy példája mást mond. Az ő stílusában a *rendes* majdnem az ellenkezőt jelenti; ha nem is *rendkívülit*, legalább is *különöst, szokatlant*, néha pedig *érdekest*. De hadd bizonyítsanak a példák.

Kazinczy Szentgyörgyihez intézett, 1805 márc. 6-án kelt levelében nyugtalankodva kérdi, hogy vajjon Csokonairól szóló nekrológját, ameyben tudatja, hogy Csokonai hátrahagyott munkáit ő szándékozik kiadni, milyen vélekedéssel fogadták Debrecenben; s aztán így folytatja: «Rendesnek vehetik (t. i. a debreceniek), hogy magamat kiadónak obtrudálok (feltolom), de azt könnyű megmagyarázni az által, hogy így akartam annál bizonyosabban elérni céloimat.» (Kaz. Lev. III. 28o.)

Még inkább kitűnik a *rendes*-nek ilyen szokatlan értelemben való használata a Pályám emlékezetéből (második szak. 19. fejt.). Kazinczy itt Domokos Lajosról, a debreceniek híres és tudós főbírójáról beszél, akinek a véleménye szerint Ráth Mátyásnak nem lett volna szabad a Magyar Hírmondót (az első magyar hirlapot) szerkeszteni, mert nem a magyar Athéne szülte és nevelte. Ráth anélkül, hogy Domokosnak erről a felfogásáról tudott volna, megcsípkedte a lapjában Domokosnak egy fordítását hibás magyarsága miatt s ehhez az esethez fűzi hozzá Kazinczy: «S ami a *rendes* dologban a *legrendesebb*, igen méltán. A sánták szeretik nevetni a fél szeműt.»

Ugyanilyen értelemben használja Kazinczy a *rendest* egy Nagy Gábor debreceni ügyvédhez intézett levelében (1805 május), amelyben arról szól, hogy idegenek valaha Nagy Gáborban látták a leg-tökéletesebb debrecenit, most pedig a debreceni tudósok nem akarják elismerni debreceninek. Ennek hallatára így kiált fel Kazinczy: «Rendes! Né vessük bolondságaikat».

Abból, hogy Kazinczy, a gondos stiliszta élete különböző szakaszaiban és különböző írásművekben elég gyakran él a *rendes*-sel ilyen eltérő jelentésben, bizvást következtethetjük, hogy a *rendes* a *különös* jelentésében nem lehetett valamilyen elszigetelt tájnyelvi szó, hanem széles körben el volt terjedve, úgyhogy Kazinczy levélíró társai magyarázat, olvasói pedig jegyzet nélkül megérthették.

Ebben a következtetésben megerősít bennünket a M. T. Akadémia nagy szótára, amelyben a *Rendes* címszónál az 1—4. alatt elsorolt jelentéseken túl az 5. pontban ezt olvassuk: «A maga nemében furcsa, minek rendes módja a szokott rendtől, módtól némileg elüt, mi... első tekintetre bámulatot, néha mosolyt gerjeszt. *Ejnye be rendes! Ez ugyan rendes dolog!* Ez értelemben tehát annyi, mint a közönségestől eltérő s önmaga saját rendét követő, úgyhogy itt *sajátságos* szóval is felcserélhetik.» (V. kt. 493—4. lap) Az Akadémia nagy szótárát kiegészíti, jobban mondva megerősíti a Tájszótár, amelyben ugyancsak a «Rendes» címszó alatt ezt találjuk: 1. *furcsa*. Göcsej. *Szomszéd uram minapábo de rëndessen jár, siettibe futtábo léesett a gatyájo*. 2. *tréfás*.

Hogy valamely szó a maga eredeti jelentésével teljesen ellenkező értelmet vesz fel, arra a jelenségre több komoly példát tud a nyelvtudomány; elég csak a görög *Katharos*-ból (tisztá) lett *kacér*-ra és a német *schlicht* és *schlecht* azonosságára rámutatnunk, de idetartozik a német ordinár és a magyar *ordináré* rokonsága is, amely utóbbi szópárban szinte megismétlődik a *rendes*-nek *különös*-re való változása. A tréfás, esetleg ironikus színű jelentésváltozásra pedig például szolgálhat a folyó század elején felkapott, de most már sokkal ritkábban hallható *szépen*, amely részint valami tagadást jelentett, részint *csunyan*, *rútul* értelmében használtatott, amint ez kitűnik az ilyen mondásokból: 1. Megadta a pénzed? *Szépen* adta meg. 2. *Szépen* elbánt velünk.

A mai irodalmi nyelv nem szentesítette a *rendes*-nek Kazinczy-féle használatát; a *rendes különös* értelmében ma már vagy irodalmi különködés, vagy tájszólási furcsaság.

(Debrecen)

KARDOS ALBERT.

Helves magyarság a törvényhozásban. A folyó év tavaszán az országgyűlés mindkét házában szóba került a helyes magyarság. A képviselőháznak május 13-i ülésén Klebelsberg Kunó gróf vallás- és közoktatási miniszter költségvetési beszédében szolt erről a kérdésről. Rámutatott, hogy az egészséges nyelvfejlődés, a szórendben, a hangsúlyban és a szerkezetben idegen hatások veszélyeztetik. Hogy nyelvünk tisztaságát megőrizhessük, elhatározta, hogy felkéri a Tudományos Akadémiát, hogy «a nyelvhelyesség kérdésében is foglaljon állást». Ujságközleményekből tudjuk, hogy az Akadémia a helyes magyarság biztosítása érdekében, Négyesy László elnökletével bizottságot küldött ki. Az a terv, hogy a bizottság munkálatait valamelyik folyóiratban a közönség tudomására hozza.

A másik felszólalás a felsőháznak a f. é. jún. elseji ülésén, Balogh Jenő ajkáról hangzott el; a *Wienben* 1931. é. jan. 26. napján kelt magyar-osztrák barátsági, békéltető-eljárási és választottbírósi szerződés becikelyezéséről szóló törvényjavaslat tárgyalása folyamán. A beszédnek minket érdeklő részét szóról-szóra közlöm:

«Nem akarom azonban szó nélkül hagyni e javaslat címében és szövegében olvasható azt a sajátzerű nyelvhasználatot, amely ellentétben áll egyebek közt a régi közös ügyek intézéséről szóló 1867:XII. törvénycikk szóhasználatával és amely most egyszerre behozza a magyar törvénytárba az eddig csak a vasúti menetrendben és a nemzetközi forgalomban szerepelt *Wien* szót, olyat, amely egyúttal a magyar törvényben az osztrák állam fővárosának megjelölése. (A szónok itt az 1867:XII. t.c. 32. szakaszára céloz. Ez a szakasz a delegációról szól s a következőképpen hangzik: A

bizottságokat mindenkor Ő Felsége fogja összehívni bizonyos határnapra és azon helyre, hol Ő Felsége azon időben tartózkodik. Óhajtja azonban a magyar törvényhozás, hogy az ülések fölváltva, egyik évben Pesten, másik évben Bécsben, vagy ha Ő Felsége többi országainak gyűlése és Ő Felsége úgy akarná, azon országok más valamelyik fővárosában tartassanak.)

T. Felsőház! Ebben a kérdésben úgy a nyelvhelyesség, mint a magyarság szempontjából nekem határozott aggodalmaim vannak, amelyeknek kötelességemnek éreztem kifejezést adni és aminek sokkal nagyobb tekintéllyel kifejezést adott a külügyi bizottság tárgyalása alkalmával Berzeviczy Albert felsőházi tag úr ő excellenciája, aki ma gyengélkedése miatt sajnálatomra nem lehet jelen az ülésen.

T. Felsőház! Régi évtizedes vitakérdés volt ez, különösen a földrajzi tudósok között egyrészt, másrészt a magyar nyelvtudomány művelői között, hogy a külföldi helyneveket miként kell a magyar szövegben megjelölni. Évtizedek előtt egy olyan kormányintézkedéssel, amelyet gróf Tisza István akkori miniszterelnök első miniszterelnöksége idejében, 1905-ben adott ki, az az elvi álláspont érvényesült, amelyet én egyénileg most is feltétlenül helyeslek, hogy a magyar nyelv szókincséhez tartoznak azok az évszázadokon át nyelvszokásunkban már általánosan elfogadott helyi megjelölései a külföldi városoknak, amelyeket mindenki ismer s mindenki tud és a magyar nyelvhasználatban állandóan alkalmaz is. Kölcey a Himmuszban nem azt írta, hogy Wiennek büszke vára nyögte Mátyás bús hadát, hanem «Bécsnek» büszke várát említette. A magyar költők nem Breslaurlól, hanem Boroszlórlól, a magyar írók nem Veneziáról, hanem Vencéről írtak, nem Göttingen, hanem Göttinga van elfogadva a matematikusok között, akiknek ez a város híres fészük stb., stb. Most is ez a kívánságom és reménységem, hogy a magyar törvényhozás, visszatérve a gróf Tisza István által elfogadott álláspontra, a jövőben is iparkodni fog annak érvényt szerezni, hogy a magyar törvényekben azok a külföldi helynevek, amelyeknek évszázadokon át használt jó magyar elnevezése van, épúgy használtassanak, mint ahogy az olaszok természetesen nem Münchenet mondanak, hanem Monacot és Genuának az olasz nevét viszont nem használja a francia olaszul, vagy ahogy a svájci helyneveket a különböző államok hivatalos nyelvszokásában is olyan megjelöléssel szokták mondani, ahogy azok az illető nemzetnek általános nyelvszokásában elterjedtek. (Élénk helyeslés.)

Abban a reményben, hogy a legközelebbi javaslatban már nem fog találkozni a törvényhozás ezzel a kifejezéssel és azzal a kéréssel, hogy a nagyméltóságú külügyminiszter úr ezt az óhajt különösképpen figyelmére méltóztatni [bizonyára méltatni] kegyeskedjék, a törvényjavaslatot a részletes tárgyalás alapjául elfogadom. (Élénk helyeslés és taps.)

A Balogh Jenő felszólalásában hangoztatott elvi álláspont megfelel nemcsak a magyar nyelvtudomány, hanem az egyetemes földrajztudomány felfogásának is. A helynevek használatára nézve ugyanez a szempont érvényesül az iskolai helyesírás 13. §-ában s a használatban lévő akadémiai helyesírás 120—123. pontjában. A Londonban 1909-ben tartott első világtérképértekezlet is kimondotta, «hogy amely nevezetesebb helynek a hivatalos névén kívül még egy másik, attól lényegesen eltérő neve van, ez a térképen a hivatalos név mellett vagy alatt kis betűkkel kiírassék». (L. Földrajzi Közlemények 1914. évf. 137. l.)

Ezek hangsúlyozásával valóban azt kell mondanunk, hogy a *Wien* elnevezésnek a magyarban való használatát egyszerűen tudákoskodásnak kell neveznünk. A műveltek szókincséből amúgy sem lehet a Bécs nevet kitörölni. Az egyszerű embert pedig egyenesen zavarba hozzuk, ha pl. azt az útbaigazítást adjuk neki, hogy Gönyűre a Wien hajón tud eljutni. Felfogásunk szerint a Wien névnek (kivált közönséges beszédben való) emlegetése épúgy ellenkezik a természetességgel, mintha akármilyen körülmények közt is, a franciák fővárosát Párinak mondanók és Páriba tett utazásunkról akarnánk beszámolni. A magyar ember ezután is Párizsba utazik, ha világot akar látni és a bécsi gyorsvonaton indul útnak.

DÉNES SZILÁRD

Hosszú ó vagy rövid o? A *telefon* stb. szavak *ó*-jának írása ügyében 15 debreceni tanár a következő beadvánnyal fordult a M. T. Akadémia elnökségéhez:

A M. T. Akadémiának az 1922. évben elfogadott és a vallás- és közoktatásügyi minisztérium által az összes iskolákra kötelezővé tett helyesírási szabályai szerint, illetőleg a szabályokhoz csatolt hivatalos szótutató szerint *ó*-val kell írunk a következő *-om* és *-on* végű szavakat: *atóm*, *autonóm*, *ballón*, *epigón*, *fantóm*, *grammofón*, *mikrofón*, *perrón*, *sabálón*, *szalón*, *telefon* és *vagón*.

Mi alólirottak, akik születésünk és iskoláztatásunk helyénél fogva a legkülönbözőbb és legjelentősebb magyar nyelvjárásokat és így a magyar nyelv többségének a kiejtését képviseljük, ezennel határozottan és ünnepiesen kijelentjük, hogy a fent felsorolt szavakat kivétel nélkül mind *ó*-val ejtjük, éppen olyan rövid *ó*-val, amilyent a következő személyjeles, illetőleg leg ragos főnevekben, melléknvekben és igékben használunk: *karom*, *lábom*, *árkon*, *bokron*, *szabadon*, *urason*, *adjon*, *hozzon*.

Attól a meggyőződéstől vezetve, hogy az élő beszéd, illetőleg a köznyelvi kiejtés és a hivatalos helyesírás közt ilyen bántó ellentétnek nem szabad fennállnia, de annak a tudatában is, hogy a köznyelvellenes *ó* a fent felsorolt szavakból a M. T. Akadémia tekintélyének palástja alatt szinte járványszerűen terjed nemcsak idegen származású, hanem tősgyökeres magyar szavak területén is, mély tisztelettel és teljes bizalommal kérjük a M. T. Akadémiát, méltóztatassék az érvényben levő helyesírási szabályokat felülvizsgálni és legalább ebben a pontjukban úgy módosítani, hogy magyar nyelvérzékünk a hivatalos helyesíráson ne akadhasson fenn és hogy a magyar kiejtés elferdülését, az élőbeszéd romlását éppen a hivatalos tekintély ne mozdíthassa elő.

A magyar nyelv épsége iránti féltő szeretetből tett jelen lépésünket a Nagytekintetű Elnökségnek nagybecsű figyelmébe ajánlva, maradunk hazaíias tisztelettel. Debrecenben, 1931 szept. 22. Dr. Kardos Albert ny. középisk. igazgató (Hajduszoboszló), Karai Sándor, ref. kollégiumi igazgató (Szentes), dr. Zoltai Lajos ny. múzeumigazgató (Földes, Hajdu vm.), dr. Ecsedi István múz. igazgató (Debrecen, Hajdu vm.), dr. Sőregi János múzeumőr (Cigánd, Bodrogközi, Zemplén m.), dr. Erdős József (Szatmárnémeti) egyetemi emeritus professzor, dr. Révész Imre (Kassa—Kolozsvar) egyetemi ny. r. tanár, dr. Varga Zsigmond (Nagynyed—Kolozsvar) egyetemi ny. r. tanár, Ady Lajos (Érindszent, Szilágy vm.) tank. kir. főigazgató, dr. Rugonfalvi Kiss István (Székelyföld) egyetemi tanár, Borsos Károly középiskolai felügyelő (Nagysáp, Észtergom vm.), dr. Papp Ferenc (Abauj-Torna vm.) debreceni ref. tanítóképző int. igazgató, dr. Zsigmond Ferenc egyetemi rk. tanár (Nagykunság), Oláh Gábor főreáliskolai tanár (Debrecen), Pap Károly dr., egyetemi tanár (Beregrákos, Bereg vm.).

MAGYARÁZATOK.

A névelő hangsúlyozásához. A M. Ny.-ben (27:179) Zolnai Gyula a hangsúlyos névelő eseteit tárgyalja: a) felsorolás esetén: *A földem szántatlan, a szőlóm kapálatlan, a krumplim szedetlen;* b) *káromkodásban:* Hé, *azapátokat!* amint ezt Gulácsi Irén az egybeírással jelezni akarja. Arra akarok rámutatni, hogy ez a jelenség, amely az állandóan az első szótagot hangsúlyozó nyelvekben, mint pl. a magyar, nem olyan feltűnő, előfordul egy olyan, a szövegét hangsúlyozó nyelvben is, mint a francia (a szövegi e tudvalevőleg csaknem néma). Vö. Gamillscheg. *Zur Einwirkung des Affektes auf den Sprachbau* (Neuphil. Monschr. 1930, 25 s. köv. II.). Idéz

¹ Ehhez a kérdéshez legközelebbi számunkban fogunk hozzászólni. (A szerk.)

pl. felsorolást: *un sentiment, un espoir, une idée...*, és felkiáltásokat: *la belle affaire! la jolie femme!* Az utóbbihoz megjegyzi: «A névelő mint másodhangsúlyos így funkcionálisan is új jelentéshez jut és egyértelmű a mutató névmással, mint *quel*».

Ezek kétségtelenül olyan esetek, midőn az elemi indulatkitörés a szokásossal ellenkező hangsúlyozást kényszerít ki. A névelő hangsúlyozása a felsorolásnál egészen más okból történik, mint egyes felkiáltás esetében. Ott az esetek egyformaságát vagy folytonosságát kell kiemelni az egyformán maradó szavak kiemelésével (*a.., a.., a..; un.., un.., une..*); emitt az indulat kitöréséről van szó, mingyárt a mondat elején (*az.., la..*), amennyiben az első szót éri a kitörés legnagyobb ereje. Amott a névelő sorozatos, itt szókezdő helyzete a fődolog. (Vö. még németben: *dieser* Halunke!) A felkiáltás kilökésének hevesége okozza a mutató névmás használatát ilyen esetekben, mint *azt a bugris istenit!* Ez a típus hathatott az ilyenre: *az apátokat!*

(Köln)

SPITZER LEÓ.

Íz. Ennek a szónak a mai nyelvben tudvalevőleg ezek a jelentései vannak: 1. 'geschmack'; 2. 'tag, rész', pl. fáj minden *ízem*, egy *ízem* se kívánja, az ujjnak első, második vagy harmadik *íze*; 3. a népnyelvben kb. a. m. 'ördög, fene', pl. az *íz* vigyen el, hogy az *íz* essék beléd! stb.

A régi nyelv is csak ezt a három jelentést ismeri, azzal a különbséggel, hogy a 3. *íz* egy betegség neve, valószínűleg a rákos daganaté (vö. NytSz. I: 1649). A Höman-Szekfü-féle Magyar Történet ennek a szónak még egy jelentését ismeri.

Az említett munka I. k. 18. lapja szerint az *íz* (rövid *i*-vel) a. m. 'a holtak felszabadult árnyéklelke'. A 112. lap szerint az *íz* (hosszú *i*-vel) 'az elhalt *ősök* szelleme, árnyéklelke'. Ez eddig még csak megjárna, noha a két meghatározás között elég lényeges különbség van. De a 113. lapon meg már azt olvassuk, hogy a honfoglaló magyarok az *ősök szellemein kívül* más jó és gonosz szellemekben is hittek s ezeket *íz*-nek (ismét rövid *i*-vel) nevezték.

Egészen bizonyos, hogy ennyi különböző *íz~íz*-en bajosan tud eligazodni velem együtt minden laikus olvasó. Nagyon szeretném tudni hogy mi az alapja ennek és igaz-e, hogy érdemes eleink *íz*-nek vagy *íz*-nek neveztek-e bizonyos szellemeket, és hogy az így tisztelt szellemi lény a megdicsőült ősapák magasztos lelke volt-e, vagy pedig a megboldogultak árnyéklelkétől merőben elütő, egészen közönséges kóbori lélek, mely kegyet osztott vagy kárt tett, amint éppen kedve szottyant hozzá.

KOLOZSI LAJOS.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Felelős szerkesztő és kiadó
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

MIBEN VOLT AZ ÚJÍTÓ KAZINCZY MARADI?

Irta : Kardos Albert.

I.

Kazinczy teljesen át volt hatva attól a szellemtől, amelyet a 18. század második felében haladásnak lehet nevezni. A vallási téren a deizmus és felekezeti türelem, társadalmi téren az emberieség, politikai téren a nemzeti érzés hő ápolása mellett az emberszeretetből fakadt kozmopolitizmus híve volt. Mindezt eléggé bizonyítják költői és prózai művei, naplói, levelei s legfőképp cselekedetei. Hogy a nyelv és irodalom terén nemcsak a haladás útján járt, hanem ott maga vitte a vezéri zászlót, hogy nyelv- és stílusújító működésével a forradalmiság határáig sodródott, azt nem is kell bizonyítani, hiszen ebben áll irodalomtörténeti nagy jelentősége.

S mégis két ponton, a nyelvhasználat két kisebb pontján Kazinczy maradinak, ősdinak mutatkozik. Nézzük, hol és próbáljuk állásfoglalását megmagyarázni.

Egyik ilyen elavult álláspontját a szóragozás, a birtokos személyre szók ragozása terén találjuk.

Kazinczy a több birtokost és egy vagy több birtokot kifejező névszókból kiteszi a -k többes jelt, még ha a birtokos nem névmás is, hanem névszó. Erre a használatra a példákat Kazinczynak a nyelvújítással foglalkozó kisebb-nagyobb értekezéseiből szedegyetem össze, amelyek 42 évet, az 1787—1829-ig terjedő időközt ölelik fel.

Öt értekezésről van itt szó, amelynek mindegyikéből idézek legalább egy-egy jellemző példát. Más nemzeteknek példájok szérint. (Szigvárt bírálata, 1787.) Fertelmes hosszúságú szavaink farkaikat lenyesi. (Báráczai életrajza, 1813.) A régi magyarok erkölcsi állapotokról írt értekezése. (Beregszászi és Sipos bírálata, 1817.) Poétáinknak és prózaistáinknak remek műveik a szépek örök példányaihoz hasonlíthassanak. (U. o.) Olvasóink ítéleteik megoszlanak (Orth. és neológus, 1819.) A külföldiek nyelveket s literatúrájukat ismerő öreg (t. i. Ráday.) (U. o.) Az ilyenek az újabb népek klasszikusait nem ismerik. (Nyelvművelés, 1829.)

A személyre szók ilyen alakban való használata két szempontból érdemli meg különösebb figyelmünket.

Először is az a feltűnő jelenség, hogy Kazinczy ugyanazon dolgozataiban, amelyekből a fenti példákat vettük, a személyjeles birtokszókat a mai szabálynak is megfelelően használja és hogy ez a kétféle használat minden rendszer vagy törvényszerűség nélkül keveredik írásaiban, még pedig a pályája kezdetén vagy végén keletkezett írásaiban egyaránt. Nagyobb bizonyosság kedvéért hadd állítsak erre is példákat, amelyeket Kazinczynak ugyanazon értekezéseiből veszek, sokszor éppen a már idézett példáknek a tőzomszédjából: Némelyeknek javallása elszédítette. (Szigvárt bírálata, 1787.) A felvett szók terminációit elhagyták. (Bárczi életrajza, 1813.) Az etymológiai leckék helytelenségei felől elegendet szólunk. (Bereg-szászi és Sípós bírálata, 1817.) Ezek a deákok, azok a franciák és németek tanítványai. (Orth. és neológus, 1819.) A grammatikák törvényei ellen szóljunk. (Nyelvművelés, 1829.)

Még azt sem mondhatjuk, hogy talán a birtokos névszón kitett *-nak*, *-nek* rag irányítaná Kazinczyt a birtokszónak a többes *-k* raggal való ellátásában, mert a *-nak*, *-nek* rag után is találunk *-k* nélküli birtokszókat és megfordítva, így: Segítse a mások igyekezeit (Orth. és neológus, 1819) viszont: Másoknak ellenkezései miatt elállott (Szigvárt bírálata, 1787). A birtokszónak ilyen kétféle ragozása megtalálható más műveiben, így az élete végén kidolgozott és annyszor átnézett «Pályám emlékezetében» is.

Másik szembetűnő dolog, hogy éppen annál a Kazinczynál fordul elő ez a *-k* ragos birtokszó, akinek oly érzékeny a füle a hosszú szavak és az ismétlődő magán- vagy mássalhangzók iránt, aki Szigvárt fordítóját, Bárczafalvit azért is megróttá, mert egymást követő mondatokban így alakulnak az állítmányok: hallgatának, figyelmezőnek, tekingetének, integetének, sőt még azt sem hagyta szó nélkül, hogy két szomszéd mondat így végződik: *arra* és *egymásra*.

Érzékeny fülét ezek a *-k*-val meghosszabbított és kopogóbbá tett birtokszók még költői munkáiban sem bántják, mert még a versben is helyet ad nekik, az igaz, hogy valamivel ritkábban. De nekünk ugyancsak szúrja mai szemünket, ha Kazinczynak Berzsenyihez intézett episztolájában (1811) ilyeneket olvasunk: «S pártáik elhullott virágaikat, Pártámba fűzöm...» vagy «S Virgil s Horác Pindárnak és Homérnak virágaiból fűztek koszorút.» És még inkább felötlök egy már élete végéről való, a Széchenyi Istvánhoz intézett episztolájában ez a sor: «Nagy (t. i. vagy) már atyáid fényökben».

Miből magyarázhatjuk Kazinczynak ezt a különös, mindenestre következtelen magatartását a személyjeles névszók használatában?

Némelyek hajlandók volnának ebben a Révai tanítása követését, illetőleg a Debreceni Grammatika példája kerülését látni. Tudnunk kell ugyanis, hogy Révai szigorú szabállyá tette az ilyen birtokviszonyt: a parasztok (parasztoknak) csürjök és csürjeik.; a Debreceni Grammatika szerint ellenben hibás: *katonák soldjok* és az *Anglusok hajóik*. Meg is okolja így: «benne lévén a Bíró (t. i. a

birtokos) Nevekben a *-k*. Lásd erre nézve az *Elaboratior Grammatica* III. 288—303. és a *Debreceni Grammatika* 70—71. l.)

Azonban Kazinczyt e ponton semminemű kapcsolatba sem lehet hozni akár az egyik, akár a másik grammatikával, mert Kazinczy így ragozza a több birtokos birtokszavát legalább tíz évvel a *Debreceni Grammatika* (1795) és legalább húsz évvel az *Elaboratior Grammatica* (1806) előtt.

Ennélfogva nem igen marad hátra más magyarázat, mint az, hogy a kétféle birtokszóragozás olyan elevenen élt Kazinczynak akár írt, akár beszélt nyelvében, hogy a kettőt szinte öntudatlanul váltogatta, a kettő között nem vett észre és nem tett különbséget, mint ahogy mi nem teszünk különbséget *engem* és *engemet*, *téged* és *tégedet*, vagy hogy szójáték-félével éljek *közt* és *között* között.

A birtokszóragozás története terén tett ezt a kis elmefuttatásunkat azzal kell zárunk, hogy Kazinczy a maga gyakorlatával egy régebbi álláspontot képvisel, mint a konzervatív *Debreceni Grammatika*, amely amikor elítélte a *katonák zsoldjok*, és az *anglusok hajóik*-féle ragozást, ugyanakkor a maga egykorú nagy tekintélyével előmozdította azt, hogy már a 19. század első felében megszűnt a több birtokos birtokszavának a kettős ragozása és hogy a magyar nyelvtan szabálya és a magyar irodalmi nyelv gyakorlata szerint ma már csak ez a helyes: a *katonák zsoldja* és az *anglusok* (csak-hogy azóta már: az angolok) *hajói*.

2.

Egészen más térre esik, más megítélést követel Kazinczynak másik maradisága, ha ugyan az élő nyelvszokáshoz való ragaszkodást maradiságnak nevezhetjük.

Nem annyira a nyelvújítás, mint az irodalmi felújulás, feltámasztotta és divatba hozta az elbeszélő multat és az elbeszélő multnak mind alanyi, mind tárgyas alakját, tehát a *látánk* és *nézénk* mellett a *látók* és *nézők* alakot.

Az alanyi és tárgyas alaknak felcserélését, illetőleg az alanyi alaknak tárgyas értelemben való használatát a *Debreceni Grammatika* határozottan hibáztatja és természetesen fenntartja ezt az éles különbséget Révai is, midőn az *Elaboratior Grammatikában* (II. 730—764. l.) felállítja az alanyi és tárgyas, az *indeterminata* és *determinata* ragozás két paradigmáját.

Mikor tehát Kazinczy az elbeszélő mult és a feltételes jelen többes első személyében csak egy alakot, csak az alanyi ragozású alakot használja, akkor szembeáll nemcsak az általa lenézett és leszólt *Debreceni Grammatikával*, hanem a nagy Révaival is, akit ő pankratiasztúnak dicsőített és aki ezen a ponton merevebb állást foglalt el a *Debr. Grammatikánál* is, amidőn az igealakok történeti fejlődésével is igazolja a tárgyas ragozásnak a szükséges elkülönítését.

Az igeragozásban tehát éppen ellenkező magatartást tanúsít Kazinczy, mint a birtokszó ragozásában. Ez utóbbi téren két ala-

kot (*a katonák zsoldja* és *katonák zsoldjok*) használ, holott az értelem eggyel is megelégednék; az előbbi téren két igealakot (*látánk* és *látók*) egybe olvaszt, holott a szigorúbb értelmi megkülönböztetés megkövetelné a két alaknak az elválasztását.

Kazinczynak ezen az igeragozási használatán annál inkább csodálkozhatunk, mert ő szinte szerelmes az elbeszélő multba; a *Pályám emlékezetében* például ez az uralkodó igealak és így elég gyakran rákerül a sor a többes első személyre is, amelyet azonban, legalább ebben a művében, kivétel nélkül csak egy alakban, az *-ánk*, *-énk* alakjában használ. Hadd bizonyítsák ezt a műnek legkülönbözőbb részeiből vett idézetek.¹ «A kölcsönös türesnek mi vallánk kárát» (185 lp.) «Időnket a szerint használhatánk, amint tetszett» (221. lp.) «Folytatánk utunkat» (304. lp.) «Éjjél után hagyánk el Brünnt» (322. lp.) «Házainak fedelét láthatánk» (323. lp.).

Természetes, hogy ha az elbeszélő multban nem ismer két többes számú 1. személyű alakot, akkor a feltételes mód jelenjében sem különbözteti meg az alanyi és tárgyas ragozást; tehát így ír: «Ha öröminket előre látnánk» (306. lp.). E tekintetben oly következetes, hogy az elég terjedelmes *Pályám emlékezetében* egyetlen egy *-ók*, *-ök*, *-nók*, *-nők* ragú ige sem fordul elő.

De meg kell vallanunk, hogy más művében a feltételes jelennek tárgyas alakjára is találunk példát; így a Báróczi életrajzában: «Azt is óhajtanók, nagyon óhajtanók».

Még egy okunk van csodálkozni Kazinczyn ezért a maradínak nevezhető magatartásáért.

Tudjuk, hogy szigorú és következetes híve volt a Révai által felállított ikes igeragozásnak, ami akkor, mint Révainak egyéb tanításai is, újítást jelentett, habár ez Révai többi újításával együtt a *veneranda antiquitas*-on alapult. Erről könnyű meggyőződnünk, bármelyik írásába vessük pillantásunkat. Sebtiben írom ide ezeket a *Pályám emlékezetéből*: Megelégedék, dolgozék, szaporodék, küldetéek, döntessék stb. Ezek után azt várnók, hogy Kazinczy, aki különben is annyira hirdette a nyelvi szabatosséget, a többszínűséget, itt is arra fog törekedni, mert a két külön alak mégis csak jobban szolgálja a világosságot.

Kazinczynak az igeragozás terén tanúsított ezt a magatartását kénytelenek vagyunk ugyanazzal magyarázni, mint az első helyen ismertetett eljárását, t. i. a szokás hatalmával, az élő nyelvnek akár tudatosan, akár öntudatlanul ható erejével.

Kazinczy új szók képzése, új szólások meghonosítása alkalmával — tudjuk — sokszor félretette a szokást, mint szabályt, de a ragozásban, akár a névszó, akár az ige ragozásában, nem tudta, vagy nem akarta magát a szokás ereje alól kiszabadítani. Azonban az *-ók*, *-ök*, és *-nók*, *-nők* következetes kerülésébe mintha belejárt volna a Debreceni Grammatika is, még pedig negatív irányban. Az a merő ellentét, amely Kazinczy és a Debreceni Grammatika közt fennállott és amely az évek folyamán csak növekedett, azt

¹ A lapszámok a Magyar Remekírókbeli kiadást jelölik.

a különös dacot csepegtethette Kazinczy lelkébe, hogy az elbeszélő mult és a feltételes jelen többes számát csak azért se használja úgy, ahogy azt a debreceniek követelik.

Kazinczynak nem volt közvetlen része a *Felelet a Mondolatra* című vitairatban, de mikor Kölcsey és Szenere a *Feleletben* kigúnyolják a Debreceni Grammatikát éppen az *-ók, -ők és -nők, -nők* végű igealakra vonatkozó tanítása miatt, akkor bizonyítva az ő mesetöröknek a szellemében jártak el.² Viszont Kazinczy, ha már az ő hűséges tanítványai csúffá tették a Debreceni Grammatikát, az olvasánk és az olvasók-ra vonatkozó felfogásáért, nem tagadhatta meg tanítványait és így még következetesebben és még tudatosabban írt 1813 utáni műveiben, főképp a *Pályám emlékezetében*, mindig csak így: *olvasánk a könyvet* és sohasem: *olvasók a könyvet*.

Befejezésül vessük össze Kazinczynak kétféle álláspontját a nyelv további fejlődésével s a fejlődésnek mai állapotával. Látnunk kell, hogy Kazinczynak első álláspontját elsöpörte az idő. Ma már sem az irodalmi nyelvben, sem az iskolázottak élő beszédében nincs a több birtokos mellett *-k* ragos birtokszó; s ez a fejlődési fok fennáll legalább is a 19. század közepe óta. Az ilyen birtokosszemélyjeles alakok: *katonák zsoldjuk, az angolok hajóik*, legfeljebb ha valamelyik nyelvjárásnak a zugaiban rejtőzködnék. A magyar nyelvnek utolsó százada teljesen igazolta a Debreceni Grammatikát nemcsak a merev Révaival, hanem az e ponton ingadozó Kazinczyval szemben is.

Kazinczy másik sajátos nyelvhasználatára, az elbeszélő mult és a feltételes jelen többesére nem hozott az idő ilyen gyökeres megoldást. Tagadhatatlan, hogy az *-ók, -ők, és a -nők, -nők* ragos alak tartja magát az irodalomban és az irodalmi műveltségű emberek beszédében, de az is bizonyos, hogy a köznyelvből mindinkább a könyvnyelvbe vonul vissza, valamint az is bizonyos, hogy a Kazinczy használta: *olvasánk, olvasnánk a könyvet* kifogástalanok, bármennyire hibáztatta is azokat a Debreceni Grammatika és vele együtt az *Elaboratio Grammatica*.

A két alaknak egybeolvadása, jobban mondva az *-ánk, -énk és -nánk, -nénk* ragnak teljes uralomra jutása nem is fog oly könnyen és hamar végbemenni, már csak azért sem, mert a történetileg különben is jogosult *-ók, -ők és -nők, -nők* fennmaradását még sokáig, nagyon sokáig biztosítani fogják az ilyen klasszikus példák: Mintha újra hallanók a pusztán A lázadt ember vad keserveit. (Vörösmarty: A vén cigány). «Élünk-e hát mi?» — búsan kérdezők. (Arany: Széchenyi emlékezete.) — Oh, oly sokáig Nem értők (U. o.). Mért ne fogadnók be. (Arany, Családi kör.). A mint izzasztók a vénhedt királyt. (Madách: Ember tragédiája, VIII. szín.) — ... s villámukat Kicsavarók kezökből. (U. o. IX. szín.) — De odalent másként hallanók. (U. o. XI. szín).

Szóval várunk kell az idők folyását, még pedig nemcsak a

² Vö: Nyr. 59: 233.

nyelvészeknek, hanem a stilisztáknak is. De addig, a várakozásnak még hosszúra terjedhető ideje alatt legyen szabad nekünk és mindenkinék Kazinczyval azt mondanunk: *olvasánk a könyvet* és legyen szabad másoknak és mindenkinék a Debreceni Grammatikával és Révaival így beszélniök, főképp írniök: *olvasók a könyvet*.

A „FIGURA ETYMOLOGICA“

Irtta Fokos Dávid.

— Negyedik közlemény. —

d) Az *únos-úntalan*, *sziünös-sziüntelen* szótőismétlések tkp. nem különböznek a *véges-végig*-féle szerkezetektől. Helyesen mondja Thewrewk, hogy „*únos-úntalan*-ban az *únos* korántsem ellentéte az *úntalannak*, hanem nyomósítója az *úntalan ún-jának*“ (Nyr. 3: 389) (Vö. *mind-végig* NySz. = *véges-végig*, *mind úntalan* NySz. = *unos-untalan* [mynd vnos nttalan Érdy C.] NySz.)

e) Egészen mások az ezekhez csak külsőleg hasonló *akarva-akaratlan*¹, *kéllve-kélletlen* (Ethn. 1928: 44), *kés kételen*, *ké-s-kéntelen* stb. (NySz. Imre S. 153, 289), *boldog-boldogtalan*-féle kifejezések.

Zlinszky szerint (Nyr. 41: 139—141) a *véges-végig* „erősítő ismétlés“, a *végestelen-végig*, *egyetlen egy*, *unos-untalan* pedig „ellentétes ismétlés (poláris ismétlés)“, épúgy, mint *boldog-boldogtalan*, *hol volt — hol nem volt*, *adás-vevés* stb. Azonban világos, hogy a *végestelen-végig*, *egyetlen egy*, *unos-untalan* nyomatékosító figura etymologicák, a *boldog-boldogtalan* stb. pedig valóban poláris kifejezőmód (vö. Kallós Ede MNy. 7: 26, Lewy Zur fgr. Wort- und Satzverbind. 28. stb., TMNy. 356, Thewrewk Nyr. 7: 195, Beke Nyr. 41: 297, 48: 106, KSz. 13: 99, Simonyi Nyr. 48: 107, NyF. 57: 33, 58: 18, 80: 21).

Ilyen poláris kifejezőmódot a rokon nyelvekben is találunk; pl. *cseremisiz*: *bolādonā-bolādeok* akarva-nem akarva (Beke Cser. nyelvt. 126, NyK. 39: 423, tkp. akarattal-akarat nélkül), *tolāden tolte itāšēc* bald kamst du und bald bliebst du fort Genetz Aik. 7, 69 (tkp. jöve-nem jöve éltél); l. még lejjebb.

Nem azonos tövű szó ismétlését, hanem az *adás-vevés*, *le fel: jóban-rosszban*, *borura-derüre*-féle szerkezetekhez hasonló kifejezést találunk a következőkben: *vogul*; *ḡasāḡ*, *vāli minasj* hosszú ideig [vagy] rövid ideig mentek Munk. 2: 298; *osztj. ḡan manlāḡen*, *ḡou manlāḡen* rövid ideig mennek, hosszú ideig mennek Pápay UF. 15: 14, 26, l. még Patk.-Fuchs 124—5, Kara 26.), *ziürj.*: *dijr il*, *regid vojis gortē* soká vagy hamar hazajött UF. 19: 59; *mordv. kuwat akuwat vanstnēs* sokáig v. nem-sokáig leselkedett Lewy Ung.

¹ Ez tkp. 'akár akarom - akár nem akarom; *nolens-volens*'; összefoglaló értelmű a következőkben: ... *vetkezlem* ... *Akaratomal es akaratom nélkül, tuduan tudatlan, ertuen ertellen* ... *Almatam, emetem* ... Virgk. 13. (NySz., Imre S. 314).

Jarhb. 10:384. || *lapp*: *čihpin kuikke*, *ioneje* vágta sokáig, rövid ideig Genetz NyK. 15:142. (*Hol volt, hol nem volt* l. Nyelvőr-kalauz II.)¹

Már hangsúlyoztuk, hogy az ebben a pontban tárgyalt figura etymologicák a fgr. nyelvek jellemző sajátságaihoz tartoznak. Hasonló szerkezetek *idg.* nyelvekben csak ritkábban fordulnak elő. Így instrumentálissal, pl.: *orosz skorymъ skoro* 'celerrime' *čistymъ čisto* nagyon tisztán, *davnymъ davno* réges-régen, *čudnymъ čudnymъ čudno* nagyon nagyon csodálatosan Miklosich 4:714—5, *vyšokymъ vysoko* igen nagyon Buslajev 2:208, 258, Vondrák 2:353; *görög*: *πονωπόνηρος* 'boshaft böse' Brugmann 428—9. Más képzésűek: *latin*: *belle bellus, impudenter impudens, unice unus* (Plautus; l. Landgraf De fig. etym. 58, 64), *görög*: *οἶθεν οἶος, μέγας μεγαλωστί, αἰνέθεν αἰνῶς* (Landgraf uo., Reisig-Schmalz-Landgraf 176, Gerber II, 1:186); *román* nyelvekben (a képzős alak második helyen áll): *lombardiai nőf novent* ganz neu, *bő bonent* sehr gut, *román petreceă singur singurel* er lebte ganz allein Meyer-Lübke Gramm. d. rom. Spr. 2:554, 3:166.² Világos, hogy ez a ritkább és a legjellemzőbb *véges-végig*-féle fig. etymologizálót egyébként is elütő kifejezősmód nem hathatott a finnugor szerkezetekre.

Nem hathatott már csak azért sem, mert ez a jellemző finnugor szerkezet talán *urál-altaji* eredetű. Simonyi A magyar nyelv 2. kiadásának 63. lapján a következő jelenségre mutat rá, mint az urál-altaji nyelvek egyik jellemző vonására: „Tudtunkra eddig nem vettek észre egy föltűnő egyezést, mely átvételből nem magyarázható, de véletlenség nem lehet. Az olyan erősítő kifejezésekben, minő a magyar *telides-teli, körödös-körül, meres-mereven*, találunk az első tagra egy különös *p* képzőt mind a finnugor, mind a török-tatár, mind pedig a mongol nyelvekben. Példák: finn *täpö-täysi* telides-teli (vö. még a finnben: *ypö-yksin* egyes-egyedül, *typö-tyhjä* egészen üres, *sepposen-selällän* tárva-nyitva); kazáni tatár *tup tuli* telides-teli; burjät *sap-sayan* nagyon fehér, *xab xara* egészen fekete. Ezekben nyilván a szókettőztetésnek egy ősrégi módja maradt fenn mai napig.“ Ezzel szemben Szinnyeij szerint (NyK. 35:435) „ez a találkozás mégis csak véletlenség, s az ilyen játszi szavakat nem lehet egyeztetni. Számba kell venni, hogy a finnben jó csomó olyan is van, amelynek előtagjában a második szótag nem *p-n*, hanem más mássalhangzón kezdődik, pl. *paki-parastaan, siki-sokea... puti-puhdas, viho-viimeinen* stb. (l. Genetz Suomen partikkelimuodot 87—

¹ Vö. még *cseremis*z: *kornän kužúžēm, kütsühkšēm šem alašt šindžälēs* az út hosszúságát, rövidségét a fekete ló tudja Wichm. NyK. 38:220.

² A *gyönyörűség* *gyönyörűség, ritka ritkaság* kifejezések másai: *gör.* *δύαλα, αἰσχρὴν αἰσχροῦ, ἀνὴρ ἀνδρεῖος*, *lat.* *pulchra pulchritudo, amoena amoentia, iusto iure, olium otiosum, gallus gallinaceus, vir viraceus, amicissima amica, miserrima miseria* Landgraf 45-49, 63 *humanissimos homines* Cic. Pro Archia 19 (vö. *ném.* *die tiefste Tiefe, die nächste Nähe, die kleinste Kleinigkeit* Landgraf 46).

A *végellen végig*-féle oxymoronoknak megfelelői *gör.* *γένος ἄγονον, μήτηρ ἀμήτωρ*, *lat.* *concordia discors, mentes dementes, immodicus modus, expers partis* Landgraf 33, 50-51, 512, Thewrewk Nyr. 7:196.

89). A törökségben is előfordulnak szép számmal olyanok, amelyekben nem *p*, hanem *m*, *r* vagy *s* van, pl. oszm. *bem-bejaz* hófehér, *ter-temiz* egészen tiszta, *kas-kati* nagyon erős (l. Kúnos, Oszmán-török nyelvkönyv 235, 236).¹ Simonyi azonban megmaradt előbb ismertetett felfogása mellett; l. A magy. nyelv német kiadását (Die ung. Spr. 40—41; itt még több példát idéz a törökségből); a Nyr. 44. kötetének 4. lapján pedig még hozzáteszi, hogy „már maga az a körülmény, hogy az ilyen szókéttőztetésben az első tagnak oly gyakran bővül a vége (mint a magyarban is: *telides-teli, újdon-új, torzon-borz, gézen-gúz*) jellemző az urál-altaji nyelvekre.

Az itt említett *p-s* képzések csakugyan igen gyakoriak a törökségben (vö. pl. még *csuv.*: *sap-sarā* egészen sárga Paasonen *Csuv. szójegyz.*, Budenz NyK. 1:236, *sap sar* tiszta szőke, *sap sarē* egészen szőke Mész. 2:101, 228, *mišār*: *sari, sari, sap-sari* gelb, gelb, ganz gelb Paas. Aik. 19, 2:46 stb. L. még Németh Türk. Gramm. 41, Bálint Kaz.-tat. nyelvtan 39, Pröhle NyK. 38:72, KSz. 4:203, 229 stb.); a mongolból is sok példa ismeretes (pl. *ᠬᠠᠭ ᠬᠠᠷᠠ* ganz schwarz, *ᠠᠭᠤᠯᠠᠭ* sehr rot Castrén Versuch einer burjat. Sprachl. 21, *sap saḡan* igen fehér, *ᠬᠠᠪ ᠬᠠᠷᠠ* igen v. egészen fekete, Bálint NyK. 13:211, *šib šine* újdonság, *ub ulaḡan* igen vörös, vérvörös Budenz NyK. 21:279).¹ Ámbár ezek a képzések abban térnek el a fent tárgyalt fig. etymologicától, hogy első tagjuk nem mutatja tisztán a szó tövét, hanem szinte reduplikációszerűek és ha a (finn és a török-mongol) képzők nem azonosíthatók is, a képzés módjában mégis feltűnő a hasonlóság és ez amellet szól, hogy a *véges-végig*-féle fig. etym. ősi, talán urál-altaji eredetű.

Igen érdekes az a *jakut* fig. etym. (kicsinyítő szó az alapszavával), amelyet Böhtlingk említ (393. l.) *bisay bisija* 'ein kleines Messer' *Barḡka Uiban* 'der kleine Johann'. Ezek azonban inkább a szóismétlések (vagy szókéttőztetések: l. Böhtlingk) közé tartoznak. (Ugyanígy a *vogulban* is: *nēle, nēt* asszonykák, asszonyok Munk. 3:402. L. még itt a 8. pont alatt.)

A fent említett poláris kifejezés mód is megvan a törökségben; pl. *csuv.*: *nomajdā saḡal polmāre* sokba és kevésbe nem tellett Mész. 2:264, 266, *irdē pulat, kaštā pulat* korán is lesz, későn is lesz uo. 170. A fosztó képzős poláris kifejezés is használatos: „A tagadó melléknévi igenevet gyakran megelőzi az állító igenév, mely esetben a cselekvésnek alig hogy megtörténtét („eine eben erst beginnende Tätigkeit“ Böhtlingk 393.) fejezi ki; pl. oszm.: *göriünür-göriünmez kazadan tanrı saklasın* az alig látszó szerencsétlenségtől a teremő örizzen“ Kúnos 296; *jakut*: *süitü süitümnä gınan ärärä* die Abenddämmerung begann eben zu schwinden Böhtlingk 393; *csuv.*: *üsn'ä üsmē'n ḡarēmžen* félig megnőtt leányokért Mész. 2:73, *kürēn'ı kürēmni kilēt* láttatva-láttatlanul jön uo. 452. (Vö. *anatól. nıjudum nıjumedum* ich habe geschlafen und nicht geschlafen, d. h.

¹ Az *örményben* előforduló hasonló kettőztetést Pott (id. m. 104. l.) a törökségből való átvételnek magyarázta.

ich habe kaum geschlafen Räsänen Aik. 41, 2:20).¹ Szétválasztó viszonyt (mint *akarva-akaratlan*) jelölnek pl. a következők: *csuv: sauzan sauzamanda pirza pex* ha szerettek, ha nem szerettek [tkp. szeretvén-nem szeretvén] gyertek el Mész. 2:133, *puli-pulmi sëmaya* a való-valótlan szót uo. 89. (vö. *jakut: ät ätimä kör körümä sage und sage nicht, siehe und siehe nicht* = du magst es glauben oder nicht Böhlingk 393.)

6. A *lát*ni *láttam*-féle szerkezetek helyett nemcsak *-t* ragos *látást láttam*-féle kifejezések használatosak (l. a 3. és 4. pontot), hanem más ragokkal alakult hasonló jelentésű határozókat is találunk, pl. *ráérésből ráérek, csak bottlásbul bottlottam be hozzá, hallásbul hallottam, kéreškép nem kértem* (Simonyi MHat. 1:100, 416, 2:300, Lehr Toldi 247), *hallományba hallottam* (NyF. 20:15), *vótán van* Péter Az igenevek haszn. 25, *vótánt van* MTsz.

Ezeknek a szerkezeteknek a hatása alatt keletkezettek azok a szólások, amelyekben egészen hasonló szerepben két azonos tövű névszó kapcsolatát találjuk; nevezetesen a *szépnek szép*-féle figura etymologicák, amelyekben „a *nek* raggal a mondatnak bevezetésül szolgál... egy-egy utóbb megint kitett névszó, ép úgy mint az igét ilyenkor infinitivusban tesszük a mondat kezdetére“ (Simonyi MHat. 1:295); pl. *szépnek szép, vénnek sem olyan vén, bűnnek nem bűn* (Simonyi id. h., Lehr Toldi 247), *szépnek szép ez az alma, de drága* (Heves m. NyF. 16:36); *csendesnek csendes, de makrancos is tud lenni* (Maday, A hajdúk beszéde NyF. 56:24); l. még NyF. 80:19 (Nogáll) stb. Zlinszky a kiemelő ismétlés fajai közé számítja ezt a fig. etymologicát (Nyr. 41:140). Más raggal is: *fajra jó fajtájuk* (Lehr 247, Simonyi MHat. 1:179).²

Hasonló szerkezetet találunk a *mordvinban*: *son b'eźmeñde a b'eźmeñ* eine Schnellwage ist es freilich nicht (tkp. mérlegtől nem mérleg) Paasonen Aik. 12:55. || De megvan ez a szerkezet az *osztjákban* is: *χū kēpa χū manmēmen jupina, van-kēpa van manmēmen jupina* hosszúnak hosszú ideig menésünk után, rövidnek rövid ideig menésünk után Pápay 115 (tkp. hosszúképpen hosszú... rövid-

¹ E török szerkezetek hatását látjuk a következő *cseremisiz* mondatban: *šolēn šolē kečata, šun šude šindžata* ohne (kochend) zu kochen hing er [am Feuer], ohne (gährend) zu gähren stand er da Porkka Aik. 13:51. A fordítás alapján *lávva láttam*-féle szerkezetre gondolnánk, azonban a mondat helyes értelmezése valószínűleg ez: 'főve-nem főve függött, erjedve-nem erjedve állt', azaz: alig főve, alig erjedve.

² Érdekesek ezek a *lát*ni *láttam* analógiájára alakult, már fentebb említett fordulatok: *jőni jó* (Lehr Toldi 247), *szagosni nem nagyon szagos, roszni rosz* (Nyr. 17:317). Hasonló eset ez, mint mikor az *ehelném, ihatnám* stb. analógiájára ilyenek is keletkeztek: *lőhatnám (lőhatnékom van)*=szeretnék lovat venni, *madárlőhatnám*=szeretnék madár lenni stb. Lehr TE, 141, Klemm 65, Horger A magy. igeragozás története 40. Vö. még a *vállint* képzést ('vállalt vonít, vállalt emelint' MTsz. Lehr TE. 226.) a mozzanatos *-int* deverbális képzővel, továbbá a *szabadna, szabadjon* stb. alakokat (l. Klemm 57, Horger id. m. 4.), amelyek mellett a *szabadni szabad* szerkezet is előfordul (Maday NyF. 56:27).

A megfordítottjára, az igetőhöz járuló névragra is láttunk példát a vogul *χajtal χajti* 'futva fut'-féle szerkezetekben. L. még Melich A magy. tárgyias igeragozás 50-51, Klemm 41, Gombocz Ung. Jahrb. 10:8.

képpen rövid...),¹ *χῦ κῆπα χῦ ῥ^uošlem, van kēpa van ῥ^uošlem* ha messzi, messzire járok, ha közel, közelre járok uo. 75²; *χῦ κῆπα χῦ mantsem, van-kēpa van mantsem* ha hosszú, hosszú ideig mentem, ha rövid, rövid ideig mentem uo. 81, *ṽan-kēba ṽan manlērən, ḫou-kēba ḫou manlērən* rövidnek rövid ideig mennek, hosszúnak hosszú ideig mennek Pápay UF. 15:12, 47, 49, 52, 67 stb. (*kēpa* 'gyanánt, -képpen'; vö. Pápay-Beke Ész.-osztj. szójegyzék).³

A zürjénben mellékmondattal: *tead p' eške nīlīd mīj šai, šai* a te leányod — mondja — bár szépnek szép (tkp. ami szép, szép), *menam — šuue — mīj omel, omel, da m.p.-len — šuue — ještši n'omel*, nekem — mondja — rossznak rossz (tkp. ami rossz, rossz) [a ruhám], de M. P.-é — úgymond — még rosszabb.

A következő *vogul* mondatban a mondat élére tett kiemelt előkészítő mondatrészt találunk: *pěrnā-ke jaməs pěrnā ti pinnuwəmən* ami keresztvetést illet, jó keresztet veténk mi 4:65. A *-ke* itt talán nem 'ha' jelentésű, hanem csak nyomatékosító szócska, mint pl. ugyanabban az énekben a 66. lapon; tehát tkp. 'keresztet — hát jó keresztet vetettünk' vagy: 'ha keresztet — hát jó keresztet vetettünk').⁴

(Folytatjuk.)

NÉHÁNY MAGYAR TÁJNÉVRŐL.

Irta Kertész Manó.

Egy ízben már szoltam a Muraköz-ről és rámutattam, hogy valaha Dráva—Muraköz volt a neve (MNY. 9:127); éppen így a Bodroghözt is hajdan Tisza—Bodroghöz-nek hívták. Ez természetes is, mert csak két víznek lehet köze, amint hogy a régiségben a Visköz tájnevet Kethwyzkezy-nek, a Sárközt Kethsarkuzy-nek is emlegették (OkI Sz). Joggal feltehetjük, hogy a Rábaköz-nek is van ilyen előzménye, ámbar okleveleinkben már a XIII. századtól fogva a mostani neve járatos. Csak egészen kései emlékekben olvasom ezt a helymeghatározást: «Károlyi már elérkezett az népivel és vagyon Rábca és Rába között» (Forgách Simon 1704, Hadtközl. 3:455). E mondatból az is megtetszik, hogy a XVIII. század elején némely magyar ember szavajárásában a Rábaköz még nem volt szilárdan egybeforrt összetétel, hanem egészen mozgékony névutós kapcsolat.

¹ Vö. *kéréskép nem kérlem* Lehr Toldi 247, *kéremésképpen kéri* Simonyi MHat. 1:416.

² A német fordítás egyszerű szóismétléssel helyettesíti az eredeti fig. etymologiciát: 'wenn ich weit, weithin wandle, wenn ich nahe, in der Nähe wandle' uo. 91.

³ De így is: *ṽan manəs-kēba, ḫou manəs-kēba* uo. 167, 168. — L. még az előbbi pontot e) alatt.

⁴ Vö. A kalap, az itt van stb. Viski NyF. 32:33. — Érdekes, hogy a héberben is találunk ezekhez hasonló szerkezetet: *u'athē hātōv tōv 'athē mibqīlāq...* és most vajjon mennyivel vagy te különb Báláknál... (Károli) (tkp. jó[nak] jobb vagy-e...) Bírák 11, 25. (Vö. pl. Nägelsbach Hebr. Gramm. ²191.)

Erre mutat ugyancsak Forgách Simonnak egy másik mondata, melyben azt írja, hogy Heister «*Rába közé* akar menni» (uo. 450).

Hasonlóképpen ilyen szabadabb névutós szerkezet az őse a *Kemenesalja* és az *Érmellék* tájnevüknek; legalább is erre mutat e vidékeknek nem nagyon régi magyar írásokban ilyen módon való emlegetése: «Zombaton az tatarok *az Kemenes alatt* igen egettenek» (Sopr.Lev. 222, 1594-ből). «*Kemenyes alatt lévő* Sági szőlőknek és hegységnek törvényei. (Gazdtört.Sz. 5: 16, 1732-ből). «*Kemenes alatt* Dömölkön lakozó Dömölky András» (uo. 11:299). «Úgy adák értésemre... hogy bizonyos számú hadat szállított volna ki az *Ér mellé*» (Tört.Tár 1882. évf. 134, 1636-ból).

Egészen más természetű mondánivalónk van a *Dunántúl*-ről, amelyet a régiek «Dunán túl való föld»-nek, vagy «Dunán tulsó föld»-nek mondtak. Azt a kérdést vetjük fel, mióta kapcsolódik ez a helymeghatározás Magyarországnak a Dunától délre és nyugatra tekvő darabjához? Mert hiszen furesza dolog, hogy a zalaí ember akkor is dunántúlinak nevezze magát, mikor otthon van. Természetes, hogy ez nem volt mindig így. Például 1664 tavaszán a török ellen való *dunántúli* készülődések idején írja Nádasdy Ferenc: «Az *Dunántúl való urak* közül engedje ide (a nádor) Czobor Ádám uramat» (Hadt.Közl. 17:88). Az «ide» kétségtelenül a Dunántúl, mert ott van maga Nádasdy és ott folynak azok a készülődések, amelyek aztán a nagy dunántúli csatához, a szentgotthardi ütközet-hez vezettek. A «Dunán túl való urak» tehát csak a Duna bal partján lakhattak, amint valóban Czobor Ádám generálist sem birtokai (Holics, Sassin), sem katonai tiszte nem kötötték a Dunántúlhoz. Ugyanez a Nádasdy Ferenc a *Dunántúl*-t természetesen *Dunán innen való* (föld)-nek nevezi; «*az Dunán innend való vármegyéknek*» generális gyűléséről beszél, holott kétségtelen, hogy Vas, Sopron, Moson, Győr stb. vármegyéket érti. (uo. 86). A székesfehérvári törökök kapitulációjáról szóló okmány is gróf Batthány Ádámot mint «magyar ország *Dunán innen való földnek* (!) fő generalissát» emlegeti (uo. 11:499, 1688-ból); holott tudjuk, hogy Batthány «*dunántúli*» főkapitány volt.

Mikor és hogyan kapta a *Dunántúl* szó mostani határozott jelentését, amely nem változik a beszélő szempontja szerint? A közigazgatásnak alig van benne része, mert hiszen a *Dunántúl* nem közigazgatási egység; de igenis földrajzi egység és azt hiszem, hogy a *Dunántúl* szó is a földrajzírók és a földrajztanítás révén jutott mostani határozott jelentéséhez.

NÉHÁNY SZÓ AZ EGYSÉGES HELYESÍRÁSRÓL.

Talán több joggal írhattam volna címül, hogy az egységes helyesíráshoz törekvésről akarok néhány szót szólni. Az alkalom, hogy ezt a kérdést ismét felvetem az, hogy megjelent a M. T. Akadémia helyesírási szabályainak negyedik kiadása «bővített szó- és tárgymutatóval». A címlap csak a bővítésről tesz említést, de ha a szójegyzéket figyelemmel átnézzük, látjuk, hogy az új kiadás egyes esetekben változtatott is az eddig megállapított írásmódon. Ezt nem vádként, sőt inkább dicséretképp említem meg, mert evvel az Akadémia is elismeri, hogy egy helyesírási szabályzat, s az ahhoz csatolt szójegyzék nem szent és sérthetetlen, hanem jobb belátással, a mindennapi élet követelményeihez alkalmazkodva szabad az írásmódon változtatni. S ez alkalommal ismételnem kell, amit már többször hangoztattam «Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai» c. könyvem bírálóinak és támadóinak kifogásaira válaszolva, hogy ezek a helyesírási szabályok az elvekben nem ellenkeznek az akadémiai szabályzattal, csak alkalmazásuk módjában van egyes esetekben eltérés. Ismételve rá kell mutatnom arra is, hogy a könyv címében az «egységes» szó azt jelenti, hogy az elvek alkalmazásában, a szójegyzékben kiküszöböli az ingadozásokat, a két- vagy többféle írásmód megengedését, hogy a szótár használója, a nyomdában a szedő és a korrektor vagy a legnagyobbreszt laikus, a nyelvtudományi okoskodástól távolálló író és olvasó azonnal lássa, hogyan szedje vagy írja le a kérdéses szót. Tehát nem azt akarja jelenteni, hogy a magyar helyesírás ma már egységes és minden lap, minden nyomda egyformán ír.* Az akadémiai helyesíráshoz sem ragaszkodnak mindenben az őt elvből követő napilapok és csaknem mindegyiknek megvan a saját külön bogara. Pl. a Magyarország *technikus*-t, *monarchiá*-t stb. ír, hiába mondja ki az Akadémia szabályzata egész határozottan, hogy idegen szavakban a *ch*-t meg kell tartani és így kell kell írni: *technikus*, *monarchia*. A BH.-ban találtunk ilyen írásmódot: *siroccó*; se nem idegen, se nem magyaros, hanem értelmetlen keverék.

Visszatérve az «egységes nyomdai helyesírás» keletkezésének

¹ A Középiskolai Tanáregyesületi Közlönyben (1931 május) Kelemen Béla bírálja az Egységes magyar helyesírás szabályait és nagyon aprólékos átvizsgálás után elsorolja a talált hibákat, hiányokat, következetlenségeket. Ebben a gondos összeállításban 22 esetben talált sajtóhibát és következetlenséget, 36 olyan hiányt közöl, amelyet egy következő kiadásban pótolni kell. Ha figyelembe vesszük, hogy a szójegyzékben körülbelül 40.000 adat van, akkor a 22 hiba és következetlenség, 36 hiány egy szótár első kiadásában igazán csekélység. Ezt legjobban tudja Kelemen Béla, aki évtizedeken keresztül olyan buzgalommal és sikerrel foglalkozott szótárszerkesztéssel. Bírálva az eltéréseket az akadémiai szabályoktól, ahhoz a megállapításhoz jut Kelemen, «hogy a Balassa-féle Kánon újít ott, ahol nem volna szükséges, de ahol helyén lett volna az újítás s ahol az akadémiai helyesírást tovább lehetett volna fejleszteni, ott bizony adós maradt vele». Tehát Kelemen nem tartja szentségtörésnek és hazaárulásnak, ha valaki eltér az akadémiai helyesírástól. Azt pedig nem veheti tőlem rossz néven, ha abban térek el tőle, amit az egyszerűség és a következetesség szempontjából én tartok helyesnek.

történetére, meg kell említenem, hogy midőn 1922-ben az Est-lapok szükségét látták, hogy saját lapjaik és nyomdavállalataik számára egységes helyesírási szójegyzéket bocsássanak rendelkezésre, az Akadémia új helyesírási szabályai még nem jelentek meg. Mivel azután az Akadémia is elfogadta több évtizedes vajúdas után az akkori iskolai helyesírás alapelveit, nem volt a két szabályzat között az elvek tekintetében különbség, csak egyes esetekben az elvek alkalmazásában. A Nyr 1928. évi 5—6. számában összeállítottam az eltéréseket a két helyesírási szabályzat között az akadémiai és az Est-lapok helyesírása között. Midőn a Budapesti Korrektorok és Revizorok Köre megbízásából hozzáfogtam a nyomdai helyesírás szójegyzékének összeállításához, újra fontolóra vettem az eltéréseket és ahol helyesnek, megokoltnak láttam, alkalmazkodtam az akadémiai szójegyzékhez. A *ds* írásában *ds* helyett, a *benn-*, *fenn-*, *lenn-* igekötők két *n*-es írásában *s* az egyes szavak közül a következőknél csatlakoztunk az akadémiai írásmódhoz: *ahhoz*, *ehhez*, *csúsztat*, *gramm*, *hígul*, *húsvét*, *pulyka*, *újonnan*.

Az Akadémia helyesírási szabályainak most megjelent új kiadásában a szójegyzék viszont a következő esetekben alkalmazkodott a mi helyesírásunkhoz: *katolikus*, *lábadoz*, *összesség*, *paralízis*, *sztereotíp*, *szuggesztió*, *ujj*; az előbbi kiadásokban: *kháosz*, *katholikus*, *lábbadoz*, *összeség*, *paralysis*, *stereotíp*, *suggestió*..

A Nyr. legutóbbi számában közöltük 15 debreceni tanár beadványát az Akadémiához a *telefon* stb. szavak hosszú *ó*-jának írása ügyében. A helyesírás szabályainak új kiadásában az Akadémia teljesítette ezt a kérést s a szójegyzékben az egy *autonóm* kivételével az elsorolt szó mind rövid *o*-val szerepel, tehát ezentúl így kell írni: *atom*, *beton*, *epigon*, *fantom*, *grammofon*, *mikrofon*, *perron*, *sablon*, *szalon*, *telefon*, *vagon*. A szójegyzékben nem szerepel *ballón*, tehát nem tudjuk, hogy hosszú vagy rövid *o*-val kell-e írni ezt a szót. Hogy ez a változtatás a beadvány hatása alatt közvetlenül a kinyomatás előtt történt, mutatja az, hogy a *betón*, *betónoz* a szabályok 94. pontjában még hosszú *ó*-val van, a szójegyzékben már *beton*, *betonoz*.

Ez az egész kérdés nem olyan fontos, mint azt a debreceni tanárok beadványa feltűnteti és ha hosszú *ó*-val írjuk ezeket a szavakat, ez még nem mozditja elő «a magyar kiejtés elferdülését, az élőbeszéd romlását». Téved a beadvány abban, hogy ezeket az idegen szavakat mindenki rövid *o*-val ejti, még pedig «éppen olyan rövid *o*-val, amilyent a következő személyjeles, illetőleg ragos főnevekben, melléknemekben és igékben használunk: *karom*, *lábam*, *árkon*, *bokron*, *szabadon*, *urason*, *adjon*, *hozzon*». Ezekben a magyar szavakban mindenki határozottan rövid *o*-t ejt, az elsorolt idegen szavakban azonban nem egyforma az *o* ejtése. A *grammofon*, *mikrofon*, *telefon*, *ballon* szavakban ingadozik a kiejtés a rövidebb és hosszabb *ó* között; sokan röviden, mások határozottan hosszán ejtik. Az *atóm*, *autonóm*, *betón*, *epigón*, *fantóm*, *perrón*, *sablón*, *szalón*, *vagón* szavakban sokkal általánosabb a hosszú *ó* ejtése és ezekben kár volt teljesíteni a beadvány aláíróinak kérését.

BALASSA JÓZSEF.

A TÖVÉGI MAGÁNHANGZÓK TÖRTÉNETÉHEZ.

Irta Beke Ödön.

— Második közlemény. —

Melich ide tartozó német jövevényszavainkról a következőket állapítja meg: „1500 előtt átkerült német jövevényszavaink úgyszólván kivétel nélkül *-e* nélkül vannak meg — még pedig mennél régiebbek az 1500. évnél, annál kétségtelenebbül, — míg az 1500 után átkerültek kisebb része *-e* nélkül, nagyobb része pedig *-e*-vel olyan értelemben, hogy amely szó magyar szempontból mélyhangú, ott az *-e*-ből illeszkedéssel *-a* lett“ (MNy. 12:316). Ebből Melich azt a következtetést vonja le, hogy az 1500 előtti átvételek olyan német nyelvjárásból valók, melyekben a szóvégi *-e* eltűnt.

Ennek a megállapításnak ellentmondanak a következő tények: 1. Az 1500 után átvett német szók közt is vannak *-e* nélküli alakok, mint maga Melich is elismeri (*prés, salak, sánc*). Ez még magában véve nem döntő bizonyíték, mert az a körülmény, hogy valamely szó csak 1500 után van följegyezve, nem bizonyítja még, hogy az átvétel is 1500 után történt. Ebből viszont az is következik, hogy a *borosta, huta, láda, löre, póce, rokka, tonna, vanna* is lehet régebbi átvétel, ámbár csak a XVI. sz.-ból vannak adataink.

2. Az 1500 előtt átvett szók közt is vannak *-a, -e* végűek (*iva, málha, példa, portéka, zsemlye*; a *portéka* Moldvában megvan *portik* alakban; nem tartozik ide a *rokolya*, melynek különben van *rokoly, rokoj* változata, s a *zsufa*, melyeknek német eredetijében sincs *-e*; vö. Beke Nyr. 58:80).

3. Van egy sereg német szavunk, melyeknek magánhangzós végű változata van a mássalhangzós végű mellett. Nem valószínű, hogy ennyi szót külön alakban vettünk át 1500 előtt és után.

4. A szóvégi *-e* eltűnése a XIII. sz. elején a felnémet (bajor) nyelvjárásokban ment végbe, már pedig a magyar nyelv régi német jövevényszavai legnagyobbbrészt közép- vagy alnémet nyelvjárásokból valók, amelyek a szóvégi *-e*-t megőrizték. Semmivel sem lehet bizonyítani, hogy az *-e* eltűnése közép- és alnémet területen is megtörtént.

A szóbanforgó jelenség magyarázata csakis az lehet, hogy a (zárt) *e* nyelvünkben minden esetben lekopott, s ahol (nyílt) *-e* vagy *-a* hangot találunk a szóvégen, az a magyarban keletkezett járulékhang, mely olyan esetben is fejlődött, mikor az átadó nyelv szava mássalhangzós végű volt¹ (vö. Beke Nyr. 58:79).

Más eredetű jövevényszavaink is azt bizonyítják, hogy a nyílt végszótagban levő, középső nyelvallású magánhangzók (*é, o*) nyelvünkben éppúgy eltűntek, mint a zárt hangok.

Szláv eredetű szavaink közül a *lengyel* (<*lengyen* MTsz.), *zsidó, bolgár, keresztyén* (<*lęděne, židove, kristijane, bьlgare*) az átadó nyelvben *-e*-re végződött, a *veder* (<*vedro*), *cserpál*, meregető edény, *esőbőr* (<*čr̥palo*) pedig *-o*-ra. Ide tartoznak az *-o* végű semleges-nemű melléknévek, melyek véghangja lekopott a *paraszt, szent,*

Balaton, Komárom (<prosto, sveto, blatno ,mocsaras', komarno ,szűnyogos') szóban s -a-val váltakozik a palack(féreg) s palacka-(féreg) ,poloska', garázda, garázna s grázd, garáz, parázna s paláz, pusztá s pusztira ment (MTsz. <plosko ,lapos', gorazdo, gorazno <gorazdino, praz(d)no, pusto). Ahol -a vagy -e van a szó végén, az nem a szláv -o vagy -e képviselője, hanem a magyarban keletkezett járulékhang.²

Olasz jövevényszavaink közül³ -e kopott le a dúsz, dúszs, fal-kony ,mauerbrecher' OklSsz. NySz., pajzs, regál ,eine art musik-instrument' OklSsz., -o a bakacsín, dukát, forint, gáncs, lyint ,lant', mécs, pogány (pagan 1181 OklSsz. pagány MA. NySz., pagan 1329/1417, 1368 OklSsz. pogány Pázm. NySz.); articsók s articsóka (<dose, dože, falcone ,súlyom', pavèse, regale, boccacino, fiorino, gancio, liuto, miccio, pagano, articiòcho) szókban.

Latin szó csak egy tartozik ide: interes ,kamat' NySz. MTsz. (derék a.) <interesse.

¹ Hasonló esetek még; heja ,hiu, padlás' Székelység Nyr. 14:276, MNy. 13:311 s héj, hij | pihe Dtlul, Szeged (pihè Vép vid. Nyr. 29:172, pihi Veszprém, Fehér m., Vas m. Nyr. 31:588) s pih Jászkúnság, Erdővidék MTsz. SchlSsz. Cal. 1513 OklSsz. Pesti NySz. | pölhe ,pehely', terhe ,teher' Nagykanizsa NyF. 48:17, 18 | pölhe ,pele' Bakonyalja NyF. 34:72 s peleh NySz. <szl. pluh | duka (vö. 3. jeyz. dulkó a.) | öszlőke (ezteke 1566 OklSsz. őzlőke Cal. eztőke JordK. NySz. észlőke, észkőle, eszleke, eszlike, iszlike, őszlőkü MTsz.) s őszlők Bereg m. (űszlők Palócság; -l képzővel: eszkétél, iszkétél iszkilél, űszkölél Székelység MTsz. őszlőköl Tyuk. Lép. esztekles NySz. <tót stik MNy. 8:128 | katona NySz. OklSsz., katana OklSsz. katuna Somogy m. Sz.-Doboka m. MTsz. <szl. katunъ ,tábor' | koszperda Pápa vid. s koszperd, kocperd MTsz. NySz. ,vékony kard, gyikleső' <tót kocprd ,gyilok' NyF. 19:19 | paszita (pocéta, pocila, pucila, pecéta) s paszit Ormánság MTsz., poszet Tolna m. <szlov. poset, szerb posjet, bolg. poselъ Nyr. 38:279 | pöre ,gatyá' Kassai MNy. 1:225, pöre-gatyá MTsz., perjén ,pörén' Fál. NySz., börhe ,berhe, nadrág, gagy, harisnya (székely szó)" Tsz. <régi bajor bruech, brüech, prueh ,hosen, niederkleid, femoralia' Nyr. 25:540 | sajta ,hasábfá' Abauj-Torna m. <űfn. scheit Nyr. 31:350 | safarina ,schaffnerin' OklSsz. ,kebsweib, maitresse' NySz. ,kurva, szajha' Tiszafüred, Szföld MTsz. <űfn. schafferin Szarvas Nyr. 18:367, Zolnai uo. 33:112 | séfla s séfőj Szlavónia Nyr. 44:236, zséfő Bal. m. MTsz. seffel NySz. ,sajtár' <űfn. scheffel | gyapota MNy. 5:187 s gyapot OklSsz. NySz. (vö. csag. japuk, oszm. fapuk NyK. 18:104) | buszujóka Jánosfalva NyF. 29:29 s buszujók Moldva MNy. 4:163 ,bazzalikom' <oláh busuioc | bibircsóka ,bibircsók' Tárkány MNy. 10:458 | szemőcse ,szemölcs', Nyitra vid. NyF. 20:21 | kultrica Bihar m. s kultréc, katroc, katruc, kelrec MTsz. | pörce Göcsej, Őrség ~ pörc ,töporlyú' | hangaléta ~ hangalék, kankalék, kankalét stb. MTsz. | permete ~ permet ,permeteg, permetező eső' Szföld MTsz.

Érdekesek azok az esetek, melyekben -a és -i járulékhang váltakozik: a) -e végű német szókban: bomba (RákF., Mikes, Kónyi, bumba RákF.) s bombi (PPB. bumbi MonIrók) NySz. <ném. bombe <fr. | buksza (Zenta, Ada, Somogy m.) ~ bukszi (Pest m.) EtSz. <űfn. bűchse, kfn. bűhse, őfn. buhsa <klat. buxis, gör. πυξίς | fajfa [Zemplén m., 'Abauj m.] ~ fajfi [Gömör m.] ,a szövőszéknek az a része, amelyre a nyers fonalat [fehérítetlen cérnát] föltekерik' MTsz. <ném. pfeife ,die in die mitte des weberschiffchens auf einem draht steckende spule' | krumpli (Gvad. NySz.), korompilyi, kromlyi, krumplyi, kurumpli, krumli, krumpi, kurumpi, kumpri, kumpi, kompi MTsz. s kolompéra, kompéra, kompela ,kolompér' <ném. grundbirne, alem. grumbire | lámpa [Simonyi NyF. 11:50, Szily MNy. 2:95 szerint elvonás a lámpás-ból] s lámpi [Komárom m. Nyr. 28:524, Nyitra m., Maros-Torda m., Hszék m., Brassó m., lámpi Pozsony m. MTsz.] <űfn. lampe <fr. lampe | paráda [Bercs. Gvad. NySz.] s perádi [Zala m. MTsz.] ,parádé' <űfn. parade <

fr. —b) mássalhangzós végű német szók: *rékli* *r* *rokolya* < úfn. *röckel* [a *rock* kicsinyítője] | *sámli* [Érsekújvár Nyr. 8:332, *sámelli* Veszprém m., *sáméli* uo., Vas m. Szívár, *zsáméli* Bereg m.] *zsámoly* ~ *sámila*, a szövőszék taposójának egy-egy léce' MTsz. < kfn. *schamel*, úfn. *schemel* | *fosnya* v. *foszni* deszka Tata Nyr. 43:311 < ném. *pfosten* (az *-en* végű német szók rendszeren *-i* járulékhangot vesznek föl) | *tápla* (Csallóköz, Pozsony m.) *r* *tápli* (Győr m., *taupli* Csepel sziget), tapogató háló' MTsz. < ném *taupel* Nyr. 39:303. — Az *-i* járulékhangra vö. *spilzi* 1813 MNy. 10:86 < ném *spitz* 'kutyafaj'.

² Nézetem szerint az *akna* (szl. ~ *okno*) régi *akana*, *akona*, *okona* változatai is a végső *-a* hang újabb fejlődését bizonyítják. A szláv *okno*-ból u. i. a magyarban először **okn*, **akn* fejlődött, majd **okon*, **akan*, **akon*, mint az *alm*-ből *álom*. Ha a szóvégi *-o* *-a*-ra változva megmaradt volna nyelvünkben, nem lett volna szükség ejtéskönnyítő hang betoldására.

³ Amagyar nyelv olasz jövevényszavai északi-olasz nyelvjárásokból valók, melyekben a szóvégi *-o*, *e* szintén lekaphatik.

*IMINTĒN, *IMINTĒS.

Irta: Kallós Zsigmond.

A háromféle magyar *ingyen* eredetét kutatva, *lehetőség* kínálkozott a mátyusföldi *intén* új magyarázatára. A 'lehetőség' szó itt alig valamivel szerényebb, mint a francia etimologusok használta: *je propose*. Persze a magyar nyelvtudomány ama boldog hőskorában, mikor Zolnainak e szó magyarázatára még 12 nyomtatott oldal állott rendelkezésére, még úgy mondták ezt nálunk: 'Kimondjuk'.

Ha a hely szükére való tekintettel, a szokás szerint, egyszerűen csak ráutaltam Z. magyarázatára, anélkül, hogy az *irány* < *mérsékelttség* fejlődés-változás közbenső tagjának ('mód') megnevezésével az áthidalást az olvasó emlékezetébe idéztem volna: akkor a *sorrend* nem fontosabbé, mert az olvasó előtt, ha külön utána nem néz, egyik sorrend époly érthetetlen, mint a másik. Azért tettem mégis előre a 'mérsékelttség'-et, mert éppen ebben láttam a 'merészséget'. *Intén*-nek csak egyik jelentése *olcsón* (mérsékelttség); Z. saját nyomozása, melyben legjobban megbízhattam, második jelentésül ezt credményezte: 'potom áron'.

Az ilyen 'Kraftausdruck'-félékben gyakran az erősebb jelentés tekintendő eredetibbnék. Ha az áthidalás kiindulópontját (*irány*) el is fogadjuk, még mindig nem vagyok biztos a végpontra nézve, mihelyt nem tudom megállapítani, nem állok-e ebben már fejlődött jelentéssel szemben ('olcsó'). Ebből arra következtettem, hogy a finn *suhta*, *suunta* esete, melyre Z. elméletét építette, (s ahol egyébként is más a helyzet), nem tekinthető analógiakép az *intén* és *intöst* jelentéseinek áthidalásához, kiváltképp azért sem, mert még a Z. kiindulópontja: *irány* is igen ingatag alapon áll. A két 'intés' közül ugyanis nyilván csak a továbbképzett *intöst* (intést) jelent *irányt* is (Ny. 2, 88, 278), *intés* azonban (MTsz. «valamivel egy színben, egy vonalban levő; *intes* a földdel az ablak. Nyr 9. 285»), «eggy színben» (Nyr. 5, 181) fekvést jelentő *helyképzet*. Különben is felette nehéz a jelentésstanban (főleg idegen) analógiákat, fejlődési típusokat állítani fel: majdnem minden fejlődés-változás különálló folyamatként bírálendő el.

De én röviden, 'Schlagwort'-okban kívántam a dolgot érteni, azt gondolván, hogy az előző *gesztus*magyarázatok kellően meg fogják értetni feltevésemet. (*Gebärde*: 'gesztus'; *kézmozdulat*: kevesebb). Ebben nemcsak a helyszűke vezetett, hanem az a köteles tisztelet is, mely a tudós Zolnait, volt tanárokat, és azokat is megillette, kik — jobb magyarázat híján — a szellemesen, de tévesen kikövetkeztetett **int* főnévből az *-ént* ragot és az *intéz* igét is, 'elintézték'-nek vélték, vagy azt nyelvi adatokkal igyekeztek igazolni; itt főleg *Simonyira* is gondolok (TMNy 685), kit Zolnai a fenti sorokban, talán véletlenül, említetlen hagy.

Z. csodálkozni látszik, hogy negyvenegy év után, mint minden kérdésben, merülhet fel egy új mozzanat, mely az ő fáradozásának méltatásával

és felhasználásával ugyan, más megvilágításba hozhat egy általa *elintézettnek* vélt dogot. Innen az a meglepő, talán szándékos értetlenség, melyet a tárggyal szemben tanusít.

Cikkem azóta számba nem vehető változtatásokkal *jegyzeteivel*, *H. Paul*-ostul, *talános*- és *talányostul* együtt megjelent a *Beiträge z. Gesch. d. deutschen Spr. u. Lit.* 55. kötetében (1. és 2. f.), melyben a tárgyra vonatkozó egész magyar nyelvtörténeti anyagot per longum et latum a német olvasó elé tárhattam. Sieverst a 'kusza' és magyar anyag legkevésbé sem hozta zavarba; igen szívesen fogadta közlésemet és érdemesnek találta azt kiadni a belőle német nyelvészeti szempontból vonható csekély tanulság kedvéért. Z. persze azt fogja erre mondani, és jogosan, hogy az egészen más dolog: Sievers 'német tudós'.

A német kidolgozásban *intén*-re vonatkozólag csak utalás történt a Nyr-re. Z. soraiból azt látom, hogy tárgyatam nem adtam elő elég világosan, azért örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy még néhány újabb mozzanatot soroljak fel, melyekről azt gondolom, hogy alkalmasak lesznek egy-egy homályban maradt pontnak felderítésére (ezúttal 'jegyzetek' nélkül). Ezekben a gesztus nyomán keletkezett kifejezésekben a magy. *im!* mintegy felhívásul, figyelemztetésül szolgál a gesztusra: a szemlélet bejelentése. A német *so*-nak m. *igy(en)*, *-ént(en)* felel meg. *igy(en)* helyett gyakran járja *imigy(en)*, de a pusztá *im* is. *Igy ingyen majdan* helyett: az pogányoknak birtokában *immaydan* csünk markokban (Born. Ének 278). Ez az *immaydan*, *immár*' mellett fel se tűnne senkinek; pedig *ingen* *majdan*-nal azonos jelentése ('rögtön'), a Szabács viadala *igyen sem* és a JókaiK *igen* *mayan* adata mellett (l. az első cikket Nyr. 59:107) újabb alaki bizonyítékul szolgál az *ingen*-nek kifejtettem eredetéhez.

Az *igy* határozószót pótolhatta a vele egyjelentésű *-ént* rag, mely tudvalevőleg *-int*-té vált. Értekezésem sokat emlegetett utolsó (7-ik) *jegyzetben* nem mulasztottam el ezeket az elemeket pontosan megjelölni: *im-int-en* és *im-int-es*. Ezt a jelölést Z. is pontosan követi, de *elfelejti*. *Igy* aztán 'talány'okat lát és 'körben kerengést, 'csöbörből vödörbe' jut és 'nem tud magának világos képet alkotni', sőt írásának java részében azt reméli, hogy én talán mégis hajlandó vagyok az ő **int* főnévét valószínűsíteni; szóval sorokon keresztül előttem érthetetlen nyelven beszél. Mintha elvárna a nyelvtől, hogy az ő **int*-je kedvéért a *multban* erőszakot tett volna magán, és az *intén*-ben nem a gesztust képviselő és a szó hangsúlyát hordó *im-et* hagyta volna meg, hanem a mellékes és hangsúlytalan *int-et*. Ellenkezőleg: az összevonás a Horger — nyílt hangsúlytalan szótagos — szabályát sem respektálta eléggé, nyilván azért, mert az *-nt* aránylag eléggé nyíltan hagyja a szótagot, tehát: *im-ént-en* < **im-nten* < **imten* < *inten* < *intén* (v. ö. *kegyelmed* < *kelmed* **keld* < *kemd* < *kend*; és alább a *mégszém* ige keletkezéséért.)

A különféle természetű gesztusok mellett a kíséreszók körülbelül ugyanazok lehettek (pl. n. *so lich*: 'solch', *so gelich*: 'sogleich', *so eben*, *ebenso*; m. *im-igy-en* 'ingen', 'ingen sem', 'ingen majd', és az itt közvetkező *im-ént-en*-félék.). Csak miután a gesztusok lassankint (jórészt föltehető obszcén alakjuk és célzásaik miatt is: pl. a füge) elmaradtak, akkor ezek a gesztus értelmével felruházott, többnyire azonos szók nyelvilag is szükségképpen differenciálódtak egymástól.

Itt főként ezeket a differenciálódásokat kívánom sorra venni, mert e révén e gesztusoknak a két nyelvben közös eredete, a párhuzam által, és a kísérő szóknak nagyjában azonos volta miatt, jobban ki fog domborodni; és azért is, mert ki fog tűnni, hogy Z. *intén*-féléi is egy-egy gesztusnak köszönik létezésüket.

Só-lich ('solch') és az egyszerű *ge-lich* ('hasznoló, ~-an') sokféle gesztussal jártak, úgyhogy a *solch* névmást csakhamar a pusztá *so* váltotta fel (Grimm); a *gelich* ('gleich') ellenben első jelentésében már-már névutóvá vált ('ähnlich'), második jelentésében ('rögtön') gyakran *sogleich*-há differenciálódott, miről már az előbbi cikkben esett szó *ingen majd*-dal kapcsolatban. Ez a 'majd' már magában is 'rögtön' jelentéssel bírt a régi

nyelvben, és *ingyen*-hez differenciálódásként tapadt a másik két *ingyen*-nel szemben (‘umsonst’, és ‘beileibe nicht’).

Ugyanolyan okból mint *solch* mellett, igen hamar sorvadtak el a gesztusok *eben* so mellől is; annyira, hogy ez a ‘kísérő szó’ a magyarban nem fordításként található, hanem német kölcsönszóként: *éppen így, éppen úgy*. Hogy itt valóban kölcsönvétel forog fenn, nem pedig, mint általában gondolják, továbbképzés a m. *ép* (‘egész, sértetlen’) szóból, azt némiképpen a szónak *épenig, épenig* formái bizonyítják, és a *pedig, penig* kötőszó, melyet Klemm A. (M. Ny. 25:97) éppen ez alakokból vezetett le igen szellemesen. A *pedig* jelentései közel állnak a n. *eben* kötőszóhoz.

Ebenso-tól ‘*soeben*’ az imént’ a pusztá szörcnd által differenciálódott. Emellett azonban elég sokáig megmaradt a gesztus ahhoz, hogy a magyar *imént*-nek is (NySz. *iménten, iminten* ‘nuperrime, eben vorher’) alapgesztusául szolgálhasson. Még mielőtt *im-int-én*-ből összevondódott volna a Zolnai dialektális *intén*’-je, ez *intés, intöst* értelemben is általános használatú lehetett. Így hát a háromféle jelentés okából (‘*soeben*’, ‘wohlfeil’, ‘gerade’), a gesztus eltűnése miatt, vagy esetleg már korábban nyelvi differenciálódásuk vált szükségessé. Így lett a ‘nuperrime’ jelentésű *imént*-ből már a régebbi nyelvben *iméntis* (‘csak imment-is’ MA:913, 363), az újabban pedig leginkább *imént, az imént. Intén* (‘potom áron’ (v. ö. *ferde-én*) gesztusát már az előbbi cikkben azonosítottam az *ingyen*-ével. Ettől az *intén*-től differenciálódott azután *intés, intöst*: ‘so, gerade’; alapgesztusuk a ‘kinyújtott jobb mutatóujj lehetett’.. Már *gerade:so*’ (= *eben so*) mellé is *egyenes vonalat* jelző gesztust kell képzelni (‘gerade, eben’); de talán hozzá képzeltek a ‘hasonlatosság’ot is. ‘So:gerade’: *intés, intöst* gesztusa mellett azonban az egyenes vonal fogalma előtérben állott és azért van, hogy a 2 forma emlékeztet a *gerade* jelentésű m. *egyenes* és *egyenöst* szók végzeteire.

Z. és nyomában Szinnyei (MTSz.) az ugyancsak ormánsági *intést* szó ‘alkalmas áron’ jelentését Kassai Szók. III. 37) ‘szótárírói tévedésnek’ mondják. A mondottak után erre nincsen szükség.

Lássunk még végül egy tanulságos *im!* nélküli példát is. A német *sofort* elemeit, amelyben *fort* eredetileg *vorwärts* jelentéssel bírt (H. Paul Wb.), megtaláljuk a m. *tüstént* szóban. Ennek régebb formája *töstént* (NySz.), mely egy *töstént*-től rövidült *töstént*-ből alakult. Ezt az utóbbit még őrzi a palocság e határozóban: *azontöstént minygyá* (Nyr. 20:14 Albert J. hanvai népmeséje), melyben a ‘rögtön’ értelem háromszor ismétlődik. *Sofort* első tagját *-ént* képviseli benne, a *fort* megfelelője: *té s té*. Az eltűnt gesztus kíséretében, legalább a magyar szó szempontjából szóba kerülhető n. nyelvj.-ban a *fort* megismétlődését lehet feltenni: *so, fort und fort*. Ez természetes is; másként a helyjelentésű *fort* nehezen vált volna időjelentésűvé. Hiszen ez a *f.u.f.* időhatározóként került a magyarba is: *furtonfurtt*. Különös, hogy az olasz *li per li* (Kör. OMSz ‘hertelenében’) ugyanezeket az alkatrészeket mutatja, és így valószínű, hogy a gesztus is azonos volt. Hogy a m. *tüstént*-ben igazán a helyjelentésű *té* (‘tova’) keresendő, bizonyítják a MTSz adatai *tüstént* továbbképzéseiben: *tüsténtekedik* 1. siet, igyekszik, rajta van, 2. türelmetlenül tesz-vesz, 3. türelmetlenkedik, türelmetlenül vár, 4. tűnődik, töprenkedik, tóri a fejét. Ar. Gyulai: 1.:4 nyugtalankodik, kérdezet (Nyr. 12:502); *tüsténteti magát*: sokat kiáltatja magát.

Zolnai cikkéig az *intéz* igét *int*-ből keletkeztették (Simonyi NyK. 16, 263). De Zolnai **int*-je, és az annak révén kínálkozó egyszerű megfejtés: ‘*irányoz*’, megtevcsztette Simonyit is. (TMNy 685). Ám Z. maga teljesen figyelmen kívül hagyta a jelentésfejlődés tanúságait. Már az a tény, hogy ez igének mai jelentése a régi nyelvben majdnem teljesen ismeretlen, gondolkodóba ejthette volna a tudóst, hogy a dolognak valami bibéje lehet. Tanulmányának az *intéz*re vonatkozó négy oldala valóságos erőműtatvány, holott a NySz. rövid *intéz* cikke az első adattól az utolsóig, egész önkénytelenül, csak a történeti valóságnak engedelmessé, igen ékes feltárása annak, hogy a szó mindenütt világosan egy eltűnt szem-

gesztusra utal. Én a cikkből találokra csak a két-két első és utolsó adatot idézem annak megvilágítására, hogy az ige egész biztosan úgy fejlődött, mint a fent felsorolt összes határozók: *im-int-ez: Reám intéz, auf mich deutet es* (Adámi: Spr. 195). — *Ere intézve szoll az Isten* (GKat: Titk. 59). — *Konyhája eleibe kemenczét, kéményt intéztem volt* (Beth: Élet. II. 252). — *Intéztek helyt is és huszár várat is a palánkon kívül* (Mon: Irók. XV. 625.) Z. tanulmánya után 3 évvel jelent meg a MTSz. Színnyei 6 adattal szolgál a szóhoz, valamennyi a Székelyföldről (Kiss M.), és valamennyi «hozzávet, hozzávetőleg mér v. számít» értelemmel. Ezek közül ide iktatom azt a kettőt, melyben a *szem* szó külön is utal a gesztusra: «*Úgy intézém a szemémmel, hogy abba a csordába léhet egy háromszázig való darab marha.*» — «*Intézd még jól a szemeddel, meddig telik fel a szűszék aval a gabonával.*» (V. ö. még a *kiszemel* szót, és MTSz: *megszemél* (megvizsgál), *összeszemél* és *megszemelint*).

Ami pedig az *int* igét illeti, Gombocz török kölcsönszót látott benne régebben (MNY 3, 222), melynek alapszavát a török *im*'ben ismerte fel: «ein mit der Hand gegebenes Zeichen; eigenthumszeichen am ohre des haustieres (Radl. I, 1403, 1571)», de később (B. Türk L.) elállt ettől az egyeztetéstől (Horger MNY 8, 448). Az a körülmény, hogy a török *im* valószínűleg azonos a m. *iml*-mel, és hogy *int* igénk a legrégibb nyelvemlékekben még *ymt*, *imt* alakot mutat, arra enged következtetni, hogy *imf*-ben *kémozdulat* van jelezve, melynek kísérő szava: *im-ént* **im.nt*, *imt*, idővel egy *imteni-féle ige 3. személyének tetszett. Fel tűnően hasonló a *megszemélni* esete: «valamit szem-hegyre venni (SZD: M Vir 385)» NySz: «genau besichtigen». Itt mozzanatos képző lappang (?) : *szem-int*; és ebből lett, mint *im-int-ben*: *szem-nt, *szemt*. (L. f. *intén*). Láttuk, hogy *intéz* igénk is kb. ilyen módon keletkezett, de az *int*-től egészen függetlenül, közvetlen úton, egy *szemgesztusra* való utalás révén.

Z. egység megjegyzéseire vonatkozólag: azonosít másolási hiba Simonyi rokonítaja helyett. (TMNY. 685).

A tájnyelvi *intre vonatkozólag: Kertész M. tévedett, mikor azt találta: «Él ez a szó a Zala mentén jó darab földön». (Nyr. 31:577.) Példái csak azt bizonyítják, hogy az *intibe* szó él ottan. Sztrokay a közeli Kemenes-aljáról e szónak teljesebb, még el nem vont alakját derítette fel (Nyr. 32:347): «ház szüntibe: egy vonalba(n) a házzal (*házzsünt*, *házzsint*)». Erre nézve Z. titkolja felfogását, csak ennyit árul el: «egészen más képzetről van szó; magassági képzetről»; «egészen más jelentésű»; «Kertész szólásaival nem azonosítható» és «legjobb esetekben ezeknek csak népetimológias módosulata lehet». A nép e kifejezésben rendkívül precíz, és a *szün* igének a régi nyelvből is ismert gazdag tartalmával a falusi teleknek azt az irány v. helyjelzésre fontos részét látja, mely már nem ház, de még annak frontjához tartozik. Igenis *irány* v. *helyjelölő* képzet, melyre az *intibe* helyes értelmezéséhez éppen szükség is van. Hogy itt az elvonás nem történt olyan szabályosan, mint ahogy megszoktuk, az lehetséges; hiszen azért népetimológia. De ha *szüntibe(n)* «lehetne *intibé*'nek népetimológias módosulata», akkor fordítottja is megállhat. Nem csodálkoznám azonban, ha Z. a *szüntibe* «egészen más jelentésével» arra gondolt volna, hogy valaminek a «*szüntéből*» magyarázza a m. *szint* szót (*földszint*, *vízszint*). Támogatják ezt a felfogást Lehr A. bő példái MNY. 4, 84: «gyöpszint, tejszint, ablakszint, hússzint, vállszint, deszkaszint» stb., és v. ö. ol. *a raso, alla raso* gestrichen voll; fr. *au ras (de) l'eau*; auf gleicher Höhe mit der Wasserfläche' (lat. *rasus*); m. *szintelen*, indesinens, continuus: «akiknek elméjében *szüntelen* a gond» (Fal.: UE 419.); *szüntültig*: ore tenus PP (randvoll); «be tölték az vedreket mind *zintig*» (Döbr. K. 285) (NySz.) és még: *Házzsünt vuót má a víz* (MNY. 6, 282 Sztrokay L. Vas megyei följegyzések). Ez utóbbiban mint *szüntelen*-ben is egy *szün* főnév lappanghat (v. ö. Nyr. 32:548: «*szün nélkül*»); *szüntültig* pedig refl. *ül-lel* válhatott ebből *szüntültéig*, mint a Döbr. K. *zinfig*-je (*szüntéig*; v. ö. még MTSz. *szintég*, *szintig*, mely elválasztandó a *szinte*, *szintén* csoporttól és jelentéseitől is: *teljesen!*)

ÚJ ZÜRJÉN IRODALOM.

Irta Fokos Dávid

— Ötödik közlemény. —

Lytkinnak az érdeme az is, hogy most már a zürjén líra leg-szebb termékeit magába foglaló antológiával is rendelkezünk. Az antológia (*Komi gízišjas*. Zürjén írók. Moszkva, 1926. 176. l.) egyúttal a zürjén irodalom áttekintését is nyújtja a tárgyalt és legjobb alkotásaikkal szereplő komi-zürjén és permi-zürjén írók életrajzával és jellemzésével együtt (legtöbbjüknek arcképét is közli).³ Különösen melegen méltatja irodalomtörténeti áttekintésében a zürjén irodalom atyjának, G. Sz. Lytkinnak az életét és működését; a háborút megelőző idő írói közül Kuratov lírai költészetét (l. Wichmann Studienreise 16.) és Zsakovnak a zürjén életből merített orosznyelvű elbeszéléseit emeli ki. Ennek az antológiának kiegészítése, amelyben csak 1—2 dal közös a most említett gyűjteménnyel, az 1926-ban megjelent *Parma-jurgem. Komi šilankívjvas* (Az erdős fensík hangja. Zürjén dalok. Usztszyszolszk 64 l.) c. dalgyűjtemény, amely néhány szép népdalt is tartalmaz.

Örvendetes az a szerető gond, melyet a zürjén irodalom a dráma művelésére fordít. Tudatában vannak annak, hogy az az eszköz, amellyel a népet egyfelől a nemzeti gondolatnak, másfelől politikailag az új állami berendezésnek leginkább megnyerhetik, a színpad. Összejövetelek alkalmával bizonyára a műsor leghatásosabb pontja a műkedvelők színi előadása. Ez sarkalja az írókat orosz drámák lefordítására és ez ösztönzi a drámaírók kis gárdáját újabb drámák írására.

Legtehetségesebb és legtermékenyebb drámaköltőjük a már többször említett *N'obdinsa Vittor* V. A. Szavin. 1927-ben jelent meg *Inaštem lov* (Hontalan lélek. Usztszyszolszk. 50 l.) c. 3 felvonásos „fantasztikus vígjátéka“, mely tkp. az 1922-ben megjelent *Rajjn* (A paradicsomban) c. vígjátékának folytatása, második része és így címe, mint az író megjegyzi, *Adjn* (A pokolban) is lehetne. A két darab, amelyben a költő a túlvilágról való néphitnek sok érdekes elemét használta fel, a fiatalon meghalt vig és daloskedvű Máté lelkének túlvilági sorsát mutatja be. Szomorú özvegye — főleg a pap biztatására — nagy anyagi áldozatokat hozott férje lelki üdvének érdekében és így Máté lelke a mennyországba jut. Máté magával vitte kedves hegedűjét is és most dala felteri a mennyország csendjét; angyalok, üdvözültek mindenfelé zürjén nótákat dalolnak. De őt magát nem bírja kielégíteni a munkanélküli élet, visszavágyódik szeretett zürjén földjére és így csak örül, mikor mint békebontót a mennyországból kiutasítják. A második részben azután a földre vivő útjában eljut a pokolba; itt forró szurokkal telt üstökben főnek az elkárhozottak lelkei. De Máté a pokolban is nagy zavart csinál: az ördögök és az elkárhozott lelkek együtt dalolnak és táncolnak Mátéval. Erre a

³ Érdekes, hogy a zürjén írók és költők túlnyomó többsége falusi tanító vagy végzett tanító.

pokol ura, *Antus* (valószínűleg = *Antichristus*; vö. Kalima: Die russ. Lehnw. 183.) kikergeti Mátét a pokolból. A földön végre Máté meglátogatja családját; az emberek számára láthatatlan, csak özvegyének jelenik meg álmában. Miután özvegyével ilyen módon tudatta, hogy nem ellenzi újabb férjhezmenését, eltűnik.

A darab népszerűségére vall, hogy első részét permi nyelvjárásra is átvittették. A fordítás 1927-ben jelent meg Moszkvában *Rajin* címmel *Ivn. Vasil* (V. J. Derjabin) tollából.

Ugyancsak Derjabin fordította le 1927-ben Szavinnak egy 1922-ből való másik drámáját is *Sondi-petiken lym-dor tsatsa košmis* (Napkeltekor a hóvirág elhervadt) címmel. A darab hőse *Griša* (Gergely) csak halálos ágyán éri meg népboldogító eszméinek győzelmét; mire a szabadság napja felvirrad, ő elpusztul.

E permi nyelvjárásra való átvittetések érdekesek és tanulságosak abból a szempontból is, hogy megmutatják, hogy az északi nyelvjárások mely szavai ismeretlenek a permi nyelvjárás-területen; így meglepő, hogy több egészen közkeletűnek vélt zürjén szó nincs meg a mai permiben, pl. *zarini* 'arany', *musa* 'kedves', *džoridž* 'virág', *ozir* 'gazdag' stb.

Politikai tárgyú Szavinnak *Sjrtšik-berša* („Cinege“ után) c. jóízű, de kissé drasztikus vígjátéka is (Usztszyszolszk, 1928. 32 l.); tárgyát Nikandrov orosz írótól vette át.

A „*pemjd*“ („sötét“, tudatlan) nép elmaradottságán, a falu csúfolódó szellemén kesereg Szavin 1928-ban megjelent *Vabergatš* (Örvény. Usztszyszolszk 43 l.) c. 3-felvonásos drámájában. *Kata* hiába bánta meg százszor is ifjúkori botlását, a falu népe nem ismer megbocsátást. Gúnydalokkal keserítik meg a szerencsétlen leány életét; a vak sötétség, melyben a falu népe él, örvény, mely elnyeléssel fenyegeti Katát. A leány végre a Vycsegda örvényébe menekül csúfolódásuk elől; a nép csak akkor döbben meg, mikor ott áll az örvény áldozatának holttesténél. (A darabban tanulságosak a káromkodás és csúfolódás változatos kifejezései.)

Érdekes iránydarab *Illa-čleksan* drámája, *Vil-nogen* (Új módon. Usztszyszolszk, 1928. 31 l.), amelynek az okszerű gazdálkodás propagálása a célja. A rossz termés éhínségre vezetett; a lakosság egy része kivándorol Szibériába, sokan meg kétségbeesésükben a pálinka mámorába menekülnek. De megjelenik az agrónómus, megtanítja a népet a helyes mezőgazdasági termelésre és a nyomort jólét váltja fel. A tanító célzat egyáltalában nem teszi a drámát szárazzá; van benne cselekvény és előadása is eleven.

Említettük már (Nyr. 54:140), hogy Szavin után a legtermékenyebb zürjén drámairó *Zugil* (N. P. Popov), akinek azonban most csak egy 1923-ban megjelent színművét tudjuk bemutatni; címe *Olištan da musa loč* (Kissé együtt élsz és megszereted, tkp. kedves lesz. 3 felvonás. Usztszyszolszk, 44 l.). Annát, aki egyre visszavárja a már öt éve távol levő Gergelyt, zsémbes mostoha anyja a gazdag *Save*-hoz akarja kényszeríteni. A leányt keserű csalódás éri: Gergely hazajön, csakhogy orosz feleséggel együtt.

Anna a barátságtalan otthonból a házasságba menekül: feleségül megy *Savc* hoz, akit közben megtanult becsülni. Maga is vallja, amit mostohája sokszor hangoztatott: Nem baj, ha most még nem szereti vőlegényét; együtt élnek majd egy ideig és akkor megszereti férjét.

Érdekes ebben a darabban annak a motívumnak a jelentkezése, amely a tízéves zürjén irodalom első felét megkülönbözteti az utolsó évek irodalmától. A régibb irodalom a nemzeti önérzetre úgy iparkodik hatni, úgy igyekszik azt ébren tartani, hogy a tősgyökeres zürjének főleg erényeit mutatja be és szembeállítja az oroszsal, akinél a zürjén nép fia semmiképpen sem alsóbbrendű. Szükség volt annak idején erre a tendenciózus beállításra az orosz-imádatnak, az orosz kultúra és nyelv előtt való meghódolásnak, a beolvadási törekvéseknek ellensúlyozására (l. Nyr. 55: 87). Ma, úgy látszik, ez a veszély már elmúlt, az eleven irodalmi és kulturális élet meggyőzte és megnyerte a kishitűeket is és így nincs szükség a zürjén felsőbbrendűség, romlatlanság túlzott hangsúlyozására. A legújabb évek irodalmában már a politikai hatalom régibb képviselői szolgáltatják a politikailag és társadalmilag ellenszenves idegenek típusait.

Ha még az Usztszyszolszokban megjelenő *Ordim* (Erdei ösvény) c. havi folyóirat politikai, gazdasági tanulmányaira, elbeszéléseire és lírai verseire mutatunk rá és megemlítjük, hogy egy csomó ügyes tankönyv jelent meg a legújabb időkben is és ezek — mint már a Nyr. 55. kötetének 86. lapján megjegyeztük — a természet állandó és beható megfigyelésére nevelik az ifjúságot, akkor nagyjában végeztünk is az eredeti zürjén művek ismertetésével.

De nem hagyhatjuk megemlíttlenül a nagyszámú fordítást: az oroszból fordított drámákat (ezek között pl. a nyelvileg is érdekes *Koperatsija-ponda* c. darabot, amely a szövetkezetek előnyeit fejtegeti; ford. A. S'idorova. Usztszyszolszk, 1927. 47 l.), elbeszéléseket (A. Neverov kis elbeszélései A. Cseuszova fordításában, Moszkva, 1928. 30. l.; ugyanettől a fordítótól való a *Zboj-Jaša*, A bátor Jakab, melynek hőse kizavarja a padláson elrejtőzött és ördögnek nézett félkegyelmű embert) és az ismeretterjesztő füzetek gazdag sorozatát. Az utóbbiak között két olyan füzet is van, amely megérdemli, hogy külön is foglalkozzunk velük. Az első egy eleven kis természetrajzi ismertetés a madarak különböző fészkeiről: V. Bianki „Lesznye domiki” (Erdei házikók) c. füzetének fordítása (*Vér-kerkajas*. Erdei házak, ford. *Il'set-Ivan*: Kis Iván. Moszkva, 1927. 19 l.) Az ismertetés kerete egy kis elbeszélés. Egy kis parti fecske menekül a hēja elől, eltéved, éjjelre fészket keres; sorban szállást keres a különböző madaraknál, de egyiknek a fészke sem felel meg neki, végre boldogan visszatálal saját otthonába. A képekkel illusztrált kis füzet szerkezetében, nyelvében egyképpen igen sikerült alkotás. A másik füzet az új orosz házassági jogi intézkedéseket ismerteti A. I. *Korolov* fordításában népies nyelven, mintaszerűen világos stílusban.

IRODALOM.

Yrjö Wichmann: *Volksdichtung und Volksbräuche der Tschermis-sen*. Helsingfors 1931. Suom.-Ugr. Seura. Ödön Beke: *Tschermis-sische Texte zur Religion und Volkskunde*. Oslo 1931. Oslo. Ethnografiske Museum.

Ez a 400,000 léleknél többet számláló, természetes határok nélkül, elszórtan élő nemzet, bár multja meglehetősen homályba vész, eddig elég szívesen tudott ragaszkodni népi hagyományaihoz és ősi vallásához. A 12. századból van hírünk arról, hogy a Volga mentén mai telepődéseiktől nyugatra laktak; keletre a kazáni birodalom bukása után özönlöttek (1552). Bulgár ill. csuvas hatásoknak gyakran voltak ugyan kitéve mind e századok folyamán és ez a hatás mindmáig is erős maradt, de sem a mohamedán, sem a keresztény térítés nem veszélyeztette népiességüket. Am a kultúra terjedése szükségessé teszi a népi hagyományok sürgős összegyűjtését. Ép ezért kettőzött érdeklődéssel kell fogadnunk azt a gazdag kincsét, mely Wichmann és Beke gyűjteményéből most egyszerre kerül napvilágra és nem lehetünk elég hálásak a Finn Irodalmi Társaságnak és az Oslói Etnográfiai Múzeumnak, hogy megjelenésüket hosszú évi lappangás után most lehetővé tették. Ez utóbbi sem kímélte a költséget, pazar kötettel ismervén el a gyűjtemény fontosságát, de a megjelenéssel tiszte is terjedelmesebb anyagból, céljaihoz képest, egyelőre csak egy, a vallásra és népéletre vonatkozó töredéket választott ki, még pedig a jaranszki táj szövegeiből, mert ebből a Bekéé előtt még nem jelent meg összefüggő szöveg. Még Wichmann jaranszki gyűjtését is szerencsésen kiegészíti, mert a parasztregulákon, közmondásokon és talányokon kívül Beke e nyelvjárásból Wichmannnál eltérő tárgykörű szövegeket gyűjt. jelesen a vallásra és szokásra vonatkozókat, melyeknek emléke ennél a külsőleg keresztény törzsnél, mégis majdnem olyan érintetlen maradt, mint akár a szorosabban vett pogány vidékeken. Ide számíthatók az imák, varázsigék, áldozatok és a temetési szertartásokra vonatkozó szövegek. Hiányoznak továbbá Wichmann jaranszki gyűjteményében a leánykérés, lakodalom és halotti szertartásra vonatkozó értesítések (ilyenek csak a szomszédos urizumi területről kerültek könyvébe); végre gazdasági-épműveltségi szempontból érdekesek még Bekénél a mőhészetre és faszénelőállításra vonatkozó részek.

Wichmann gyűjtésében a legtöbb nyelvjárás képviselve van ugyan (a birski versszövegeket ottani nyelvmestere: G. Karmazin saját közléséből nyújtja külön függelékben), Beke teljes műve azonban ennél is többet fog felölelni nemcsak terjedelemben, hanem mert tseboksaryi és vetlugai nyelvjárasterületek is szóhoz fognak jutni benne.

Attól különben sem kell tartani, hogy akármelyik ilyfajta gyűjtés egy másikat feleslegessé tudna tenni. A széles cs. nyelvterületről történt közlések eddig mindössze egynéhány gyűjtő nevéhez fűződtek (kik között Genetz, Porkka, Ramstedt és Lewy az érdemesebbek), tehát még egyrészt annyira kiaknázatlan a terület, másrészt oly gazdag, hogy újabb gyűjtők seregére volna szükség, és ha akadnának is ismétlések, azok éppen a kívánt variánsok lennének.

A cs. nyelv körül mind Wichmann, mind Beke már eddig is igen nagy érdemeket szereztek. A most ismertetett két gyűjtemény különböző eredetű. Wichmann személyesen járt a cseremiszek közt, ahol egy mozgalmas évet töltött 1905 októberétől és ahova Budapestről indult magyar felesége társaságában, aki ottani etnográfiai gyűjtését már korábban közzétette. Később Finnországban volt alkalma gyűjtését folytatni két cseremisiz nyelv-mester útján, kiknek egyike éppen a fent említett Karmazin.

A gyűjtésnek ez utóbbi módja állott rendelkezésére Bekének, mikor a M. T. Akadémia megbízásából a világháború folyamán hadifogolytáborokban 29 arra alkalmas nyelvmestert és nótaírást szemelt ki.

Ezek közül egyik-másik az átlagnál tapasztaltabb ember lehetett, de látjuk Wichmann példájából és másokéból, hogy ez nem befolyásolhatja hátrányosan az eredményt; és valóban anélkül, hogy csorba esett volna ezzel a közölt szövegek naivságán, az anyag világos közlése és takarékos

elhelyezése folytán ez a körülmény nagy előnyre volt Beke gyűjteményének és a még közlendő szövegek iránti bizakodással, jogos várakozással töltheti el az érdeklődőt. Ez anyagnak különösen az ufai kerületből való részére már előre felhívja figyelmünket, mikor a jegyzetekben annak az őshitre vonatkozó különös értékét sejteti. De tartamaz igen terjedelmes egyéb hagyományon kívül 580 dalt is, melyeket érdemes lesz összehasonlítani Wichmann és Karmazin nagyszámú dalgyűjtésével. Itt a variánsok különös bizonyító erővel fognak bírni, amennyiben Karmazin kénytelen védelmébe venni a cseremiszi népdalt némely etnográfusnak azon vádjá ellen, «hogy a cseremiszek azt éneklik, ami éppen az eszükbe jut, pl. egy fa láttára a fáról, a kutya láttára a kutyáról stb.» Aki a folklórban csak némiképp is jártas, tudhatja, hogy az ilyenfajta rögtönzés kizárt dolog. De azért ez a különös megjegyzés egyrészt tanúságot tesz e dalkincs gazdagsága mellett, másrészt pedig aránylag naív tartalmáról. Mert ha összevetjük e dalokat pl. a magyar népdallal, feltűnik benne a leíró és elbeszélő részeknek gyakran aránytalan bősége és az érzelmi motívum szegénysége, hogy ne mondjuk banális volta a végén, mely valóban képes azt a látszatot kelteni, mintha akármilyen semmitmondó tárgyhoz tudna tapadni, anélkül azonban, hogy elég változatos körű lenne. A főbb motívumokat egy pár szóval lehet felsorolni: sablonos leánykérő és házassági dalok, melyek azonban nem a szerelmesek, hanem a szertartást közvetítők ajkáról hangzanak el és így tele vannak az arra való vonatkozásokkal. Őszintébe a regruta-dalok, melyekben gyakran szintén van sablon. De legközelebbi vetlenőbbül hatnak és tiszta naivitásukban művésziek is e népcik sanyarú sorsán való és együgyű filozófiával átszőtt kesergősei. Ezekről mondja Karmazin, hogy nem tudják őket énekelni anélkül, hogy a végén el ne érzéknyednének és keserves könnyekre ne fakadnának; gondoljunk csak az ismert megható orosz dalra: ej uchnyem. Mi lehet egyszerűbb, mint ennek a regruta-dalnak a hangja: Messziről szól a menny dörgése, Elne erdejének bajos. Hogy volna Elne erdejének bajos! A nagy Sernur falnak annyira bajos. Hogy volna Oné erdejének bajos! A nagy Sernur falnak még különben bajos. Hogy volna a nagy Sernurnak bajos! Ülősolának bajos. Hogy volna Unak bajos! Atyámnak élete és az anyámé igazán bajos. Hogy volna atyánknak, anyánknak bajos! Nekünk (regrutáknak) még igazán bajos. (Sernur Wichm. 258). Eszünkbe jut egy magyar párshuzam: Meghalok Csurgóért..., de mégis mekkora különbség! Sajnos, nincs rá helyünk, bár igen érdekes volna a naivitásnak legtisztább mintáit bemutatni e dalokban, mint amilyen még ez: Dalolnék, de dalom nincsen; Dalaim a ládafiában. Kinvitnám én, kiszedném én, de a kulcsa egy szép lány birtokában. (Bírsk. W. p. 169). Akárcsak a W. v. d. Vogelweide csattanója: verlören ist das sluezeln.

Furcsa, hogy ennek a nagyszámú népcik nincsen hősi vagy vallási epikája, holott a parányi vogul és főleg az osztjaki népé annyira gazdag. Lehetne erről negatív irányban elmélkedni, ahogy viszont pozitív irányban ú. i. sikerülni fog e nép gazdag közmondásaiban, életszabályaiban, babonáiban és meséiben különválasztani az eredetieket a csuvas, tatár, orosz és votják elemektől. Erre nézve is sokat várhatunk még Beke szövegeinek további kiadásától.

KALLÓS ZSIGMOND.

NYELVMŰVELÉS.

Nyelvészeti bolondgombák. Azt tartja a nép, s ezt a fel fogást megerősíti a természetrajzi bűvárokodás is, hogy ahol egyszer gomba tenyészett, abban a talajban örökre megmarad a gombacsira, bármennyire igyekezett is az ember a gombát onnan elpusztítani, kiirtani. A csak nagyító üveggel is nehezen fölfedezhető termőfonalak (mycelium) ismét gombát teremnek, növelnek, mihelyt a talaj összetételének és a légkörnek a viszonyai kedvezőké

válnak a tenyésztetre nézve. Azonképpen van a dolog a lelki talajba behatolt gombákkal is, amelyek természetesen mind bolondgombák, a balhittel, babonával, tévhittel, tudományosnak látszó ábrándokkal, tetszetős káprázatokkal. De seholsem olyan kiirthatatlanok ezek a bolondgombák, mint a nyelvtudomány mezején.

Legalább száz esztendeje, hogy az összehasonlító nyelvészet kimondta külföldön és elfogadta itthon, hogy a magyar-sémi nyelvrokonság fixa idea, hogy a magyar és héber nyelvet származás szerint képtelenség összekapcsolni, mégis előáll egy-egy merész képzeletű ember, akinek képzelőtehetségénél csak tudatlansága nagyobb és derűre-borura rokonságba hoz magyar és héber szavakat. Egy ilyen vakmerő rokonság-keresőről, aki különben *Vig Emilnek* nevezi magát, meg sem emlékeznénk, ha egyik legolvasottabb lapunk, a *Pesti Napló* (1931 nov. 12.) nem adott volna helyet fantazmagóriáinak, még pedig tudományos színezetű mellékletén, az Orvosi Naplóban. Ez a melléklet megjegyzés nélkül közli, hogy az orvos, amely köztudomás szerint szláv eredetű, a héber *ráfé*-ből származik, hogy az állam-ban a héber *lom* (nép) szó rejlik, holott azt is mindenkinek tudnia kell, hogy az állam nyelvújítási szó, amelyet a latin *status*, a német *der Staat* mintájára az áll igéből képeztek és hosszú ideig ilyen hosszabb alakban is használtak: *álladalom*.

De Vig Emilnek és az Orvosi Napló ismeretlen szerkesztőjének, jobban mondva összeállítójának még nagy nehezen megbocsát-hatjuk, hogy elfelejtették azt, amit az iskolában tanultak és hogy az összehasonlító nyelvtudományban teljesen járatlanok, de mit szólunk Pekár Gyula esetéhez?

Pekár Gyula, aki a közoktatásügyi minisztérium államtitkára volt, aki rövid ideig miniszterséget is viselt és aki idestova már egy évtizede tölti be egyik nagymultú országos irodalmi egyesületnek, a Petőfi-társaságnak az elnöki székét, az összehasonlító nyelvészet terén egészen egy uton jár Vig Emmel, amikor egy tárca-féle művében (Szent Ferenc galambjai. Új Idők 1931. 47. sz.) komolyan fölveti azt a kérdést, hogy vajjon nem turáni rokonaink-e az itáliai etruszkok is és mikor még komolyabban figyelmezteti az olasz tudósokat: kutassák ki, «hogy annak az utolsó gögös (Superbus) római királynak, Tarquiniusnak a neve nem a turáni *tarkhán* (alkirály) címnek a római torzítása-e?»

Nem kapaszkodunk abba bele, hogy Pekár Gyula miért nem az első *Tarquiniusszal* (Tarquinius Priscus) rokonítja a *tarkhánt*, még abba sem, hogy az idősebb Tarquiniust Livius szerint tulajdonképp Lucumonak hívták és hogy a Tarquinius nevet ő is, utódai is eredeti lakóhelyükről, Tarquiniiről kapták, sőt abba sem, hogy miért teszi fel, hogy a rómaiak torzították el a *tarkhánt* Tarquiniusszá és nem a turánok forgatták ki a *Tarquiniust* *tarkhán*-ná, hiszen a rómaiak és még inkább az etruszkok jóval előbb ott szerepeltek a népek színpadán, mint a turánok, ha ugyan akár Pekár, akár más meg tudja határozottan mondani, hogy tulajdonképp kik

és mik a turánok és hogy a magyarok milyen címen, vér vagy nyelv kapcsán sorozhatók-e a turánok közé.

Mindezt mellőzve, egyenest a dolog velejére térünk és kijelentjük, hogy az etruszkokat és a magyarokat rokonítani, hogy Tarquiniust *tarkhán*-ból származtatni semmivel sem komolyabb eljárás és semmivel sem alaposabb tudomány, mint amilyen a nagy álmódzóé, Horvát Istváné volt, aki szittyá név alatt előbb a pártlust, hunt és törököt egyesíti a magyarral, hogy azután szittyának minősítse a számmítot és karthagoit, a pelasgust és spanyolt és aki ilyen szövejtésekkel kápráztatta el a száz évvel ezelőtti magyart: *magyar-mager vagyis mageresztő*, Arad vagyis Orod-Herodes, pártosok-Parthusok, s aki szerint Szent Pál kétségkívül szittyá volt; a Plutarchosbeli Canapus nyilván = Kán-Após = regum pater, stb.

Hadd térjek vissza a kiindulóponthoz. Azt megérttem és elfogadom, hogy a nyelvészeti bolondgombák kiirthatatlanok a magyar közönség lelki talajából, de hogy ezek a bolondgombák a magyar társadalmi és irodalmi élet vezető férfiainak a fejében is dúsan tevésszenek, azt nem értem meg és nem fogadom el soha..

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT

Halálra gázolta és társai. (Ezt a kifejezést, helyett: *agyon gázolta*, már megróttá a Nyr., és rámutatott arra, hogy ez németből oktalaul fordított és szükségtelenül használt szólás. Sajátságos dolog, hogy ép az ilyen értelmetlenségek terjednek leggyorsabban és termelnek új hajtásokat. A gázoló autók csaknem mindennap adnak alkalmat arra, hogy ez a szólás felbukkanjon a napilapok hasábjain. De találkozzunk vele már más alakban is. Egyik napilapunk azt írja, hogy valaki *halálra zústa magát*; sőt egyik estilapban azt is olvastuk, hogy *halálra égett* (!) egy asszony.

B. J.

Terbe Lajos. Petőfi és a nép. Budapest. 1930. Részletesen és behatóan tárgyalja azt a két kérdést, hogy mit vett át Petőfi a néptől, milyen hatással volt költészetére a népdal és hogy mit vett át a nép Petőfitől. Összeállítja Petőfinek azokat a költeményeit, amelyek elterjedtek a nép között, keresi, hogyan jutottak ezek a nép közé és hogyan változtatta meg a nép a dalok eredeti szövegét.

Magyar növénynevek származása. Ezen a címen Beke Ödön előadást tartott a Kir. Magy. Természettudományi Társulat növénytani szakosztályának ülésén, december hó 10-én.

MAGYARÁZATOK.

Mérget nyel. A közbeszédben mindennapi hasonlat arra, ki indulatait visszafojtja, eltűr, elszenved valami jogtalan sérelmet, ki kényszeredetten megalázkodik, meghunyászkodik, hogy «mérget nyel», «bosszúságot nyel», vagy csak egyszerűen, hogy «sokat kell nyelnie». Azt hiszem, ez a legutóbbi alakja adja magyarázatát közpünknek és hogy a «mérget, bosszúságot nyel» alakok csak kelőbbi alakult formái szólásunknak. A régiségben találkozzunk kín, zavar, füst, igazságnyeléssel is. (Te peniglen vénségedben megromlott haza keserves kint nyelsz. (Thaly: Adal I. 3.) «Más csak nyelten nyelnye a zavarját.» (Pós: GBot. 83.) «A gyertyának a füstöt nyelni,

gyertyánál tanulni: fuliginem lucubrationum bibere». (PPBl.) Igaz, hogy ez utóbbi már átvitt értelemben, mint «gyertyánál tanulni» volt használatos, mégis a bosszúság a kellemetlenség, a «füstnyelés» kiérzik belőle. (Miert, hogy a gonoszokra néssz és halgatsz, mikor elnyelik az igazakat.) (Pázm.: Préd 24.) Sőt a «hamis beszédet» is el lehetett nyelni: «A trófát a való, gyanánt a játszó hamis beszédet dicsőséges magasztalás nevében nyeldegelik.» (Fal: NE. 19.) De találkozzunk a mai értelmezéssel is, mint mérge és bosszúságnyeléssel is. «El kell nyelnem ezt a bosszúságot: accipienda et mussitanda mihi haec injuria est; tsak el nyelni valakitől tött bosszúságot: dissimulare silentio acceptam injuriam; haragját, mérgét elnyelni: bibem substringere», írja Páriz Pápai. (PPBl.) Felvetődik az a gondolat, hogy nincs-e szólásunk a mérge-pohár kiürítésével összefüggésben, de ezt el kell vetnünk, mert mint láttuk, nemcsak mérget lehet nyelni, bár a legzöb több kép erre utal. «Alattomban mérget nyelnék.» (Fal: UE. 403.) Másutt kell keresnünk szólásunk eredetét. Ehhez közelebb visznek a régi szótárak, melyek jelentését magyarázzák. «Elhallgatom, elnyelem: demissio.» (PPBl.) «Sok mérget nyel, am. sokat bosszantják» (CzFog.) és «néha, am. valamit magába rejt, eltitkol, magában megemészti. A cselkőnek a rossz gazdától sokat kell nyelni.» (CzFog.) Ez a «magába rejt, eltitkol, emészti magát, elhallgat» jelentésnek már világosan mutatják származását. E szólás is a középkori kínvallatások emléke, akárcsak az «clesigázás», «kerékhetörés», «körömszakadtáig való tagadás», «szíjhasítás», «megbőlyegzés», «vesszőfutás», «kipellengérezés» stb. Szokásban volt a gyanúsítottat megítáással vallomástételre bírni. Tölcsért dugva a szájába addig itatták, míg nem vallott. Eleinte csak «nyelt» a szerencsétlen és nem vallott (a mai értelemben vett hallgatás, türés) és csak szenvedéseinek tetőpontján oldódott meg nyelve és nyílt szólásra szája. Innen szólásunk a hallgatva türőre, hogy «sokat nyel».

ZOLNAY VILMOS

Káka. Ez a növénynév kétségtelenül régi török jövevényszavaink rétegebe tartozik, de hangtani szempontból az átvétel még nincs tisztázva. Véleményem szerint a vele egyeztetett adatok közül a következő szókkal lehet a magyar kákát azonosítani: csuv. Paas. *хухъ* 'valamely ehető növény (szára fanyar)' Zol. *хох* 'kuga, kuka (typha), dikuja'; kazáni-tatár *kakš* 'eine essbare pflanze' (Gombocz, MNy. 3: 224, BTL. 88). Eszerint a végső -a járulékhang, mint a szintén török eredetű *boglya* és *szála* (Tokaj) 'szál, tutaj' szavakban, mi tehát a kákát *kák alakban vettük át. Járulékhangnak kell lennie a Győr vidékén és Tapolcán használatos *kákó* (MTsz. MNy. 5: 95) ó-jának is. A Jászságban és Bács-Bodrog m.-ben van *káhé* változat is (Nyr. 44: 89, 90), s ennek é-je szerintem ó-ból fejlődött, mint a *kóró* (< tör. *howray, *kōray*) *kóré*, *góré* alakjában (Palócságtól Székelyföldre). Ez rejlik a székely *kecske-kóra*, -*góra*, -*kóré* 'bukfenc' összetételben is. Hasonlóan ó-ból fejlődött a *bódé* MTsz., *buódié* Pápa vid. NyF. 17: 27 'kard markolata; evező', vesszőseprű mankója' (a régi nyelvben *bolda* < tör. *baldak*) végső hangja. Szláv jövevényszókból is találunk ó-ból fejlődött -é-t; pl. *pondré* 'pondró' Palócság, Cegléd < szl. *ponravu*, *pondrav*; *tálé* 'tályog, kelevény' Dtúl, Szabolcs m. MTsz. Csúzi *thaló* (olv. *táló*) LevT. NySz. *tálu* Körmend Nyr. 29: 383, *talio* (olv. *táljó* 17. sz.¹ uo. 259, *táló* Göcsej Tsz. < cseh-tót *tálov* 'eiter'. Az ó melléknévi ige-névek is van -é változata; pl. *hágsé* (Légrad, Szlavónia Nyr. 43: 42, 44: 236) < *hágsó* 'hágsó'. Ide tartozik a -*tyú* képző, melynek *i* és *í* végű változata is van; pl. *cságaté* Orményság MTsz. *chykolthe* 1513 OklSz. *csikóte* Dtúl, *csigóte* Bal. m., *csikóti* Örség MTsz. *csikóti*, *cságóti* Felsőlövő Nyr. 41: 292, *csigati* Kemenesalja NyF. 33: 22; *csaplaté* Pápa vid. NyF. 17: 14; *csuppanlé* Baranya m. MTsz. Nyr. 33: 421; *csurgaté* Vas m. Nyr. 30: 599, Veszprém m. MTsz.; *fogaté* 1587, 1597 OklSz. *fogante* 1576 MNy. 2: 38, *fogaté* Bal. m. MTsz. Vas m. Sopron m. Nyr. 30: 205, 599, *foganté* Keszthely vid. 205, *fogati* Bakonyalja NyF. 34: 21; *kopóte* SchlSz., *kopóte* Zala m. Nyr. 30: 205, *kopóte* Vas m. 599, *kopétyé* Fehér m. Szentes, *kopóti* Rábaköz; *nyomaté* Ajka Nyr. 33: 258, *nyomati* Bakonyalja NyF. 34: 21, *nyomati*, *morgati* Felsőlövő i. h. *lapogaté* Vas m. Baja, Sárköz, Kalocsa Nyr.

¹ A *tálgýu* Erdély, *tálgýu* Tisza mell. valószínűleg ebből fejlődött. A *j* itt csak járulékhang lehet.

30 : 599, 31 : 109, 32 : 463, 33 : 258.¹ Ideszámíthatjuk : *alde* SermDom. *audee* Murm. *o algyo* DebrK. 'ágyú'; *hale* SchlSz. 'hattyú'. Vö. még : *langali* Somogy m. Göcsej MTsz. 'lángos, langa(l)ló'.

BEKE ÖDÖN.

Ed, egy megfejtetlen szó a népnyelvben. A Besztercei és a Schlägli Szójegyzékben fordul elő csupán ez a szó, az utóbbiban eg alakban, jelentése Fokos (Nyr. 51:67) szerint gabona vagy búza. Ez a ritka szó rejlik véleményem szerint a következő tájszóban: *igy-virág* 'búzavirág' (Sümeg vidékén, Molnár Kálmán értesítése Nyr. 39. 347). Simonyi a 'szent' jelentésű *igy* szót kereste benne (vö *egyház*, *innep*), s azt írja: «úgy látszik eredetileg a m. szent virág, valószínűleg valami régi babonás hiedelem alapján.» Ennek a feltevésnek azonban nincs alapja. Ha ellenben a *búza-virág* névre gondolunk, természetesen találjuk, hogy első tagja gabonát jelentő szó. Nagybaconban úgy is hívják a búzavirágot: *gabona-virág* (Nyr. 45: 104, 234). A németben is *Kornblume*, az angolban *cornflower* a neve. Ebből a becses adathól az is kiderül, hogy a SchlSz. eg változata nem íráshiba, hanem úgy kell olvasni: *egy*. Az *ed* és *egy* közti hangviszony ugyanaz, mint a «szent» jelentésű *egy* és *id*, a *gye* és *de*, *gyió* és *dió*, *gyisznó* és *disznó* közt. Ideje volna a nyugati nyelvjárások, különösen Göcsej, Hetés, meg a baranyamegyei Ormánság alapos folkutatása, ott még sok fontos adatot lehetne találni!

BEKE ÖDÖN.

¹ Magashangú igenevekben sokkal gyakoribb az -é; pl. *Erde erze* 'erdő őrző' 1540 MNy. 13 : 253, *Fánk Metélé* 1783 Szfvár 12 : 34 (vö. Zolnai Nyr. 14 : 300); -i vel is: *dologté nap* Kemenesalja NyF. 33 : 13, *dologtínap* Veszprém m. Nyr. 35 : 389, *delegti nap* Kapuvár 37 : 376 'dologtevő nap, hétköznapi'; *keszle* Kemenesalja, *keszli* Sopron m. MTsz. Vas m. Nyr. 30 : 397 'kesztyű' (kéz+tevő); *emeli* Csongrád m. *o emelő* Szentés MTsz. 'ághegyháló'; *fürgeli* Felsőlövő i. h.

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1932. évre 5 P. Félévi előfizetést nem fogadunk el. Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német márka.

A Magyar Nyelvőr legközelebbi száma 1932 február havában jelenik meg.

A MAGYAR NYELVÖR
szerkesztősége és kiadóhivatala
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefon : Aut. 822—19. Postatakarékpénztári száma : Dr. Balassa József 2560

STEMMER ÖDÖN

B U D A P E S T

KÖNYVKERESKEDEÉS ÉS ANTIKVARIUM

V. GRÓF TISZA ISTVÁN UCCA 9. SZÁM (TELEFON: 800-75.)

TUDOMÁNYOS INTÉZETEK
ÉS KÖNYVTÁRAK ÁLLANDÓ
SZÁLLÍTÓJA. VÁLOGATOTT
NAGY RAKTÁRKÉSZLET

C A T A L O G U S

NO. 7. HISTORICA. HISTORIOGRAPHIA
NO. 8. ETHNOGRAPHIA. FOLKLORISTICA. LINGUISTICA
NO. 9. HUNGARY AND EASTERN EUROPE

1769.31 Hungária Hírlapnyomda Részvénytársaság, V., Vilmos császár út 34